

ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ

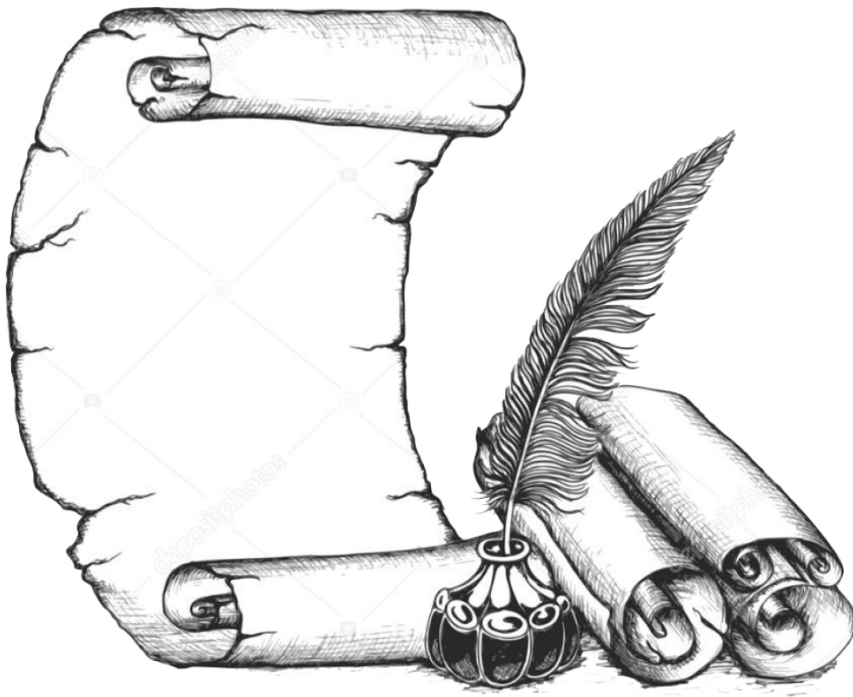

ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ

www.PunjabiLibrary.com

ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ

ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਸੋਚ ਮੇਰੀ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2014

ਅਣਪਛਾਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ (ਨਾਵਲ) 2016

ਸਾਂਝੀਆਂ ਪੈੜਾਂ (ਸਾਂਝਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲਾਂ) 2016

ਕਾਵਿ ਸੁਨੇਹਾ (ਸਾਂਝਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2017

ਨਕਸ਼ ਅੰਕ .5 (ਸਾਂਝਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲਾਂ, ਲੇਖ) 2017

ਕਾਰਵਾਂ (ਸਾਂਝਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2018

ਸਾਂਝੀਆਂ ਸੁਰਾਂ (ਸਾਂਝਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) 2018

ਛਪਾਈ ਅਧੀਨ

ਅਧੂਰਾ ਸਫ਼ਰ

b kb gkDh S᳚VKd,

ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ

SAHIBDEEP PUBLICATOIN

BHIKHI (MANSA)-INDIA

151504

**ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ
(ਨਾਵਲ)**

ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ (ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢੋਟ)
ਪਿੰਡ-ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਨਵਾਂ
ਡਾਕਖਾਨਾ-ਖੀਰਾਂ ਵਾਲੀ
ਤਹਿਸੀਲ-ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਲੋਧੀ
ਜਿਲ੍ਹਾ-ਕਪੂਰਥਲਾ
valdagno,vicenza,Italy

Email: binderkolianwala@ymail.com

Phon & whatsapp-00393279435236(Italy)

ISBN:978-93-84717-99-0

Price: 250/-

© (Author-2018)

Hardback

Shiv Shakti Printer Dehli

Printed & Bound in India

**SAHIBDEEP PUBLICATOIN
BHIKHI (MANSA)-INDIA
-151504**

MOB.099889-13155,

Email-sahibdeep2013@gmail.com

www.sahibdeeppublication.com

All rights are reserved. No Part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the author and publisher.

ਸਮਰਪਣ

ਪਿਤਾ ਸਵ: ਸ.ਨਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਢੋਟ
ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਢੋਟ
ਤੇ ਸਮੂਹ ਢੋਟ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਰੱਬ ਵਰਗੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

“ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ” –ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ

- ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਜੋੜ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਨਾ, ਸਿਰਜਣਾ ਕਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ-ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਾਇਦ ਏਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਧੰਨੁ ਸੁ ਕਾਗਦੁ ਕਲਮ ਧੰਨ, ਧੰਨ ਭਾਂਡਾ ਧੰਨੁ ਮਸੁ।
ਧੰਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਲਿਖਾਇਆ ਸਚੁ।”

-ਸੱਚ ਕਹਿਣਾ, ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਸੱਚ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਠਿਨ ਪਰ ਸੱਚ ਵਿੱਚੋਂ ਈ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

-ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਈ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ:ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ-ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਧਰਤ ਵੰਡੀ, ਇੱਕ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੋਕਾਂ ਦਾ। ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਲਕ ਵੰਡੀ, ਇੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਇੱਕ ਜੋਕਾਂ ਦਾ। ਕਿਰਤੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ 'ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੋਟੂ ਜਾਂ ਲਹੂ ਪੀਣੀ ਜੋਕ। ਕਿਰਤੀ ਹੀ ਅਸਲ 'ਚ ਸਮੁੱਚ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਹਨ।

-ਕਿਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੜਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹਵਾਦਾਰ ਕਮਰਿਆਂ ਜਾਂ ਪੱਖਿਆਂ ਹੇਠ ਬੈਠਕੇ ਉਨੀ ਵਧੀਆ 'ਤੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਹ-ਉਹ ਲੋਕ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਖੁਦ ਕਿਰਤੀ ਹਨ 'ਤੇ ਮੁੜਕਾ ਡੋਲਦੇ ਹਨ।

-ਰੋਟੀ ਦੀ ਤੋਟ 'ਤੇ ਭੁੱਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਬਦਰ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਦੇਸ ਭਾਵੇਂ ਡੁਬਈ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਾਹੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਨੇਡਾ, ਇਟਲੀ, ਜਰਮਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਦਾ।

-ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਹਲੇ ਵੀ ਪਰਦੇਸ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਠੰਡਾ ਹੋਇਆ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਘਰ ਦੇ ਕਮਾਊਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਗਦੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ “ਸੀਨੇ ਖਿੱਚ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀ, ਉਹ ਕਰ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ” ਉਹ ਧਰਤ 'ਤੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਅਰਸ਼ 'ਤੇ ਜਾਂ ਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਛਾਲੇ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਆਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁੱਜਾਂ, ਗਲੱਥੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਮਨ ਦਾ ਉਬਾਲ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਉਲੀਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

-ਇਹ ਅਸਹਿ ਪੀੜਾਂ 'ਤੇ ਕੱਟੇ ਦਸ਼ੋਟੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪਹਿਰਨ ਬਣ ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਵਰਗਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਸੋਚ ਮੇਰੀ” ਵਰਗੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਜਦ ਮਨ

ਦਾ ਖੌਲਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਾਵਲ “ਅਣਪਛਾਤੇ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ” ਸਿਰਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ 'ਚ ਭਰਿਆ ਗੁਬਾਰ 'ਤੇ ਮੁਆਦ ਅਜੇ ਵੀ ਬਿੰਦਰ ਨੂੰ ਟੇਕ ਨਹੀਂ ਔਣ ਦਿੰਦਾ 'ਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁਲਾਂਘ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰਬੀ 'ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ ਈ 'ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੇ ਕਸ਼ਟਣੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਤਨ-ਮਨ...ਧਨ ਗੁਆ ਕੇ ਵਲੂੰਧਰ ਕੇ ਈ ਨਹੀਂ ਚੀਬੜੇ ਕਰਵਾਕੇ ਭੋਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਹੋਂ ਈ ਜਾਣਦੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੰਢਾਈ, ਤਮਾਸ਼ਾਈਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਅਗਨ ਦੇਵਤਾ ਈ ਐ, ਪਰ ਲੂਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਅੱਗ ਹੈ।

-ਉਸ ਅੱਗ ਦਾ ਤਸੀਹਾ 'ਤੇ ਸਾੜ ਪੰਜਾਬੀਆਂ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਇਆ। ਸੋ ਸਾਰੇ ਕਲਮਾਂ ਵਾਲੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ 'ਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਵਿਲਕੀ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ।

-ਜਿਸ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਡਿਉੜੀ 'ਚ ਆਪਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਇਸ ਇਮਾਰਤ(ਪੁਸਤਕ)ਵਿੱਚ ਬਿੰਦਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ 'ਤੇ ਹੰਢਾਏ ਸੰਤਾਪ 'ਤੇ ਪਿੱਛਲੇ-ਝਾਤ ਵੀ ਪੁਆਈ 'ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਨ ਚੁਰਾਸੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੰਢਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਤਾਪ 'ਚੋਂ ਰਾਜਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਝੰਡੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਖੱਟ ਲਈਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਲਦਾਰਾਂ, ਥਾਣੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀਆਂ ਦੇ ਤਗਮੇ ਲੁਆ ਗਈ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਸਟਾਰ ਬਣ ਗਏ।

-ਐਮਰਜੈਂਸੀ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਨਸਲ-ਕੁਸ਼ੀ ਵਾਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਚੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਢਹਿਣਾ 'ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਣੇ ਬੂਟਾ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਕਰਨਾ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਬਿਰਛ ਦੇ ਡਿੱਗਣ 'ਤੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਕੰਬਣਾ ਵਰਗੇ ਤਾਣੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਿੰਦੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਮ ਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ, ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬਿੰਦਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਜ਼ਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਉ ਉਡੀਕ ਕਰੀਏ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਇਸ ਵਾਰ ਕੀ ਪਰੋਸਦਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਚੱਖਦੇ ਤੇ ਸਵਾਦ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ।

ਚੰਨ ਮੋਮੀ

(ਮੋ: 94171-90352)

ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤ)

“ਕਲਮ ’ਚੋਂ ਵਹਿੰਦੇ ਹੰਝੂ”

-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਿਲੋਂ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਜ਼ਖਮ ਲਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਤਨ-ਮਨ ’ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਭਰਦੇ ਆ ’ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਆ, ਬਸ ਵਿੱਚੇ-ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਿਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਸਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮ ਸਿਵਿਆਂ ਤੱਕ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਦੁਖਾਂਤ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿੰਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ’ਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਦੁਖਾਂਤ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਲਮ ਚੋਂ ਵੀ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ ਆ। ਜਦ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਮਰਦੀ ਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮਰਦੀ ਹੋਈ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਘਰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇੱਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਲੜਾਇਆ ਗਿਆ ’ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਬਿਨਾ ਕਸੂਰੋਂ ਡੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ। ਹਰ ਵਾਰੀ ਸਿਆਸਤ ਹੀ ਮੌਤ ਬਣਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੰਤਾਪ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਨ-ਮਨ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਮ ਦਾ ਜਿਊਣ ਜਾਂ ਮਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਮ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ’ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਸੋਚ ਮੇਰੀ” ਅਤੇ ਨਾਵਲ “ਅਣਪਛਾਤੇ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ” ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਰਿਣੀ ਰਹਾਂਗਾ ’ਤੇ

ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਾਰ ਨਾਵਲ “ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ” ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਿਓਗੇ। ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ।

ਬਿੰਦਰ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ
(ਇਟਲੀ)

-ਕਾਂਡ 1

“ਜੋ ਹਮਰੀ ਬਿਧਿ ਹੋਤੀ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ, ਸਾ ਬਿਧਿ ਤੁਮ ਹਰਿ ਜਾਣਹੁ ਆਪੇ ॥
ਹਮ ਰੁਲਤੇ ਫਿਰਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨ ਪੂਛਤਾ, ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕੀਰੇ ਹਮ ਥਾਪੇ ॥
ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੇਰਾ, ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਚੂਕੇ ਸਭਿ ਸੋਗ ਸੰਤਾਪੇ ॥”

-“ਜਾਗਰ ਸਿਆਂ! ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਬੈਠਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਪਿਆ, ਮੱਖਣ ਸਿਹੁੰ
ਕੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ...?” ਖੁੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਤੁਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਕਰਦੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੀ ਧਰਮਿਆ...?” ਹਰ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਜਾਗਰ
ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸੀ।

-“ਕਿਉਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਜਾਗਰਾ..?” ਕੰਬਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਾਲ ਧਰਮੇ
ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕਾਹਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਧਰਮਿਆ...?” ਧਰਮੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਜਾਗਰ
ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੌਂਕ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਮੱਖਣ ਸਿਹੁੰ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅੱਜ।” ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਧਰਮੇ
ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਹੈ!...ਅ!” ਸੁਣਕੇ ਜਾਗਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਕਦੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ...?” ਨਾਲ ਬੈਠਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ
ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਆ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਧਰਮੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਧਰਮਿਆ...?” ਕੁੱਝ ਕੁ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ
ਜਾਗਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਘਰੇ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ
ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਫੋਨ ਉੱਤੇ, ਉਹਨੇ ਹੀ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰ
ਪਿਆ।” ਧਰਮਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਦੇ ਖੁੰਡੀ ਫੜੀ ਹੱਥ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮਿਆ, ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਸੀ
ਚਾਚਾ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਚੱਲ ਮੈਂ ਵੀ ਚਲਦੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ।” ਕਹਿਕੇ ਜਾਗਰ ਵੀ ਨਾਲ ਜਾਣ
ਲਈ ਉੱਠਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

-ਧਰਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਗਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ
ਘਰ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਆ।

-“ਇੱਕ ਗੱਲ ਆ ਧਰਮਿਆ! ਚਾਚੇ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।” ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਗਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਜਾਗਰਾ! ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਜੇ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬੁੱਢਿਆ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੈਸਾਖਾ ਬਹੁਤ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਆਖਿਰ ਤੱਕ, ਪੂਰਾ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ।” ਧਰਮੇ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ।

-“ਚਾਚੇ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਵੀ ਬੜੇ ਵੇਖੇ ਆ ਧਰਮਿਆ। ਚਾਚਾ ਕਿੱਥੇ ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਮੌਤ ਕਿੱਥੇ ਆਈ।” ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਗਰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਿ ਮੌਤ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਵਕਤ ਤੇ ਘੇਰ ਕੇ ਸਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਿੱਥੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਜਿੱਥੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ ਆ।”

-ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਨ-ਮਨ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਧੱਕੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਬਾਪੂ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

-ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਤਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਆਰ, ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਵਫ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਬਦਲਾ ਖੋਰੀ ਦੀ ਬੂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਬੁਰੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬੇਗ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਨਾਵਟੀ ਨਕਾਬ ਉੱਤਰਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਦੇ ਇੱਕ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹ ਚੇਹਰੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਆਰ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਫ਼ਰਤ, ਲਾਲਚ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰ ਲਈ

ਸੀ। ਲਹੂ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਸ ਚਿੱਟੇ ਹੋਏ ਲਹੂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਿਆਸਤ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਈ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਲੀਡਰ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਚੋਰ-ਉਚੱਕੇ ਚੌਧਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੋਣਾ। ਕਈ ਘਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉੱਜੜਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨੀਲੀ ਛੱਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚੇ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਜਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਕਈ-ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਮੌਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਨਵਰ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਭੁੱਖਾ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇੱਲਾਂ, ਗਿੱਦਾਂ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਰੇ ਹੋਏ ਇਨਸਾਨ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਹੱਸਦੇ-ਵੱਸਦੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਹੱਦਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਉੱਤੇ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਜਾਨੀਕੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਚਿੰਬੜੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਸੂਰਵੀਰਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਡੋਲਿਆ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਬਣ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕਦੀ ਜਿਹਨਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਰੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਕਦੀ ਇਕੱਠੇ ਤੁਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅੱਜ ਓਹ ਰਾਹ ਵੀ ਬੇਗਾਨੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਭੈੜੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

-ਅੱਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਤਾਲੀ ਦਾ ਉਹ ਭੈੜਾ ਵਕਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠਦੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਕਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਧਰਤੀ-ਪਾਣੀ ਲਾਲ ਹੋਏ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ। ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਸਿਲ ਅੱਜ ਵੀ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਿਰਧ ਹੋਏ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਯਾਦਾਂ ਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਪਰਛਾਵੇ ਵਾਗੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

-ਅੱਜ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਰੂਪਕ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਮਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਬਗੀਚੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਕਦੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਬਗੀਚੀ ਨੂੰ ਉਜੜਨ ਲੱਗਿਆ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਓਹ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਮਹਿਕ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਸਹਿਕਦਾ ਫੁੱਲ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਆਣ ਵੱਸਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉੱਜੜ ਕੇ ਮੁੜ ਵੱਸਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਟਿੱਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ।

-ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇਖੇ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਕਦੀ ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਇਸੇ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ-ਪੋਤਿਆਂ ਦੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣੀਆਂ ਤੇ ਕਿਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵੀ ਨਾ ਵਿਖਾ ਸਕਿਆ।

-ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਪੁਲਿਸ ਫੌਜ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਡਾਕੂ ਲੁਟੇਰੇ ਗਲ਼ੀ-ਗਲ਼ੀ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ ਬਸ ਨੌਟਾਂ ਦੀ। ਲੁਟੇਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਲਕੇ ਹੋਏ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਗੂੰ ਗੋੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਸੀ। ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਦੇਣੀਆਂ, ਘਰ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁੱਛ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-ਕਾਂਡ 2

- ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਗੁਵਾਚੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੇ ਕਿ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਟੋਲ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਧੰਨ ਕੌਰ ਜਿਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਵੀ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦੀ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੁੱਛ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਲਿਆਵਾਂ...?” ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਕਰਮੀ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੀ।

-“ਤੂੰ ਕੌਣ ਆ ਬੀਬਾ...?” ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਕਰਮੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਮੰਜੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਰਮੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ।

-“ਅੱਛਾ ਧੀਏ! ਸਮਾਨ ਵੱਲ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀਂ, ਵੇਖੀ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹ ਨਾ ਪਾਵੇ।”

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਤਾਂ ਲਿਆਵਾਂ ਬਣਾਕੇ...?”

-“ਬੋੜਾ ਠਹਿਰ ਕੇ ਪੀਨੇ ਆ।” ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਲੰਮੇ ਪੈਂਦੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ।”

-“ਚੰਗਾ ਧੀਏ! ਤੂੰ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾ ਲੈਣਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਸੀ।

-“ਅਜੇ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਸਵੇਰੇ ਪਕੌੜੇ ਖਾਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਹੋਈ ਮੈਂ ਆਪੇ ਖਾ ਲਵਾਂਗੀ।” ਅੱਗੋਂ ਕਰਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਧੀਏ।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ।

-ਇੰਨਾ ਕਹਿਕੇ ਕਰਮੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਗਈ। ਅੱਜ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਵੀ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੌਣਕ ਬਿਲਕੁੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾਲ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧੰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਗੈਰਮੌਜੂਦਗੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਨਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੂਰ ਹੋਵੇ,
 ਸਪਨਾ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਾ ਰੂਹ ਦਾ ਕੋਈ ਚੂਰ ਹੋਵੇ।
 ਉਦੋਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਏ,
 ਜਦੋਂ ਲੱਗਾ ਬਿੰਦਰ ਅੰਬੀਆਂ ਦਾ ਬੂਰ ਹੋਵੇ।”

- ਧੰਨ ਕੌਰ ਦੀ ਬੇਵਕਤੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਣੀ ਆ 'ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਸਤਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਔਖਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਛੇਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਹੈ, ਉਹਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਉਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਬਸ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੀ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਹੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਬਾਪ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਨੂੰਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਮਝਦਾਰ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਵੱਡਿਆ ਦਾ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਕਰਮਜੀਤ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਅਤੇ ਹਰਬੰਤ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਡਾਕਖਾਨੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇੱਕ ਧੀ ਹੈ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਜਿਸ ਦਾ

ਨਾਮ ਅਮਰਦੀਪ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ
 ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਭਾਗਭਰੀ... ਭਾਗਭਰੀ
 ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ। ਘਰਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਵਾਂ
 ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦੀ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਭਾਗਭਰੀ
 ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦਰਾਣੀ-ਜਠਾਣੀ ਲੱਗਦੀਆਂ, ਪਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਦਾ ਹੀ ਸਕੀਆਂ
 ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗੂੰ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਵੇਖਕੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਰ
 ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਮੋਹਣ
 ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ
 ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ
 ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ
 ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਵਕੀਲ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਕੇ
 ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ
 ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਵਜੋਂ ਸਰਵਿਸ ਕਰ
 ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤੀ ਦੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮੱਦਦ ਕਰਨ
 ਲਈ ਦੋ ਕਾਮੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਢੀ ਵੇਲੇ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ।
 ਹੁਣ 'ਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਧੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਮ ਦਲਜੀਤ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਸਾਰੇ
 ਜੀਤਾਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਦੀ ਉਮਰ ਨੌਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ
 ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ
 ਉਮਰ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ।
 ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ
 ਚੰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਾਲੇ
 ਵੀ ਘਰ ਆਇਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ
 ਪੀਤੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਲਵਾਈ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬਿਠਾ ਲਿਆ
 ਸੀ। ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੋ ਵੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਦੇਣ-ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ,
 ਉਸਨੂੰ ਚਾਹ ਨਾਲ ਬਦਾਨਾ ਭੁੱਜੀਆ ਸੀਰਨੀ ਥਾਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਰਮ-
 ਗਰਮ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਿਫ਼ਤਾਂ
 ਕਰਦੇ ਨਾ ਥੱਕਦੇ। ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਪੀਲੇ ਚੌਲ੍ਹੇ, ਦਾਲ ਤੇ ਦਹੀਂ ਖੱਟਾ
 ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਤੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ
 ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਵੀ ਇਸੇ
 ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸੀ।

-“ਲਿਆ ਚਾਚਾ ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆ ਰਹੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਛਕਾਓ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ।

-“ਜਗੀਰ, ਉੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗ ਕੋਲੋਂ ਉੱਠਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਚਾਚਾ, ਸਿਆਣਾ ਬੰਦਾ ਵਧੀਆ ਰਹਿੰਦਾ।” ਜਗੀਰ ਨੇ ਹੋਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਫੁਕ ਦਿੱਤੀ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਆ ਭਤੀਜ, ਤੂੰ ਭਾਉ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਰਾਹ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਚਾਚਾ! ਜਾਹ ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ।” ਕਹਿਕੇ ਜਗੀਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

-“ਓਹ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਮੈਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ...?” ਲਾਗੇ ਬੈਠੇ ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਤੂੰ ਚਲਾ ਜਾਹ ਅਮਲੀਆ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਠੰਡ ਬਹੁਤ ਆ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਬਈ ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਤੂੰ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਹ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਭਤੀਜ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣਾ, ਪਰ ਜੇ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰਾ ਬਾਈ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਨਾ।” ਕਹਿਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਹਲਵਾਈ ਕੋਲੋਂ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

- ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਦਾ ਫੁਲਕਾ ਛਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ ਆਈ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਉਣਾ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਰੋਟੀ ਦਾਲ ਚੌਲ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਾ ਦਿਨ ਵੀ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ-ਕੋਈ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਰਿਸ਼ੇਤਦਾਰ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਈ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਬਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਅੱਜ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਜ ਤੀਜਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਭੋਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੰਮੇ ਜਿਹੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਚਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਸਜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ

ਸਹਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਵੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ।

-ਸ਼ਗਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਸ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭੋਗ ਵੀ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਗਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹਰਮੀਤ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਗਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੰਜ-ਛੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਹਰਜੀਤ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਲਈ ਗੱਡੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੀ। ਪੂਰੀਆ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਗਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਗਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਾਣੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਕਰੋ, ਇਹਨਾਂ ਘਰ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਣਾ।” ਵਿਚੋਲਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਦੀ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਬਸ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਬੈਠੋ ਤੇ ਸਹੀ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ।

-“ਵੀਰ! ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।” ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮੋੜ ਦਿਓ।” ਮੋਹਣ ਨੇ ਝੱਟ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜ ਦਿੱਤੀ।

-“ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮੋੜ ਦਿਓ! ਨਾ ਓਹ ਜਿਹੜੇ ਬੱਕਰੇ ਲਿਆਂਦੇ ਆ! ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੀਏ ਅਸੀਂ।”

-ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ।

-“ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਹ ਫੜ ਬੋਤਲ ਤੇ ਪੈਂਗ ਪਾ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ।” ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾ ਪੈਂਗ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਦਾ ਡੱਟ ਖੋਲ ਲਿਆ।

-“ਆਹ ਹੋਈ ਨਾ ਗੱਲ।” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਕੋਕਾ-ਕੋਲੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲੋ ਚੱਕੋ ਫਿਰ ਚੱਲੀਏ।” ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਕਾਹਲੀ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ।

- ਸ਼ਗਨ ਵਾਲਿਆਂ ਚੋਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੋ-ਦੋ ਪੈਂਗ ਲਾਏ ਤੇ ਛੇਤੀ ਉੱਠ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਬਰਾਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਸ਼ਗਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਬੰਦੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਬੈਠਣਾ

ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਿਚੋਲੇ ਨੇ ਹੀ ਕਾਹਲੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਓਹ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਪੈਂਗ ਲਾ ਹੀ ਗਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਨਾਨਕਾ ਮੇਲ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹਰ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਭਾਗਭਰੀ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਪੁੱਛਦੀਆਂ। ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਟੈਂਪੂ ਵੀ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਟੈਂਪੂ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਨੱਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਟੈਂਪੂ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਆਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

- ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਜਾਗੋ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਾਣਾ ਜਾਗੋ ਕੱਢਣ, ਪਰ ਭਾਗਭਰੀ ਦੀ ਨੂੰਹ ਰਣਜੀਤ ਜਿੱਦ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੋੜੀ ਮਾਰਨੀ ਆਂ। ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ ਨਾਲੇ ਉੱਝ ਵੀ ਵਕੀਲ।

-“ਤਾਈ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂਗੀ।” ਨਸੀਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ ਧੀਏ! ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝੇ।” ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਗੱਲ ਨਸੀਬ ਕੌਰ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-“ਭਾਬੀ ਜਾਗੋ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ...?” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਤਿਆਰੀ ਆ ਭੈਣੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਆਪਾਂ ਫਿਰ ਚੱਲਦੇ ਆ।” ਰਣਜੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ...?” ਜਾਗੋ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜ਼ਰਾ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਲੈਣ, ਫਿਰ ਸਿੱਟਣ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ।” ਹੱਸਦੀ-ਹੱਸਦੀ ਰਣਜੀਤ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ।

-“ਜੇ ਆਪਾਂ ਹੀ ਹਨੇਰੇ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨਾ...?” ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬੋ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਊ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।” ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਵਿੱਚ ਰਣਜੀਤ ਆਖ ਗਈ।

“ਨਾ ਬਾਬਾ ਨਾ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜਦੇ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੁਣ, ਭਲਾ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ...?” ਰਣਜੀਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਬੋਲੀ।

-“ਸਵੇਰੇ ਬਰਾਤੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸੌ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜੇ ਆਪਾਂ ਹੀ ਲੇਟ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤਿਆਰੀ ਕਦੋਂ ਕਰਨੀ ਆਂ।”

-“ਹਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ।” ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਵੀ ਨਸੀਬੋ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ।

-“ਭਾਬੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨੀ ਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗੋ ਕੱਢ ਆਉਨੇ ਆ, ਫਿਰ ਆਣਕੇ ਡੀ.ਜੇ 'ਤੇ ਨੱਚਣਾ ਵੀ ਆ।” ਮੌਕਾ ਵੇਖਕੇ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ।

-“ਆਪਾਂ ਨੱਚੀ ਜਾਣਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੋਲ ਆਂ।” ਰਣਜੀਤ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨੱਚੀ ਜਾਇਓ! ਸੌਣਾ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ, ਸਵੇਰੇ ਟਾਇਮ ਸਿਰ ਬਰਾਤ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚਣਾ।” ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਵਿਚੋਲਣ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ।

-“ਭਾਬੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਨੱਚਣ-ਗਾਉਣ ਲਈ, ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਤਾਂ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਆ।” ਹਲਾਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਤਰਲਾ ਪਾਇਆ।

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਆਂ ਭੈਣੇ, ਇਸ ਜਾਗੋ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਣਦ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।” ਆਪਣੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਛੇਤੀ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਕੱਢਣੀ ਏ ਜਾਗੋ 'ਤੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਜਗਾਉਣਾ ਏ,
ਨਿੱਕਿਆਂ-ਵੱਡਿਆਂ ਰਲ਼ ਸਭ ਨੇ ਨੱਚਣਾ-ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਣਾ ਏ।
ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਖੁਸ਼ੀਆ ਨੇ ਫੇਰਾ ਪਾਇਆ,
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਕਦੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵੇਲਾ ਬਿੰਦਰ ਆਉਣਾ ਏ।”

-ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਜਾਗੋ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਰਣਜੀਤ ਇਹ ਗੁਣ-ਗੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ।

-ਕਾਂਡ 3

- ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਜਾਗੋ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਈਆਂ। ਇੱਧਰ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਡੀ.ਜੇ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਨਿਆਣੇ ਡੀ.ਜੇ ਮੂਹਰੇ ਨੱਚਣ-ਟੱਪਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਬੈਂਡ ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਡੀ.ਜੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਂਡ ਵਾਲੇ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਜਿੱਦੋ-ਜਿਦੀ ਹੋ ਗਏ। ਨਿਆਣੇ ਕਦੀ ਉੱਧਰ ਭੱਜਕੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਦੀ ਇੱਧਰ ਭੱਜਕੇ ਆਉਂਦੇ। ਡੀ.ਜੇ ਤੇ ਬੈਂਡ ਦੋਵੇਂ ਵੱਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਭਾਈ ਤੁਸੀਂ ਬਸ ਕਰੋ ਹੁਣ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਚਾਅ ਪੂਰੇ ਕਰ ਲੈਣਾ।” ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੋ ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮੁੰਡੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਆ, ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆਂ।” ਬੈਂਡ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।

-“ਮੁੰਡੇ ਭੰਗੜਾ ਆਪੇ ਡੀ.ਜੇ 'ਤੇ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਆਂ, ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ ਭਾਈ।”

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਡੀ.ਜੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ, ਉਹਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੌਲੀ ਪੈਂਦੀ ਆ।” ਬੈਂਡ ਵਾਲੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਡੀ.ਜੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ।

- ਤਦ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।

“ਹਾਂ ਬਈ ਆ ਗਏ ਤੁਸੀਂ! ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੇਟ ਹੋ ਗਏ, ਕੁੜੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲੀਆਂ ਹੀ ਜਾਗੋ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਗਈਆਂ।” ਜਗੀਰ ਉਲਟਾ ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਆਉਣਾ ਸੀ ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਲੇਟ ਹੋ ਗਈ।” ਇੱਕ ਵਾਜੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

“ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਜਾਗੋ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ, ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ।”

-“ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਚਲੇ ਜਾਨੇ ਆਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ।” ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਪਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਵਾਜੇ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਨਹੀਂ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਵਾਲੀਆਂ।”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਡਾ।” ਬੈਂਡ ਵਾਲੇ ਨੇ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਲਿਆ।

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਵੋ, ਫਿਰ ਸੋਚਦੇ ਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ।” ਕਹਿਕੇ ਜਗੀਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀ-ਧੰਦੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।

-“ਬਸ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਈ ਆਸਰਾ ਸਾਨੂੰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ।” ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਵਾਜੇ ਵਾਲਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕੋਈ ਨ੍ਹੀ ਕੋਈ ਨ੍ਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।”

- ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵੇਖਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਕਹੇ ਬੈਂਡਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਜਗੀਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇੱਕ ਦਮ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬਹਿ ਗਏ।

-“ਓਹ ਲਿਆ ਬਈ ਨਾਜਰਾ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

“ਬਾਈ ਹੁਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਹੋਕਰਾ ਮਾਰਿਆ।

-“ਹਾਂ ਬਾਈ! ਚਾਹ ਕੱਲੀ ਪੀਣੀ ਆਂ ਜਾ ਫਿਰ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਵੀ ਆਂ...?” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆ ਸਰਦਾਰਾ।” ਇੱਕ ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਸਰਦਾਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਆਂ।”

-“ਓਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਨੌਕਰ ਆਂ।”

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ...?” ਨਾਜਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-“ਚੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ।” ਨੀਵੀ ਪਾਈ ਬੈਠੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ! ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ।” ਨਾਜਰ ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸੁਣਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ ਸਰਦਾਰਾ! ਚਾਹ ਲਿਆ ਦੇ ਦੋ ਘੁੱਟ।”

-“ਬਈ ਇਹ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵਾ।” ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਭ ਕੁੱਛ ਸੁਣਦਾ ਹੋਇਆ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ... ਨੌਕਰ ਆ...?”

-“ਓਹ ਤਾਂ ਇਹ ਦੀ ਆਦਤ ਆ।” ਨਾਜਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਵੱਡਾ-ਪਣ ਆ ਬਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿਆਂ।”

-“ਸਾਡੀ ਚਾਹ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸਰਦਾਰ ਜੀ।” ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਾਈ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।” ਕਹਿ ਅਮਲੀ ਨਾਜਰ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਿਆ।

-ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਅਮਲੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੋ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਕੌੜੇ ਤੇ ਇੱਕ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚਾ।

-“ਲਓ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਸ਼ੁਰੂ ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।” ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਪਲੇਟਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

“ਕੱਲੀ ਚਾਹ ਹੀ...? ਚੂ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰਾ...?”

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੂ ਵੀ ਮਿਲਜ਼ੂਗੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਤਾਂ ਪੀ ਲਓ।” ਅਮਲੀ ਨੇ ਕਸੈਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾ ਵੜਿਆ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ।

- ਐਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਜਾਗੋ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚਾਹ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਕਮਾਈ ਦਾ ਟਾਈਮ ਆ। ਬਸ ਫਿਰ ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਟਿਊਨਾ ਕੱਢਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਆਣੇ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਭੰਗੜਾ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਕੋਈ ਆਣਕੇ ਪੈਸੇ ਵਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਦੀ ਵੱਡੀ ਭਾਬੀ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਖਿੱਚਕੇ ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਬਸ ਫਿਰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰੇ ਭੰਗੜੇ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਕੋਈ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਂਦਾ ਕੋਈ ਪੈਸੇ ਵਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਘੰਟੇ ਕੁ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਾਹਵਾ ਨੌਟ ਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਬਈ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਆ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮਿਹਰਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ।” ਇੱਕ ਵਾਜੇ ਵਾਲਾ ਜਗੀਰ ਦੇ ਉੱਠਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਨਾ ਬਈ ਨਾ! ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਲਾ ਰਿਹਾ, ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਸੌ ਹੋਰ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ।”

-“ਚੱਲੋ ਜੀ ਜੋ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਓਹੀ ਮਿਲਣਾ।” ਬੈਂਡ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਹੀ।” ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਠੀਕ ਆ।”

-ਕਹਿਕੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਪਛਤਾ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ ਲੇਟ ਹੋਈ ਬੱਸ ਨੂੰ ਝੂਰਨ ਲੱਗੇ।

-“ਲਉ ਬਈ ਜ਼ਰਾ ਗਰਮ ਹੋਵੋ, ਤੁਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੀ ਬਰਾਤ ਨਚਾਉਣੀ ਆ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਸਵੇਰੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੱਟ ਕੱਢ ਦੇਣੇ ਆ ਸਰਦਾਰ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹੀ ਬੜਾ ਪਛਤਾ ਰਹੇ ਆਂ।” ਬੋਤਲ ਫੜਦੇ ਹੋਏ ਬੈਂਡ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਪਛਤਾਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪਛਤਾਉਣ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।”

-“ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬੜੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ।” ਵਾਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਬੋਤਲ ਵੇਖਕੇ ਚਮਕ ਭਾਅ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ।

- ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬੋਤਲ ਫੜਾਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਧਰ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਕਾਫ਼ੀ ਜਣੇ ਅਜੇ ਵੀ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸੀ। ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਗੀਤ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹਰ ਗੀਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਪੈਰ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਨੱਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

- ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦੇ ਕੰਮਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਂਝ ਭਾਵੇਂ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨੂੰਹਾਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ।

-“ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਭਾਈ! ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ...?” ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਰੋਣਕਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।” ਭਾਗਭਰੀ ਮੰਜੇ ਦੀ ਪਵਾਂਦੀ ਬੈਠਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਘਰੇ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਾਰੀ ਬਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਆ ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੀ ਗੀਤ ਦੱਸੀ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਆਪਾਂ ਕਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜੀ ਹੋਈ ਆ?” ਕੋਲ ਖੜੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਗੱਲ ਵਿਗਾੜਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਨ-ਸੁਦ ਤੇ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਂਦਾ।”

-“ਹਾਂ ਏਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਹੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਏਹ ਤਾਂ ਹੱਥ ਨੂੰ ਹੱਥ ਆ।”

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਵੇਰੇ ਬਰਾਤ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ...?” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ ਉਵੇਂ ਕਰ ਲਓ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਉੱਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-“ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ, ਇਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਕਾਹਦੇ ਜੋਗੇ ਆਂ...?” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਬਾਪੂ ਉੱਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਓਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆ ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆ। ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ਼ ਈ ਕਰਨਾ।”

-“ਆਪਾਂ ਕਿਹੜਾ ਘਰੇ ਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ...? ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ। ਆਪਾਂ ਵੀ ਸਭ ਨੇ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਜਾਣਾ।”

-“ਵਿਆਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖ਼ਰਾਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਸੀਅਤ ਦਿੱਤੀ।

-“ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਖ਼ਰਾਬੀ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਈ ਨਹੀਂ, ਖ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਆ।”

-“ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰੀਂ ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ! ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਬਰਾਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ! ਕੀ ਗੱਲ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਭਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ...?” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ ਧੀਏ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਨਾਲ ਜਾਣ ਨੂੰ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਕੁੱਛ ਸਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਘਰ ਹੀ ਰਹਾਂ ਨਾਲੇ ਅਰਾਮ ਹੋ ਜਾਓ। ਪਰਸੋਂ ਫਿਰ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲਾਂਗੇ।”

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਜੀ...? ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ। ਆਪਾਂ ਹੁਣੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣੇ ਆ।” ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਿਆਣਾ ਸਰੀਰ ਆ ਧੀਏ। ਬਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਾਓ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਨਾਲੇ ਬਰਾਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਣੇ ਆਖ ਦੇਣਾ।”

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਖ ਦੇਣੇ ਆਂ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਚੰਗਾ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਜਾਨੇ ਆਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਦੇਣੀ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਉੱਠਕੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਅੱਛਾ ਭਾਈ ਮਾਰ ਦੇਉਂਗਾ ਆਵਾਜ਼।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸੇ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

- ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਪਰ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਪੁੱਤ ਘੱਟ ਤੇ ਦੋਸਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ।

-“ਬਾਪੂ ਕਹੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਲਿਆਵਾ।” ਮੱਖਣ ਨੇ ਫਿਰ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਹੀਂ ਮੱਖਣ ਸਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਅੱਜ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪੈਂਗ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਪਰ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਭਲਾ ਕੀ ਹੋਇਆ...? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਠੰਡ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਣੀ ਆਂ। ਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸੌ ਜਾਣਾ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੀ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣੀ ਆਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਕਰ ਲੈ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੱਖਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

-“ਠੀਕ ਆ।”

- ਕਹਿਕੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਿਆ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਲਾਸੀ ਫੜੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਵੀ ਮਗਰੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮਟਰ ਪਨੀਰ ਦੀ ਬਣੀ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

-“ਲੈ ਬਾਪੂ ਪੈਂਗ ਫੜ੍ਹ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਲਾਸੀ ਵਿੱਚ ਰਮ ਦਾ ਪੈਂਗ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਪਾਣੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਪਾਈ ਮੱਖਣ ਸਿਆਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਸੁੱਕੀ ਬਿਨ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੀ ਲੈ।” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਪਨੀਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਟਿੱਚਰ ਕੀਤੀ।

-“ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਥੇਰੀ ਪੀਤੀ ਆ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪੀ ਹੁੰਦੀ ਨਾਜਰਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਚਾਚਾ, ਹੁਣ ਓਹ ਦਿਨ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਣੇ ਆ।” ਪਿਛਲੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਨਾਜਰ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਮੱਖਣ ਸਿਆਂ! ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਘੁੱਟ ਲਵਾ ਦੇਣੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਅਮਲੀ ਕੋਲ ਈ ਆ ਸਾਰਾ ਮਾਲ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਇਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੀਨੇ ਆ।” ਮੱਖਣ ਨੇ ਗੰਢ ਖੋਲੀ।

-“ਚੱਲੋ ਠੀਕ ਆ ਭਾਈ ਰਾਜੀ ਰਹੋ।” ਬਾਪੂ ਅਸੀਸ ਦੇ ਗਿਆ।

- ਚੰਗਾ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਦਾ ਕਹਿਕੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅਮਲੀ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਸੌਣ ਲਈ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਲੱਗਾ। ਬਾਹਰ ਅਜੇ ਵੀ ਡੀ.ਜੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਬਸ ਬੰਦ ਕਰੋ ਭਾਈ ਨੱਚਣਾ-ਟੱਪਣਾ, ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣਾ ਵੀ ਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਹੋਰ ਜੀ।” ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ ਬੱਸ! ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਚੱਲੋ ਬਈ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਛਕੋ ਓਹ ਵੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ।

- ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਡੀ.ਜੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਡੀ.ਜੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਜਾ ਕੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਵੇਰੇ ਬਰਾਤ ਵੇਲੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਕੁ ਵੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਕ ਗਏ। ਹੁਣ ਠੰਡ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਸ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਹੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅਮਲੀ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਚੁੱਕਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਬਹੁਤੀ ਜਿੱਦ ਨਾ ਕਰ ਨੀ ਤੈਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ,
ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਤੈਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਦੇਣਗੇ।
ਤੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੀ ਕੇ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਖੇੜ ਨੀ ਏ ਸਾਰਿਆਂ,
ਸਵੇਰੇ ਨਸ਼ਾ ਉੱਤਰੇ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦੇਣਗੇ।”

-ਕਾਂਡ 4

-ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਉੱਠਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਨੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਚਾਹ ਪੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਦੋਸਤ ਮਿੱਤਰ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਤੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਡੀ.ਜੇ 'ਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਦੌਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਅੱਜ ਡਿਉਟੀ ਤੋਂ ਫਰੀ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਏਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਆਂ ਕਿ ਰਾਤ ਦੀ ਪੀਤੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉੱਤਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਹੋਣੇ। ਨਾਜ਼ਰ ਅਮਲੀ ਵੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਗੋੜੀਆ ਮਾਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਹੋਵੇ। ਫਿਕਰ ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ। ਅਮਲੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਕਤ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੰਘਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੰਦੇ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਉੱਠੇ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਉੱਠ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਲੱਗਦਾ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਆ ਪਰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਨਾਲੇ ਕੋਈ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮਕਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਸਵੇਰ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁ ਵੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਮਾਮਾ ਰਾਤੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਿਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਸੀ।

-ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਾਚੀਆਂ, ਤਾਈਆਂ, ਮਾਸੀਆਂ ਤੇ ਮਾਮੀਆਂ ਸਭ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਨਵ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਬੀਆਂ 'ਤੇ ਭੈਣ ਸਭੇ ਹੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਮਾਮਾ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ-ਗਾਉਂਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨਵ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਖਾਰਿਉਂ ਉਤਾਰਿਆ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਮਾਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਸੀ, ਵੈਸੇ ਵੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇ ਚੰਗੀ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡ ਲੈਂਦਾ। ਬਸ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਵਿਹਲ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਜਦ ਵੀ ਕਿਤੇ

ਉਸਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਚਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ।

-ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਕੋਈ ਪੱਗ ਦੀ ਪੂਣੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਰਿਹਾ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਲੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ 'ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ...? ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ-ਸੋਚਦਿਆਂ ਹਰਮੀਤ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਪਲ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਅੱਜ ਬਰਾਤ ਚੜ੍ਹਨੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਡੋਰ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲਈ ਬੱਝ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਸਾਥਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਜਲੰਧਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਬੀ.ਏ ਇਕੱਠਿਆ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਘਰ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਮੀਤ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਜਹਾਨ ਖੇਲ੍ਹਾਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਕਾਲਾ ਸੰਘਿਆ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਮੀਤ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਖਾਤਾ ਖਲ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆ 'ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਗੁਰਜੋਤ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ, ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬੀਤੇ ਦਿਨ ਮੁੜ ਤੋਂ ਯਾਦ ਆ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਤਝੜ ਵਿੱਚ ਬਹਾਰਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਹਿਕਾਂ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲ ਖਿਲ ਗਏ ਹੋਣ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਹਾਰਾਂ ਹੀ ਬਹਾਰਾਂ ਛਾਅ ਗਈਆਂ। ਦਿਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖੂੰਜੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀ ਘੰਟੀ ਫਿਰ ਵੱਜਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਵੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ 'ਤੇ ਝੱਟ ਚਾਹ ਵੀ ਮੰਗਾਵਾ ਲਈ। ਫਿਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਬਹਾਨੇ ਇਕੱਠੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੀ ਪੈਸੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾਉਣ 'ਤੇ ਕਦੀ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਾਏ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ। ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ 'ਤੇ ਫਿਰ ਆਖਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਇੱਕ ਛੱਡਕੇ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ! ਆਪਾਂ ਇੱਥੇ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠੇ ਆ।” ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਗੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਸੋਚਦਾਂ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਗੁੱਸਾ ਹੀ ਨਾ ਕਰੇ।” ਹਰਮੀਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝਿਜਕਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰਨਾ।” ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ।” ਹਰਮੀਤ ਅਜੇ ਵੀ ਹੱਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਬਸ ਸੋਚੀ ਜਾਉਗੇ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਹੱਸਲਾ ਬੰਨ੍ਹਾਇਆ।

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਨਾ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਈਏ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੜਾ ਹੱਸਲਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ।

-“ਨਾ ਬਾਬਾ ਨਾ! ਵਿਆਹ ਹੁਣੇ ਹੀ।” ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਓਹ ਤਾਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਾਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਮਿਲਦੇ ਰਹਾਗੇ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮਿਲ ਹੋਇਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖੀ ਬੈਠੀ ਸੀ।

-“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਬਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

-“ਜੇ ਏਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਹਰਮੀਤ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

-“ਜੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਵਿਆਹ, ਬਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੱਕੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ।

-“ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੌਣ ਕਰੂਗਾ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪਈ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਗੱਲ ਵੀ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

-“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ! ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਏਹ ਸਭ ਕੁੱਝ।” ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਬੈਠੀ ਹੀ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀ।

- “ਫਿਰ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕੌਣ ਕਰੂਗਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਦੋ ਚਿਤੀ ਪੈ ਗਿਆ।
- “ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ...? ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਨੀ ਆ ਗੱਲ।” ਗੁਰਜੋਤ ਫਿਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੋਲ ਕਰ ਗਈ।
- “ਗੁਰਜੋਤ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ...?”
- “ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਹੋਰ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ ਵਗੀ।
- “ਵਿਆਹ ਮੇਰੇ ਇਕੱਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਮੈਡਮ ਜੀ, ਆਪਣਾ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੱਲ ਵੀ ਆਪਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪਰੇ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- “ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿਨੇ ਓ, ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਘਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
- “ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋਊਗੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- “ਆਪਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਚੋਲਾ ਪਾ ਲੈਨੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਸੋਚੀਂ ਪਿਆ ਵੇਖ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ।
- “ਹਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਵਿਚੋਲਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਾਵਾਂਗੇ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਕਰਤਾ।
- “ਏਹ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਗੇਂਦ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਪਾਲੇ 'ਚ ਸਿੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
- “ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਆ ਫਿਰ ਕੁੱਝ।” ਹਰਮੀਤ ਆਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਿਹਾ।
- ਬਸ ਫਿਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਉੱਠਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਫੀ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਰ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਦਿਨ, ਹਫ਼ਤੇ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਬਸ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਚੋਲਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਡਿਊਟੀ ਵੱਲ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਲੱਗਦਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਬੈਠਾ ਵੇਖਕੇ ਨਾਲ ਡਿਊਟੀ ਕਰਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।
- “ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹਰਮੀਤ, ਅੱਜ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਆ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

- “ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਯਾਰ, ਬਸ ਐਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ।” ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

- “ਮੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ! ਕੋਈ ਗੱਲ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਂ। ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਰਹਿਨਾ।” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

- “ਉਦਾਸੀ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਐਵੇਂ ਹੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ।”

- “ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

- “ਯਾਰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਕਾਹਦਾ ਪਰਦਾ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾਂ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੰਗਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

- “ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਉਹ ਕੁੜੀ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਸਵਾਲ ਦਾਗਿਆ।

- “ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਆ।”

- “ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਆ...?”

- “ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੰਢ ਖੋਲ ਦਿੱਤੀ।

- “ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਯਾਰ...ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਕੀ ਆ...?” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

- “ਹੁਣ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਏਹ ਆ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ 'ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਜੋਤ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

- “ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਭਾਬੀ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਜੋਤ ਆ...?” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

- “ਹਾਂ ਬਈ।”

- “ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਚੋਲਾ ਪਾ ਲਵੋ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

- “ਬਸ ਕੋਈ ਵਿਚੋਲਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ।”

- “ਵਿਚੋਲਾ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ 'ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਦਿਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆ ਯਾਰ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਫਿਰ ਸੋਚਦੇ ਆ ਕੁੱਝ ਤੇਰਾ ਵੀ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇ ਮਾਰਿਆ।

- ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਆਪਣੇ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੈਮਲੀ ਬਾਰੇ 'ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ

ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਸਰਵਿਸ ਕਰਦੀ ਆ, ਜਾਨੀ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਖ਼ਿਰ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚਿੱਠਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਤੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਹਰਮੀਤ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ।

-“ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਏਹ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਲੱਗਾ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਛੋਟੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਛੋਟੀ ਹੀ ਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਉਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

-“ਹਰਮੀਤ ਏਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸ...?”

-“ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ।”

-“ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ।

-“ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਜਾਣ ਗਿਆ ਹਾਂ।”

-“ਫਿਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ...?” ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।”

-“ਤੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ...?”

-“ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਗਿਆ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਵੀਂ।”

-“ਅੱਛਾ!”

-“ਹਾਂ ਮੈਂ ਸੱਚੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਰਮੀਤ।”

-“ਪਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ...?”

-“ਚੱਲ ਹੁਣ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ...ਨਾਲੇ ਹਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਗੱਲ ਉਸੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਆ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਫਰੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾਨਾ, ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ...ਪੁੱਛਦਾ ਭਲਾ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆ।”

-“ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਪੰਨਵਾਦ ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੱਬ ਬਣ ਕੇ ਬਹੁੜਿਆਂ।”
ਇੰਨਾ ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।

-“ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਵੀ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਪਤਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਆਵਾਂ 'ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਹੀ ਘਰਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੂਗਾ।” ਹਰਮੀਤ ਹਾਉਂਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਗੱਲ ਕਰੋ ਜਨਾਬ।”

-“ਮੈਂ ਅੱਜ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਆ ਗੱਲ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮਝ ਜਾਏਗੀ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਕਰਦੇ ਆ ਗੱਲ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ 'ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਕੀ ਬਣਦਾ ਮੇਰੇ ਮਜ਼ਨੂੰ ਯਾਰ ਦਾ।”

- ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਥਾਣੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੱਜ ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਜਲੰਧਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਨਸੀਬੋ ਕੌਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਵਿਸ ਕਰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਸੀਬੋ ਆਪ ਵੀ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਜਦੋਂ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਸੁਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਕਤ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਕਦੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਨਸੀਬੋ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅੱਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਕਤ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਰਸਾਲਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ।

-“ਅੱਜ ਪੁਲਸੀਏ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ ਸਾਡੇ ਗਰੀਬ ਖਾਨੇ ਦਾ...?”
ਘਰ ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਬੈਠਾ ਵੇਖਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਤਿ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀਜਾ ਜੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਟਾਇਮ ਨਹੀਂ...ਚੱਲੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਉਨੇ ਆਂ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ।

-“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਹਰਮੀਤ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਗੋੜਾ ਮਾਰਕੇ ਆਈਏ, ਬਸ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।” ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਵੱਸੀ ਦੱਸਣੀ ਚਾਹੀ।

-“ਟਾਇਮ ਤਾਂ ਕੱਢਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਜੀਜਾ ਜੀ।”

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਟਾਇਮ ਕੱਢਕੇ ਮਾਰਾਂਗੇ ਗੋੜਾ ਹਰਮੀਤ।”

-“ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਓ ਜੀ...ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆ।”

-“ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਜੇ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਵੱਲ ਮੁੜਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

-“ਚਾਹ ਬਸ ਤਿਆਰ ਆ ਜੀ, ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਹੁਣੇ ਆਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆਈ।” ਨਸੀਬੋ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਕੱਠੇ ਬਹਿਕੇ ਚਾਹ-ਪੀਣ ਲੱਗੇ 'ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਚਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੰਦਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ 'ਤੇ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

-“ਹਾਂ ਬਈ ਪੁਲਸੀਆ ਕਿਵੇਂ ਘੁੱਟ ਲਾਉਣੀ ਆ, ਫਿਰ ਨਾ ਕਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਲਮਾਰੀ ਖੋਲਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਲੈ ਆ ਜੀਜਾ ਘੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਪੀ ਲੈਨੇ ਆਂ, ਐਵੇਂ ਫਿਰ ਕਹੋਗੇ ਪੀਤੀ ਨਹੀਂ।” ਹਰਮੀਤ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ਵੈਸੇ ਵੀ ਹਰਮੀਤ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

-“ਦੱਸ ਫਿਰ ਕਿਹੜੀ ਪੀਣੀ ਆ...? ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਦੇਸੀ ਵੀ ਹੈ 'ਤੇ ਅੰਗਰਜ਼ੀ ਵੀ...।”

-“ਕੋਈ ਲੈ ਆ ਜੀਜਾ! ਪੀ ਕੇ ਦੋ ਘੜੀ ਕਮਲੇ ਹੀ ਹੋਣਾ।”

-“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਮਲੇ ਹੋਣ ਲਈ ਪੀਣੀ ਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਨਾ ਪੀਵੋ।” ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਦੀ-ਕਦੀ ਕਮਲੇ ਵੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ ਜੀਜਾ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ।

-“ਲੈ ਫਿਰ ਅੱਜ ਦੇਸੀ ਹੀ ਪੀਨੇ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਰ ਦੀ ਕੱਢੀ ਦੇਸੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਹਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਗਨੀ ਬਣਦੀ ਪਈ ਸੀ।

-“ਦੇਸੀ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲ ਗਈ ਤੁਹਾਨੂੰ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਤਾਈ।

-“ਚਾਰ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਲਾਸ ਨੇੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

-“ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੰਦ ਹੀ ਰੱਖੀ ਆ...?”

-“ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਹਰਮੀਤ ਆਉਗਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਸਾਲਾ ਭਣੋਈਆ ਬਹਿਕੇ ਦੋ-ਦੋ ਘੁੱਟ ਪੀਵਾਂਗੇ।”

-“ਹੁਣ ਦੋ-ਦੋ ਘੁੱਟ ਨਾਲ ਕਿੱਥੇ ਗੱਲ ਬਣਨੀ ਆ ਜੀਜਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਓਹ ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਪੀ ਲੈ, ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਇਹ ਬੋਤਲ ਚੰਗੀ ਆ। ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਆਉਣਾ।”

-“ਜੀਜਾ ਜੀ ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਆ ਜਾਊਗਾ ਜੇ ਹਰ ਵਾਰ ਦੇਸੀ ਪਿਲਾਉਣੀ ਆਂ, ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ। ਉੱਧਰ ਨਾ ਗਿਆ ਇੱਧਰ ਨੂੰ ਆਂ ਗਿਆ।”

-“ਕੀ ਕਰੇ ਬੇਚਾਰਾ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ।” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਰੋਸ ਕਰਦੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਭੈਣ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਵਿੱਚ ਟਾਈਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।”

-“ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਆ ਤੂੰ, ਹੁਣੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ 'ਤੇ ਵੇਖ ਹੁਣੇ ਮੁੱਕਰ ਗਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।” ਨਸੀਬੋ ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਸੀ।

- ਫਿਰ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਜਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਟੀ.ਵੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਂਗ ਚੱਕ ਲਿਆ 'ਤੇ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਵੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਅਖਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੀ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੈਹਨੀ ਆ ਵੀਰੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ...। ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਅਖਬਾਰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਭੈਣ ਕਰ ਲਓ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੈਂਗ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਸਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਹਦੀ...? ਹਰਮੀਤ ਵਿਆਹ ਤੂੰ ਕਰਵਾਉਣਾ...ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਟਿੱਚਰ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ।

-“ਵੀਰੇ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੀਏ...?” ਨਸੀਬੋ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆਂ ਅੱਜ।”

-“ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਇਆ...ਮੈਂ ਸਮਝੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਆਂ ਤੂੰ।”

-“ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਸਮਝ ਲਵੋ, ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਆ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਏਹ ਦੱਸ ਓਹ ਕੌਣ 'ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆ...?” ਨਸੀਬੋ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਸਭ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

-“ਭੈਣ! ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਜੋਤ ਆ 'ਤੇ ਓਹ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਆ।”

-“ਉਹਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ...?”

-“ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਸੁਰਿੰਦਰ ਗਿਆ ਉਹਦੇ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਨ।”

-“ਏਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਣ ਆ...?”

-“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਦਾ...ਨਾਲੇ ਓਹ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ।”

-“ਅੱਛਾ! ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪੇ ਹੀ ਪੱਕਾ ਕਰੀ ਫਿਰਦਾ ਘਰ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਹੀਂ।”

-“ਅਜੇ ਨਹੀਂ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੋ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ...ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰ ਓਹ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ? ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਜਾਂ ਐਤਵਾਰ ਪਿੰਡ ਆਵਾਂਗੇ 'ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰਾਂਗੇ।” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ।” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਬਸ ਕਰੋ ਹੁਣ ਪੀਣੋ, ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਆਂ।”

-“ਚੱਕ ਬਈ ਪੁਲਸੀਆ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਚੰਗੀ ਆਉਂਦੀ।”

-“ਬਸ ਜੀਜਾ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਸਵੇਰੇ ਡਿਊਟੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਆਂ।” ਗਲਾਸੀ ਖਾਲੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।”

-ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਨਸੀਬੋ ਕੌਰ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਪਾ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਲੈ ਆਈ।

-“ਜਿੰਦਰ ਆਜਾ ਪੁੱਤ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈ। ਨਾਲੇ ਟੀ.ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੀਂ।” ਨਸੀਬੋ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਮੰਮੀ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਫੜਾ ਦੇ।” ਸ਼ਾਇਦ ਜਿੰਦਰ ਅਜੇ ਹੋਰ ਟੀ.ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

- ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਰੱਖ ਕੇ ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ 'ਤੇ ਆਪ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗੇ। ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ-ਖਾਂਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਵਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸੁਰਿੰਦਰ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੋਊਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ। ਬਸ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਖੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਸੁਣੇ। ਇਹੋ ਸੋਚਦੇ-ਸੋਚਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਲੱਥਾ 'ਤੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਜੇ ਤੜਕੇ ਦੇ ਚਾਰ ਹੀ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਦੇ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਖੈਰ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦੇ-ਮਾਰਦੇ ਕਦੀ ਦਸ ਮਿੰਟ ਅੱਖ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਮ ਉੱਠਕੇ ਝੱਟ ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੱਤ ਵੱਜ ਗਏ। ਹਰਮੀਤ ਉੱਠਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਕੋਰਟ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਨਸੀਬ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਸਭ ਨੇ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਵੀ ਗੱਡੀ ਲੈ ਕੇ ਕੋਰਟ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

-ਕਾਂਡ 5

-ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹਰਮੀਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਸਾਂ ਨੌਂ ਕੁ ਵਜੇ ਹੀ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਥਾਣੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਘੁੰਮਾਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਉਹਨੂੰ ਕਿੱਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਹੀ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਵੀ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਟਾਇਮ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰਮੀਤ ਥਾਣੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੀ ਚਾਹ ਦੀ ਰੇੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਨੌਂ ਵੱਜ ਗਏ, ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਘੜੀ ਦੀ ਸੂਈ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਰ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਫੋਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬੰਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋਚਦੇ-ਸੋਚਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਅੱਜ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇੱਧਰ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਇਹੋ ਹੀ ਫਿਕਰ ਖਾਈਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਆਂ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾ ਦੱਸੇ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਕਿਉਂ...? ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਫੋਨ ਵੀ ਬੰਦ ਆ ਰਿਹਾ, ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕਰੇ ਕਿ ਓਹ ਆਪ ਹੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਸੋਚਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ ਹੋਣੀ ਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਫਿਰ ਦੜ ਵੱਟ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੰਦ ਫੋਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਡੋਲ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਸਬਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਚਾਨਕ ਫੋਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਉਂਝ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਜਾ ਕੇ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰਿੰਦਰ ਅੱਜ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਬਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਕੱਟਿਆ 'ਤੇ ਆਖਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਵਾਲ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ ਦੱਸ ਵੀ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਉੱਧਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਨੀ-ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਨਸੀਬੋ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਉਣਾ। ਹੁਣ ਕੀ ਬਣੇਗਾ...? ਬਸ ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਲੈ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੱਤ ਕੁ ਵਜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

“ਅੱਜ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਰਿਆ,
ਤੇ ਗੁਜ਼ਰਨੀ ਹਾਉਂਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਾਤ,
ਮੈਂ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਊ ਕੱਲ੍ਹਾ ਬਹਿਕੇ,
ਪਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੁਣਨੀ ਮੇਰੀ ਪਾਈ ਬਾਤ।”

-“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਕਾਕਾ! ਕੱਲ੍ਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੂੰ...?” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਘਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ।

-“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ! ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ...? ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਜੀ ਸਭ ਠੀਕ ਆ।”

-“ਪਰ! ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਘਰ ਦੱਸਕੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤੇਰਾ।”

-“ਬਸ ਬਾਪੂ ਜੀ ਥਾਣਿਓ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਜਾਣਦਾ 'ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।”

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਜਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੀ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਆ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ਰਾਬ ਆ।” ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੁਗਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਦੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ...।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਪੋਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਜਾਂ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਆਉਣਗੇ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਆਣਕੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ, ਤੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਹ।”

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ!”

-ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਉਹ ਤਾਂ ਬਸ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਆ। ਘਰ ਆਣਕੇ ਵੀ ਹਰਮੀਤ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਫੋਨ ਬੰਦ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਜਾ ਕੇ ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਪੈਂਗ ਲਾਏ ਤੇ ਘਰ ਆਣਕੇ ਬਿਨ ਰੋਟੀ ਖਾਧੇ ਹੀ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਭਾਗਭਰੀ ਬਥੇਰਾ ਉਠਾਲ ਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਨਾ ਉੱਠਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੜਕੇ ਜਿਹੇ ਨਸ਼ਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ।

“ਕਹਿੰਦੇ ਦੋ ਪੈਂਗ ਲਾਇਆਂ ਗਮ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ, ਰਾਤੀਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੋ ਪੈਂਗ ਲਾ ਲਏ,

ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਅਸੀਂ ਬੋਤਲ ਦੇ ਦੋ ਪੈਂਗ ਬਣਾ ਲਏ,

ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਾਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਚੇਤੇ ਆਏ,
ਐਵੇਂ ਪੀਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਿੰਦਰ ਲੱਭਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੇ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਕਦੇ
ਭੁਲਾਏ।”

-“ਭਾਬੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਲੱਸੀ ਦਾ ਦਿਓ...ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਕਰਦਾ।” ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਰਣਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਲੱਸੀ ਨਹੀਂ ਰਣਜੀਤ! ਲਾਟ ਸਾਬੂ ਨੂੰ ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਪਾ ਕੇ ਦਿਓ।”
ਲਾਗੇ ਬੈਠਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਜੀ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਇਹਨੇ ਰਾਤੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਲਈ? ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।” ਰਣਜੀਤ ਆਪਣੇ ਦਿਓਰ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ।

-“ਹਰ ਕੰਮ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਈ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਆ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਬਸ ਕਰੋ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਤਾਂ ਰਾਤੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ।”
ਭਾਗਭਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰ ਰਿਹਾ।

-“ਜੇ ਰਾਤੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪਰੰਠੇ ਬਣਾ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ।”
ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-“ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ ਭਾਪਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ।” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ।

-“ਪੁੱਤ ਓਹ ਕੰਮ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਜਿਹਦੀ ਮੁੜਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਪਵੇ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੁਗਾ ਭਾਪਾ ਜੀ।”

-“ਲੈ ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ ਹੁਣ ਲੱਸੀ ਪੀ ਜੇ ਤੂੰ ਕਹੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵੀ ਪਾ ਦਿਆ।” ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਭਾਬੀ ਤੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਆ।”

-“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਸ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।” ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਰਣਜੀਤ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਜਾ ਲੱਗੀ।

- ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਪੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਲੰਮੇ ਪੈ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਤੇ ਨਹਾ ਕੇ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ

ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਥੋੜੀ ਹੀ ਖਾਧੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਪਵਾ ਲਈ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕਰੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ 'ਤੇ ਕਦੇ ਦਿਲ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਾਏ। ਫਿਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਬੈਂਕ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਅਜੇ ਬੈਂਕ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਂਕ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ 'ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ, ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

“ਤੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ,
ਇਹ ਸੋਚ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਯਾਰ ਸਵੇਰੇ,
ਨਾ ਦਿਸੇ ਜਦੋਂ ਸੂਰਤ ਸੱਜਣ ਦੀ ਬਿੰਦਰ,
ਯਾਰ ਬਹਿ ਜਾਣ ਜਾ ਕਿਸੇ ਸਾਧ ਦੇ ਡੇਰੇ।”

-“ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ, ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਤੁਹਾਡਾ...?” ਤੁਰੀ-ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ...? ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਭ ਠੀਕ ਆ...?” ਪੈਰ ਨਾਲ ਪੈਰ ਮਿਲਾਕੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਸਭ ਠੀਕ ਆ।”

-“ਓਹ ਕਾਕਾ ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ 'ਤੇ ਨਾਲ ਚਾਹ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਸਮੋਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਹੁਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।” ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

-“ਸਮੋਸੇ! ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਹੀ...? ਕਿਉਂ ਘਰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾਧੀ ਆ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਨਾਲ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਖਾ ਪੀ ਲੈਣੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਗੋਲ-ਮੋਲ ਜਿਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਨਾ ਸ਼ੌਕ ਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ...?” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

-“ਤੈਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਗੁਰਜੋਤ।”

-“ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਇੱਧਰ ਆ ਗਏ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਆ।” ਗੱਲ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੋਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

- “ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਾਨਣ ਚਾਹਿਆ।
- “ਏਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- “ਅੱਛਾ! ਓਹ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਤਾਂ ਜਰਾ...?” ਸਮੋਸਾ ਖਾਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
- “ਕੱਲ੍ਹ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮੀ ਘਰ ਗਈ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਭਰਾ 'ਤੇ ਭਾਪੇ ਕੋਲ਼ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਓਹ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ।
- “ਅੱਛਾ! ਕੌਣ ਸੀ ਓਹ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕੁੱਝ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।
- “ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਓਹ ਕੌਣ ਸੀ...? ਭਾਬੀ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦਾ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਆਇਆ।”
- “ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਓਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੋਵੇ।
- “ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਓਹ ਪੰਜਾਹ-ਸੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਣਾ।”
- “ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਓਹ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ! ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ।
- “ਸੱਚੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲੱਗਦਾ।” ਗੁਰਜੋਤ ਗੱਲ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀ।
- “ਸੱਚੀਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਡਰ ਵਾਲ਼ੀ ਹੀ ਆ।” ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ।
- “ਹੁਣ ਕੀ ਬਣੂਗਾ ਆਪਣਾ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਮਲਦੀ ਹੋਈ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ।
- “ਪਰਸੋਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਓਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਨਾਲੇ ਉਹਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਕੱਲ੍ਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਣਕੇ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਹੋਈ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੱਸੀ।
- “ਠੀਕ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਣਾ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਤਾਰੀਦ ਕਰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
- “ਚੰਗਾ ਫਿਰ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਨਾ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆਵਾਂਗਾ।”

-“ਠੀਕ ਆ, ਮੈਂ ਵੀ ਹੁਣ ਜਾਨੀ ਆ ਬੈਂਕ ਦਾ ਟਾਈਮ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੁਣ ਜਾਓ 'ਤੇ ਟਾਈਮ ਸਿਰ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੋ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਆਂ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ।”

-ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੁਲਟ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੈਂਕ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੈਂਕ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ? ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਭੈੜੇ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਦੋਂ ਉਹ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਈ 'ਤੇ ਫਿਰ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਮੁਣਸ਼ੀ ਜੀ! ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਿਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੇਚੈਨ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਹਨੇ ਅੱਜ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਰਜਿਸਟਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ ਜੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

“ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

-“ਐਕਸੀਡੈਂਟ! ਸੱਟਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ।” ਹਰਮੀਤ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ! ਕਹਿੰਦੇ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਦਾ।” ਹਰਮੀਤ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਤਾਈ...?” ਮੁਣਸ਼ੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ ਜੀ! ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਉਹਦੇ ਤੱਕ।”

-“ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ ਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਫੋਨ ਟਰਾਈ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਬੰਦ ਆ ਰਿਹਾ।”

-“ਅੱਛਾ! ਚੱਲ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਲੈ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜ ਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਔਖਾ।” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

-ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਅੱਜ ਡਿਊਟੀ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਵਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ..? ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਨੇ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵੀ ਆਉਣਾ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਘਰ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਬਸ ਇਹੋ ਸੋਚਦੇ-ਸੋਚਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਉਹ ਵੀ ਸੋਚਦੀ ਜੇ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਊਂਦੀ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਾ। ਨਾਲੇ ਹਰਮੀਤ ਨਾਲੋਂ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਵਿੱਛੜ ਜਾਊਗੀ।

“ਜਿੰਦ ਤੜਫ਼ੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ, ਅੱਜ ਦਿਲ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੁਰਲਾਏ,
ਪੈਣ ਲੱਗੇ ਵਿਛੋੜੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ, ਭੁੱਬਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰੱਬ ਹੀ ਪਾਰ ਲਗਾਏ।”

-ਗੁਰਜੋਤ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ। ਏਹ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ, ਨਾਲੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਨਵਾਂ ਥਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ? ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕਰਨ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੱਟਿਆ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਸੂਰਜ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਮਨ ਅੱਜ ਘਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਉਡੀਕ-ਉਡੀਕ ਕੇ ਆਈ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬੁਲਟ ਦੀ ਦੁਰ-ਦੁਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

“ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤੜਫ਼ ਸਹਿਣੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ,
ਮਨ ਰੋਵੇ 'ਤੇ ਤਨ ਜਲੇ ਵਾਂਗ ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ।
ਫਿਰ ਕੌਣ ਵੇਖਦਾ ਰਾਹਾਂ 'ਚ ਪਏ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ,
ਮਿਲਣ ਖ਼ਾਤਿਰ ਠਿੱਲੂ ਪੈਂਦੇ ਸੁਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਲ ਦੇ।”

-ਕਾਂਡ 6

-“ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਆ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਮਸੀਤ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਵਾਨਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਭਾਪੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਭਲਾ...?” ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਹੀ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਭਾਪੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।” ਹਰਮੀਤ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਰੁੱਕ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਤਾ ਕਰਦਾ।”

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।”

-“ਓਹ ਨਿੱਕਿਆ ਜਰਾ ਉਰੇ ਤਾਂ ਆਈ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੇਡਦੇ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੀ ਗੱਲ ਆ ਦੱਸੋ...?” ਖੇਡ ਰਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਕਾਕਾ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਣ ਆਂ...?”

-“ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ।” ਕਹਿਕੇ ਮੁੰਡਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਜਾ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਹੋਰ ਹੁਣ ਕਿਹਨੂੰ ਪੁੱਛੀਏ...?” ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਛਾ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਆ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੋਂ ਤਾਂ ਦੋ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆ, ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਮ ਆ ਮੀਤਾ 'ਤੇ ਦੂਜਾ ਛਿੰਦਾ।

-“ਮੈਨੂੰ ਕੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।”

-“ਲੈ ਓਹ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਛਿੰਦੇ ਦਾ ਭਾਪਾ, ਆਪਾਂ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲੈਨੇ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਜੀ ਠੀਕ ਆ।”

-“ਭਾਉਂਦੀਪ ਸਿਆਂ ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਤੇਰਾ...? ਜਰਾ ਉਰੇ ਤਾਂ ਆਈ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਬਈ ਬੰਤਾ ਸਿਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ ਸਿਹਤ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ। ਭਲਾ ਦੀਪ ਸਿਆਂ ਤੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਆ...?”

-“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਬੰਤਾ ਸਿਆਂ...? ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਪੱਚੀਵੇਂ ਸਾਲ 'ਚ ਆ ਤੇ ਨਾਮ ਤੂੰ ਅੱਜ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।”

-“ਨਹੀਂ ਦੀਪ ਸਿਆਂ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਨਾਮ ਛਿੰਦਾ।”

-“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਫਿਰ ਮੈਥੋਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦਾ..?”

-“ਆਹ ਜਵਾਨ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੋ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆ, ਇੱਕ ਮੀਤਾ 'ਤੇ ਦੂਜਾ ਛਿੰਦਾ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਛਿੰਦੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੀ ਆ।” ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ।

-“ਅੱਛਾ! ਲੈ ਬਈ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।” ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਹਾਂ ਬਈ ਜਵਾਨਾ ਤੂੰ ਕੌਣ...?” ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਜੀਤ ਵੱਲ ਨੂੰ ਘੁੰਮਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੈਰੀਂ ਪੈਨਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹਰਮੀਤ ਹੈ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ।”

-“ਬਸ-ਬਸ ਕਾਕਾ, ਮੈਂ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਤੈਨੂੰ। ਆਜਾ ਆਪਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲਦੇ ਆ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਨਿਕਲਿਆ ਬੰਤਾ ਸਿਆਂ।”

-“ਚੱਲੋ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਨੂੰ, ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਛਕਾਓ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ।”

-“ਆਜਾ ਬੰਤਾ ਸਿਆਂ ਚੱਲਦੇ ਕੱਠੇ ਹੀ...?”

-“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ ਫਿਰ ਕਦੀ ਸਹੀ ਦੀਪ ਸਿਆਂ।”

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।”

-ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬੁਲਟ 'ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਗਲੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੁਲਟ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਚੱਲੋ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਹੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਆ।” ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

-“ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ।”

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ...?”

-“ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਡੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਵੱਜ ਗਈ ਸੀ।”

-“ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਆ, ਸੱਟ ਬਹੁਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ... ?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

-“ਸੱਟ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਥੋੜੀਆਂ ਰਗੜਾ ਹੀ ਲੱਗੀਆਂ।”

-“ਚੱਲ ਚਾਰ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਕਰੂਗਾ, ਦਵਾਈ ਖਾਣ ਨਾਲ ਆਪੇ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ।”

-“ਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ।”

-ਆਜਾ ਲੰਘਿਆ ਪੁੱਤ ਅੰਦਰ। ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬੈਠਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਏ ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਸੌਫੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

-“ਛਿੰਦੇ ਪੁੱਤ ਉੱਠਕੇ ਉਰੇ ਤਾਂ ਆ ਜਰਾ...ਵੇਖ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੌਣ ਆਇਆ।”

-“ਕੌਣ ਆਇਆ ਭਾਪਾ ਜੀ... ?” ਅੰਦਰ ਲੰਮੇ ਪਏ ਹੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਓਹ ਉੱਠਕੇ ਉਰੇ ਤਾਂ ਆ। ਤੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਆਇਆ ਮੁੰਡਾ।”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਹੁਣੇ ਆਇਆ।”

- ਸੁਰਿੰਦਰ ਉੱਠਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੈਠਕ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ 'ਤੇ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਓਹ ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ, ਇਸ ਵਕਤ ਇੱਥੇ... ? ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਤਾਂ ਹੈ... ?” ਅਚਨਚੇਤ ਆਏ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਸੁਰਿੰਦਰ, ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਤੇਰਾ... ?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹੁਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਠੀਕ ਹੋਊਗਾ, ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਣਾ।”

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਹ ਫਿਰ ਡਿਊਟੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆ।”

-“ਛਿੰਦੇ ਦੀ ਬੇਬੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗਰਮ ਕਰਿਓ।” ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਹੁਣੇ ਕਰਦੀ ਆਂ।”

-“ਭਾਪਾ! ਦੁੱਧ ਰਹਿਣ ਦਿਓ...ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੈਂਗ ਲਵਾਓ।”

-“ਚੰਗਾ ਬਈ ਪੈਂਗ ਲਵਾ ਦੇਨੇ ਆ, ਪਰ ਤੇਰੇ ਲਈ ਦੁੱਧ ਹੀ ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ।”

-“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।”

- ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਆਪ ਬਾਹਰੋਂ ਹਵੇਲੀਓਂ ਦੇਸੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ।
- “ਹੋਰ ਸੁਣਾ ਹਰਮੀਤ ਘਰ ਸਭ ਠੀਕ ਆ...?”
- “ਹਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਠਾਕ ਆ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੂੰ ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ...?”
- “ਓਹ ਯਾਰ ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਜਦੋਂ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਇਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਫੋਨ ਕਿੱਥੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਫੋਨ ਡਿੱਗ ਗਿਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਗੁਵਾਚੇ ਫੋਨ ਬਾਰੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।
- “ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਸੀ ਜਾ ਕੇ।”
- “ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਭਾਪਾ ਗਏ ਸੀ ਲੱਭਣ, ਪਰ ਲੱਭਿਆ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਅਸੀਂ ਬਥੇਰੀ ਵਾਰ ਕਾਲ ਕੀਤੀ ਆ ਪਰ ਫੋਨ ਬੰਦ ਆ ਰਿਹਾ।”
- “ਕਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਬੁਹਤ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਫੋਨ ਬੰਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।
- “ਨਹੀਂ ਯਾਰ ਓਹ ਪਤੰਦਰ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਗੱਡੀ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।”
- “ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ ਇਹੋ ਹੀ ਬਹੁਤ ਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।
- “ਐਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਆ ਜਿਹੜਾ ਸੱਟ ਦਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਗਾ ਸੀ ਜੇ ਕਿਤੇ ਲੱਤ-ਬਾਹ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੀ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੀ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ।
- “ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਾ ਕਰ ਹੋਇਆ।
- “ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹਰਮੀਤ...?”
- “ਕਿਉਂ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੈਨੂੰ, ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ। ਅੱਜ ਗੁਰਜੋਤ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਾਂ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦਾ ਹੀ ਮੂਡ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਾਰ ਦੋ ਹੀ ਸਹਾਰੇ ਆ ਮੇਰੇ, ਇੱਕ ਤੇਰਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ।”
- “ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਏਹ ਗੱਲ ਆ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਹੀ ਆ।”

-“ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਹਰਮੀਤ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋਊਗਾ।”

-“ਤੂੰ ਕਹਿਨਾ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋਊਗਾ। ਉੱਧਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਵੀ ਹੋ ਗਈ।”

-“ਬਈ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੁਝਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

-“ਸੁਰਿੰਦਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ।” ਹਰਮੀਤ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਰਮੀਤ।”

-“ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?”

-“ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ, ਜਦੋਂ ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੈਂ ਡਿਊਟੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਤਾਂ ਜਾਇਆ ਨਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੱਦਿਆ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਓਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅੰਕਲ ਜੀ ਸਨ।” ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਹਾਂ! ਬਈ ਹਾਂ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ...?”

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਸੰਘਿਆ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ 'ਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿੰਡ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਨਾਲੇ ਸਬੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਓਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਆ।”

-“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕਿ ਗੱਲ ਬਣ ਜਾਊਗੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਣ ਗਈ ਤੇਰੀ, ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਇਸੇ ਐਤਵਾਰ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੀ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਕਿਉਂ...? ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਤਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਵੇਖ ਇੱਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ 'ਤੇ ਦੂਜਾ ਤੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਜੇ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉਣਾ 'ਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਫਿਰ, ਇਸ ਐਤਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲਓ। ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਆਪਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖ ਲੈਣੇ ਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

-“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਹੀ ਆ।”

-ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡੱਬ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਤਲ ਕੱਢਕੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਠਕੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਦੋ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਗਲਾਸੀਆਂ ਲਿਆ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਛਿੰਦੇ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇੱਕ ਗਿਲਾਸ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਭਾਪਾ ਜੀ ਪਾਓ ਪੈਂਗ ਤੁਸੀਂ।” ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਫੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਲੈ ਬਈ ਕਾਕਾ! ਪਾ ਤੂੰ ਹੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਵੱਲ ਬੋਤਲ ਕਰਦੇ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ ਅੰਕਲ ਜੀ ਪਾਓ ਤੁਸੀਂ।” ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਲਿਆਓ ਉਰੇ ਕਰੋ...ਮੈਂ ਹੀ ਪਾ ਦੇਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

-ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਦੋ ਪੈਂਗ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਉਹਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਚੱਕਿਆ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਪੀ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜਦ ਵੀ ਪੀਂਦਾ ਬਿਨ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪੀਂਦਾ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੋਤ੍ਰਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਲਿਆ ਕਰੋ, ਪਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ, “ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਢਿੱਡ ਭਰਨਾ।” ਹੁਣ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਦੂਜਾ ਪੈਂਗ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲਈ।

-“ਭਾਪਾ ਜੀ! ਏਹ ਹਰਮੀਤ ਆ, ਜਿਹਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਪਰਸੋਂ ਕਰਨ ਗਏ ਸੀ।”

“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ! ਚੰਗਾ ਗੱਭਰੂ ਜਵਾਨ ਆਂ।” ਕਾਕਾ ਤੈਨੂੰ ਛਿੰਦੇ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ। ਬਾਕੀ ਤੂੰ ਘਰ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅੰਕਲ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ।”

-“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਕਾ।”

-“ਚੰਗਾ ਫਿਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਚੱਲਦਾ, ਹਨੇਰਾ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ।” ਸੌਫੇ ਤੋਂ ਉੱਠਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਹਿ ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ, ਲਾ ਲੈ ਇੱਕ-ਦੋ ਪੈਂਗ ਹੋਰ।” ਬਾਹੋਂ ਫੜਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ।

-“ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਯਾਰ।”

-ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਪੈਂਗ ਪੈਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਗਲਾਸੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਜਾਣਦੀ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੀ ਸੀ, ਉੱਤੇ ਹਨੇਰਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬੁਲਟ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ 'ਤੇ ਦੁਗ-ਦੁਗ ਕਰਦਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਕੁ ਵਜੇ ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਘਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਪਰਿਵਾਰ ਰੋਟੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਅਜੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੀ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਭਾਵੇਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਤਾਂ ਗੁਰਜੋਤ ਵੱਲ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਉੱਠਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਹਰਮੀਤ ਕੀ ਗੱਲ ਆ, ਸਿਹਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ...?” ਭਾਗਭਰੀ...ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਠੀਕ ਆ।” ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖਾਧੀ...?” ਬਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਪਈ ਰੋਟੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬੀਬੀ ਭੁੱਖ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ।”

-“ਤੂੰ ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਰੋਟੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ, ਕੀ ਗੱਲ ਆ...?” ਭਾਗਭਰੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਵੇਰ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

-“ਬੀਬੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਖਵਾ-ਪਿਲਾ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਚੱਲ ਫਿਰ ਠੀਕ ਆ। ਹੁਣ ਦੁੱਧ ਪੀਣਾ ਕਿ ਓਹ ਵੀ ਨਹੀਂ।”

-“ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਬੀਬੀ, ਬਸ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੌਣਾ ਹੁਣ।”

-“ਚੱਲ ਫਿਰ ਤੂੰ ਪੈ ਲੰਮਾ ਤੇ ਕਰ ਅਰਾਮ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਬੀਬੀ।”

-ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਸਵੇਰ ਹੋਵੇ 'ਤੇ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੱਸੇ, ਪਰ ਇਹ ਰਾਤ ਦੀਵਾਰ ਵਾਗੂੰ ਵਿੱਚ ਖੜੀ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੰਮਾ ਤਾਂ ਪੈ ਗਿਆ ਪਰ ਲੱਗਦਾ ਨੀਂਦ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਤਾਂ ਹਰਮੀਤ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੰਘ ਗਈ। ਤੜਕੇ ਜਿਹੇ ਕਿਤੇ ਨੀਂਦ ਆਈ, ਤਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂਘਰ ਭਾਈ ਬੋਲ ਪਿਆ। ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਘੋਸਲ ਜਿਹੀ ਮਾਰਕੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਛੇ ਕੁ ਵਜੇ ਹੀ ਉੱਠਕੇ ਹਰਮੀਤ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਰਮੀਤ ਅੱਠ ਵਜੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਅੱਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਘੜੀ ਰੁੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਘੜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬੇ-ਚੈਨੀ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕੀ..?" ਹੁਣ ਅੱਠ ਵੱਜ ਗਏ 'ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਬੁਲਟ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੂੜਾਂ ਪੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਹਰਮੀਤ ਬੱਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਬੱਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀਹ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਹਰਮੀਤ ਆਪਣਾ ਬੁਲਟ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਚਾਹ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਸ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਗੁਰਜੋਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਅੱਜ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹ ਹੀ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕੱਦ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਬੀਤ ਗਏ। ਬੱਸ ਆਈ ਰੁਕੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉੱਤਰੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਸ ਚੱਲੇ ਗਈ, ਪਰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਜ ਗੁਰਜੋਤ ਨਹੀਂ ਉਤਰੀ। ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋਰ ਬੈਚੇਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉੱਠਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੱਜ ਗੁਰਜੋਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ...? ਜਿਹੜਾ ਹਰਮੀਤ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬੁਲਟ ਸਟਾਰਟ ਕਰਕੇ ਥਾਣੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ।

-ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਜਦੋਂ ਦੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆਈ ਬਸ ਉਦਾਸ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮੀ ਹਰਮੀਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਉਹਦੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ? ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ-ਸੋਚਦੀ ਰਾਤੀਂ ਬਿਨ ਰੋਟੀ ਖਾਧੇ ਹੀ ਸੌਂ ਗਈ। ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭਾਬੀ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਉਠਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁਰਜੋਤ ਨਾ ਉੱਠੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਜਦ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠੀ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਬੈਂਕ ਵੀ ਅੱਧਾ ਹੀ ਦਿਨ ਖੁੱਲ੍ਹਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਬੈਂਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਖਿਆਲ ਕਿ ਹਰਮੀਤ ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਮਨ ਨੂੰ ਏਹ ਸੋਚਕੇ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਲੈਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਹ ਦੋ ਦਿਨ ਇਉਂ

ਲੱਗਦੇ ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਣ। ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਘਰ ਸੱਦ ਕੇ ਚੈੱਕ ਕਰਵਾਇਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕੁੱਝ ਦਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭਾਬੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਗੁਰਜੋਤ ਤੇਰਾ ਵੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਸੋਮਵਾਰ ਤੱਕ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ।”
ਤਨਵੀਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਲੀ ਕੱਢਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

– “ਕਾਹਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਭਾਬੀ...?” ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

– “ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ।”

– “ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ! ਓਹ ਕਿੱਥੇ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਬੰਬ ਫੱਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

– “ਪਿੰਡ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਮੁੰਡਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ।”
ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

– “ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

– “ਵਿਚੋਲਾ ਦੱਸਦਾ ਸੀ।”

– “ਵਿਚੋਲਾ ਕੌਣ ਆਂ...?”

– “ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀ ਜਿਹੜਾ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਇਆ ਸੀ, ਓਹ ਬਣਦਾ ਤੇਰਾ ਵਿਚੋਲਾ।” ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

– “ਅੱਛਾ!

– “ਹਾਂ! ਲੈ ਤੂੰ ਗੋਲੀ ਖਾਹ ’ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਬਣਾਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਆ।”

– ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਹਾਉਂਕਾ ਲਿਆ ’ਤੇ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਫਿਰ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲਈਆਂ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਜੜ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਜੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤਨਵੀਰ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ...? ਅੱਖਾਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਭਰੀਆਂ ਤੂੰ...?” ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

– “ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਭਾਬੀ। ਐਵੇਂ ਹੀ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ।” ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

– “ਮਨ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਭਰਿਆ ਤੇਰਾ...?” ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆ।

- “ਹਾਂ ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ।”
- “ਫੜ੍ਹ! ਤੂੰ ਚਾਹ ਪੀ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰ।”
- “ਭਾਬੀ ਤੂੰ ਵੀਰੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।” ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਡਰਦੀ-ਡਰਦੀ ਗੁਰਜੋਤ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ।
- “ਕੀ ਕਿਹਾ ਤੂੰ...? ਉੱਥੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣਾ।” ਸੁਣਕੇ ਤਨਵੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਇੱਕ ਦਮ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ।
- “ਹਾਂ ਭਾਬੀ।” ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
- “ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਕਰਾਉਣਾ ਤੂੰ ਵਿਆਹ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ...?” ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ।
- “ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭਾਬੀ।” ਕਹਿਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।
- “ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਹਨੂੰ ਪਤਾ...?” ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
- “ਗੁਰਜੋਤ ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਨੈਣੋਂ ਵਗਦੇ ਹੰਝੂ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ।”
- “ਤੂੰ ਰੋ ਨਾ ਗੁਰਜੋਤ, ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ।” ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਫਿਰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।
- “ਭਾਬੀ ਮੈਂ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆ 'ਤੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ।”
- “ਏਹ ਹਰਮੀਤ ਕੌਣ ਆ? ਤੇ ਕੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਦਾ...? ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ...?” ਤਨਵੀਰ ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।
- ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਹਰਮੀਤ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।
- “ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੇਖਦੇ ਆ ਓਹ ਵਿਚੋਲਾ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ।” ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।
- “ਭਾਬੀ ਜੇ ਓਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਬਣੂਗਾ।” ਗੁਰਜੋਤ ਆਪਣੀ ਬੇਵੱਸੀ ਦਾ ਤਰਲਾ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਮੂੰਹਰੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ।
- “ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ! ਜੇ ਵੀ ਹੋਊਗਾ ਵਧੀਆ ਹੀ ਹੋਊਗਾ।”
- “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ।”
- “ਨਾ ਡਰ ਕਾਹਦਾ...? ਅਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਦਾ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰ ਤੂੰ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰ ਲਵਾ।”
- “ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ।”

-ਤਨਵੀਰ ਉੱਠਕੇ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਈ ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਲਿਆ, ਪਰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਓਹੀ ਖਿਆਲ ਚੱਕਰ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

-ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਅੱਜ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਸੀਬੋ ਹੋਰੀਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬੁਲਟ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ।

-“ਕਦੋਂ ਕੁ ਆਏ ਤੁਸੀਂ ਜੀਜਾ ਜੀ...?” ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਮੂਹਰੇ-ਮੂਹਰੇ ਆਏ ਆ।” ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟ ਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਜਿੰਦਰ ਕਿਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇੱਥੇ ਅੰਦਰ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨਾਲ ਟੀ.ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹੋਣਾ।” ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਜੇ...?” ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਜੇ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਤਿਆਰ ਹੀ ਆ।”

-ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਭਾਗਭਰੀ 'ਤੇ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਚਾਹ ਨਾਲ ਮਠਿਆਈ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਗੋਭੀ ਤੇ ਪਾਲਕ ਵਾਲੇ ਪਕੌੜੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

-“ਆ ਜਾਓ ਪੁੱਤ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲੋ, ਫਿਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਲੈਣਾ।” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਪਲੇਟਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਚੱਲੋ ਬਈ ਉੱਠੋ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲਈਏ 'ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ।” ਹਰਮੀਤ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਭਾਬੀ! ਆਹ ਐਨਾ ਕੁੱਝ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ...? ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਬੇਗਾਨੇ ਘਰ ਆਏ ਆਂ।” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਭੈਣ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਆਉਣਾ?” ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਰੋਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ।

-“ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰ ਭਾਬੀ! ਅਸੀਂ ਹਰ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ।” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਨਸੀਬੋ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਜੀਅ ਸਦਕੇ ਆ ਪੁੱਤ। ਏਹ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆ।” ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੀ ਹੋਈ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਤਾਈ ਜੀ! ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਕੰਮਕਾਰ ਵਿੱਚ ਟਾਇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।” ਨਸੀਬੋ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ।

-“ਚੱਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਧੀਏ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਓ ਹੁਣ।”

-ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਿੰਦਰ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਖੇਡਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਖੇਡਦਾ ਦੇਖਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਘਰ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਭ ਹੱਸ-ਹੱਸਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਦੇਖਕੇ ਨਸੀਬ ਕੌਰ 'ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਕੁੜੀ ਵੱਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਨੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਉੱਠਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਦੋਵੇਂ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅੱਗੋਂ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਗੱਡਾ ਲੱਦੀ ਆਉਂਦੇ ਮਿਲ ਪਏ।

-“ਸਤਿ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਵੀਰ ਜੀ ਕੀ ਹਾਲ ਤੁਹਾਡਾ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅੱਜ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ...?” ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾ ਉੱਤਰ ਕੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਵੀਰ ਜੀ! ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ-ਆਉਣ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਟਾਇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।”

-“ਚੱਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”

-“ਨਸੀਬੋ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਆਏ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਹੀ...?” ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਆਏ ਆਂ।”

-“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ।”

-“ਹੁਣ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਚੱਲੋ ਆ ਹਰਮੀਤ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਸ ਮੋਟਰ ਤੱਕ ਚੱਲੋ ਆ ਵੀਰ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ। ਜਰਾ ਛੇਤੀ ਮੁੜਨਾ ਨਾਲੇ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠਾ ਬੋਤਲ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆ ਕੱਢਕੇ ਪੈਂਗ-ਸ਼ੈਂਗ ਲਾ ਲਿਉ।”

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਲਾ ਲਵਾਂਗੇ।”

-ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ 'ਤੇ ਜਗੀਰ ਹੋਰੀ ਗੱਡਾ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਗਏ।

“ਹੋਰ ਫਿਰ ਹਰਮੀਤ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਤਾਜ਼ੀ। ਕਿੱਦਾਂ ਤੇਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੋਈ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ।

-“ਹਾਂ ਜੀ! ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਹਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਸੀ।”

-“ਕਿਉਂ ਬਈ ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ, ਜਿਹੜਾ ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਘਰ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ...?” ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਾਹਲੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਪਤਾ ਕਰ ਆਉਂਨਾ।”

-“ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ! ਕਿਵੇਂ ਆ ਹੁਣ ਸਿਹਤ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ...?”

-“ਠੀਕ ਆ! ਥੋੜੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਆ, ਉਂਝ ਬਚ ਗਿਆ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਰਿੰਦਰ! ਕਿੱਦਾਂ ਹੋਈ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ...?”

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਭਾਪੇ ਨੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੇ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆ ਨਾਲੇ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸੇ ਹੀ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?”

-“ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬਿਮਾਰ ਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅਜੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰੱਖਿਆ।”

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੱਜ ਗੱਲ ਕਰਨ ਹੀ ਆਏ ਆਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵਾਂ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲਵੋ ਗੱਲ, ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਈ ਸਮਝੋ, ਨਾਲੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਆ।”

-“ਏਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਜੀ।”

-“ਤੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ...?”

-“ਨਹੀਂ ਅਜੇ।” ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਬਣਾਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਉਂ ਬਈ, ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਬੈਂਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਜੋਤ ਬੈਂਕ ਨਹੀਂ ਆਈ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ।

-“ਕਿਉਂ...?”

-“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।”

-“ਪਰ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਐਵੇਂ ਵਿਚਾਰੀ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਊ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ।

-“ਫੋਨ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਚੱਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿਣਗੇ।”

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠਾਕ ਆ ਹਰਮੀਤ, ਪਰ ਬੇਚਾਰੀ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਊਗੀ।”

-“ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੋਮਵਾਰ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅੱਜ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਫਿਰ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸਾਂਗੇ।”

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਹਰਮੀਤ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਮੋਟਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

-“ਤੁਸੀਂ ਜਰਾ ਇੱਥੇ ਬੈਠੋ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਵਾਂ।” ਹਰਮੀਤ ਮੰਜ਼ਾ ਡਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹੁਣ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਪਾਂ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਇੱਥੇ, ਬਸ ਇੱਥੋਂ ਇੱਕ ਦੇਸੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਕੱਢਣੀ ਆ। ਵੀਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠਾ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆ।”

-“ਵੇਖੀ ਬੋਤਲ ਲੱਭਦੇ-ਲੱਭਦੇ ਕਿਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾ ਵੱਢ ਦੇਈ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ ਜੀਜਾ ਜੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿੱਥੇ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆ?”

-“ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਦਾਂ ਪਤਾ ਬਈ...?”

-“ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਘਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਤਾਜੀ ਪੱਟੀ ਹੋਈ ਆ, ਬਸ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੋਤਲ ਲੱਭਣੀ ਆ ਆਪਾਂ ਨੂੰ, ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ।”

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਹਰਮੀਤ।”

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਮੋਟਰ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੰਬਾ ਲਿਆ 'ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਬੈਠਕੇ ਮਿੱਟੀ ਪੱਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਬਸ ਦੋ-ਚਾਰ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੋਤਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਈ।

-“ਲਉ ਜੀ ਬੋਤਲ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਆ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮੂਲੀਆਂ ਪੁੱਟ ਲਿਆਵਾਂ ਫਿਰ ਪੈਂਗ ਲਾਉਨੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਧੋਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਹਰਮੀਤ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾ ਆਪਾਂ ਘਰ ਚੱਲਕੇ ਹੀ ਪੈਂਗ ਲਾਉਨੇ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਬਹਿਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਜਾਏ।

-“ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਲਾ ਲਵਾਂਗੇ, ਮੋਟਰ 'ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਪੀਣ ਦਾ ਸੁਵਾਦ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੀਤੀ ਆ, ਅੱਜ ਜਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ ਹੇਠਾ ਬਹਿਕੇ ਪੀ ਕੇ ਦੇਖੋ।”

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।”

-ਹਰਮੀਤ ਜਾ ਕੇ ਖੇਤ ਦੇ ਬੰਨੇ ਤੋਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮੂਲੀਆਂ ਪੁੱਟ ਲਿਆਇਆ ਨਾਲੇ ਮੋਟਰ ਚਲਾ ਕੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਲੀ ਪਈ ਬੋਤਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਲਈ, ਫਿਰ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋ ਪੈਂਗ ਬਣਾ ਲਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂਲੀ ਧੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਚਾਰ ਪੀਸ ਕਰ ਲਏ।

-“ਲਉ ਫਿਰ ਚੁੱਕੋ ਜੀਜਾ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਫੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਲਿਆ ਬਈ ਹਰਮੀਤ।”

-ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਫੜਿਆ 'ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਤਾ, ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਗਲਾਸੀ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ।

-“ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਦਾਰੂ ਆ, ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਂਦੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੂਲੀ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਲਿਆਉਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਆਂ, ਘਰੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਫਿਰ...?” ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਊ...?” ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰ ਅੱਗੋਂ ਝੱਟ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹੋਣਾ ਕੀ ਆ...ਓਹ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਪਰਚਾ ਕਰਨਗੇ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

-“ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ...ਨਾਲੇ ਘਰ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ ਵਕੀਲ ਆ...ਫਿਰ ਕਾਹਦਾ ਡਰ।”

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹਰਮੀਤ।”

-“ਚੱਲੋ ਫਿਰ ਗਲਾਸੀ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ।”

-“ਬਸ ਬਈ ਮੈਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰੂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਆ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ...?”

-“ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਆ ਯਾਰ।”

-“ਇੱਕ ਪੈੱਗ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲਾਓ...?”

-“ਨਹੀਂ ਬਸ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈਰੀ ਅਜੇ, ਤੂੰ ਪਾ ਲੈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੈੱਗ।”

-“ਬਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਪੈੱਗ...?” ਹਰਮੀਤ ਆਪਣਾ ਪੈੱਗ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਆ ਨਾਲੇ ਜਗੀਰ ਸਿਹੰ ਹੋਰੀਂ ਘਰ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਣੇ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਹੈ।”

-“ਚੱਲੀਏ ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਘਰ ਨੂੰ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈੱਗ ਪੀਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲੋ ਜੀ।”

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਆਪਣਾ ਪੈੱਗ ਪੀ ਕੇ ਗਲਾਸੀਆਂ ਮੋਟਰ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੋਤਲ ਡੱਬ ਵਿੱਚ ਅੜਾ ਲਈ ਤੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਦੌਰੇ ਜਣੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

-ਕਾਂਡ 7

-“ਭੈਣ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ! ਕਿਵੇਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਆ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ...?”
ਤੜਕਾ ਕੱਟ ਰਹੀ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਭਾਬੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੋਹਣੇ ਦਿਨ ਲੰਘ ਰਹੇ ਆ।” ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਜ਼ਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆ ਭੈਣ।” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ ਹੋਈ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੌਜ਼ਾਂ ਕਾਹਦੀਆਂ ਭਾਬੀ...? ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਮਾਰਦੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਜ਼ਿੰਦਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਰੱਖਣਾ।” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਰਣਜੀਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

-“ਸੱਚੀ ਭੈਣ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਘੱਟ ਹੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ।”

-“ਭਾਬੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਵੇਖ ਲਵੋ, ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆਂ।”

-“ਸੱਚੀ ਭੈਣ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਨੂੰ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।” ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਲੰਘ ਰਹੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਨੀ ਆ ਤੁਸੀਂ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿਓ। ਆਪੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਆ ਜਾਊ।”

-“ਆਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਭੈਣ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਈਏ ਪਰ...?”

-“ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਕੌਣ ਆ...?” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨਣਦ-ਭਰਜਾਈ ਵਿੱਚ...?” ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਆ ਜਾਹ ਬਹਿ ਜਾਹ ਭਾਬੀ ਤੂੰ ਵੀ।” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਉਤਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ।” ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ।” ਅੱਗੋਂ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਝੱਟ ਮੌੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ! ਕਰਦੇ ਆ ਗੱਲ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨੂੰ।” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਿਹਾ।

-“ਸੱਚੀ ਭੈਣ...?” ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਸੱਚੀਂ।”

-ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੀਆਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਤਦ ਤੱਕ ਕੁਲਦੀਪ ਵੀ ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਹਵੇਲੀਓਂ ਆਣਕੇ ਬੱਚੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਰੌਲੀ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿੰਦਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਓਹ ਘੱਟ ਹੀ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਓਹ ਵੀ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਪੁੱਤ, ਕਿਤੇ ਸੱਟ ਨਾ ਲਵਾ ਲੈਣਾ।” ਭਾਗਭਰੀ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-ਤਦ ਤੱਕ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਾਲਟੀ ਫੜੀ ਹਵੇਲੀਓਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ।

-“ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਘਰਦਾ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਚੌਕੇ ਵਿੱਚ ਬਾਲਟੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਮਿਲ ਆਉਂਦੇ ਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਉੱਠਕੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਮਿਲਦੀ ਹੋਈ ਰੋਸੇ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ ਭੈਣ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ।

-“ਹਾਂ ਵੀਰੇ! ਸਭ ਠੀਕ ਠਾਕ ਆ।”

-“ਆਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਆ...?” ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਦੋ ਮੁਰਗੇ ਵੱਢਕੇ ਲਿਆਇਆਂ ਹਵੇਲੀਓਂ।”

-“ਪਰ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮਟਰ ਪਨੀਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਮਟਰ ਪਨੀਰ ਬਣਾਇਆ। ਮਟਰ ਪਨੀਰ ਤੁਸੀਂ ਖਾਇਓ 'ਤੇ ਮੀਟ ਅਸੀਂ, ਨਾਲੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਆਉਣਾ।”

-“ਅਸੀਂ ਹਰ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ ਵੀਰੇ, ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਕਿ ਜਿੰਦਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾ ਵੀ ਆਏ ਆ।”

-“ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਨਾਲ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿੰਦਰ ਹਵੇਲੀ ਮਿਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲੀ ਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਮਿਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ।”

-“ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਤੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹੇ ਮੀਟ ਦੇ ਤੜਕੇ ਲਈ ਗੰਢੇ ਹੀ ਕੱਟ ਦੇਅ...?”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ।” ਕਹਿਕੇ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜੀ।

-ਐਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਹਰਮੀਤ 'ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਹਰਮੀਤ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਡੱਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਦੇਸੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੌਫੇ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰਮੀਤ ਬਾਹਰੋਂ ਪਾਣੀ ਤੇ ਗਲਾਸੀਆਂ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹਰਮੀਤ ਕੋਲੋਂ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਉੱਧਰੋਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਹੀ ਆ, ਬਾਕੀ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵੋ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

-“ਠੀਕ ਆ ਫਿਰ! ਮੈਂ ਕਰਦੀ ਗੱਲ ਬੀਬੀ ਨਾਲ।” ਸੁਣਕੇ ਨਸੀਬੋ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰੌਣਕ ਆ ਗਈ ਸੀ।

-ਤਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਕਤ ਮਗਰੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

-“ਹਰਮੀਤ ਪਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਗ ਜਰਾ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰੀਏ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਲੱਗਦਾ ਅੱਜ ਕੁੱਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਥੱਕ ਗਏ ਮੇਰੇ ਵੀਰ...?” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਕਹਿ ਗਈ।

-“ਸੱਚੀ ਅੱਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਗਏ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਦੁਪਿਹਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮੀ ਇੱਕ-ਦੋ ਪੈਂਗ ਲਾਵਾਂਗੇ। ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ। ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਪੀਣ ਦਾ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਬਹਿਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

-“ਹੁਣੇ ਪਾਉਣਾ ਵੀਰ! ਤੁਸੀਂ ਭਾਪੇ ਤੇ ਤਾਏ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਮਾਰ ਲਵੋ।” ਹਰਮੀਤ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਮਾਰਦਾਂ ਆਵਾਜ਼।” ਕਹਿਕੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸੱਤਾਂ ਗਲਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਭਾਪਾ ਅਤੇ ਤਾਇਆ ਬਿਨਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਸੁੱਕੀ

ਹੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਤਾਂ ਢਿੱਡ ਭਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਤਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

“ਜਗੀਰ ਵੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ ਸੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂਲੀ ਦਾ ਪੀਸ ਚੁੱਕਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਵੀਰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆ ਜਾਓ ਅੰਦਰ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਬੈਠੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਚੱਕੋ ਮੈਂ ਜਰਾ ਮਸਾਲਾ ਬਣਾ ਲਵਾਂ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪਤੀਲੇ ਵਿੱਚ ਕੜਛੀ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਦੋ ਮਿੰਟ ਆ ਜਾਓ, ਪਹਿਲਾਂ ਮਸਾਲੇ ਜੋਗੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਾਉ, ਫਿਰ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਵਧੀਆ ਪੈ ਜਾਊਗਾ।”

-“ਹੁਣੇ ਆਇਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕੜਛੀ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਬੁੱਲਾਂ 'ਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

-“ਰਣਜੀਤ ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।” ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਜਗੀਰ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਚੰਗਾ ਵੀਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ।”

-ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਲਉ ਬਈ ਚੱਕੋ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ।” ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ

-ਸਾਰਿਆਂ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਚੱਕਿਆ 'ਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰਤਾ, ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅੱਧਾ ਕੁ ਪੈਂਗ ਪੀ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਸੁਲਾ ਵੀ ਮਾਰ ਲੈਣੀ ਸੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਂਡੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਭਾਪਾ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲੈਨੇ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

-“ਵੇਖ ਲਵੋ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ, ਮੈਂ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆਉਨਾ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਉੱਠਕੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਉੱਧਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਆ ਜਾਓ।” ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇੱਥੇ ਵਾਹਵਾ ਨਿੱਘ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।” ਕੰਬਲ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨੱਪਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਉੱਥੇ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਬਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲੈ ਚੱਲਦਾ।”

-“ਚੱਲ ਠੀਕ ਆ ਮੱਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰਮੀਤ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਕੰਬਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖੂੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬਲ ਵਿੱਚ ਸੂਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਉ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਜ ਠੰਡ ਹੀ ਬਹੁਤ ਆ।” ਮੋਹਣ ਨੇ ਲੋਈ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਗਲਾਸੀ-ਗਲਾਸੀ ਅੰਦਰ ਸਿੱਟੇ, ਦੇਖੋ ਠੰਡ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦੀ ਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਪੀਣੀ ਆਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਪਤਾ ਪੁੱਤ, ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਪੀਣੀ ਆਂ।”

-“ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖੀ ਆ ਕੋਲ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਜ਼ ਹੇਠੋਂ ਰਮ ਦੀ ਬੋਤਲ ਚੱਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਲਿਆ ਬਾਹਰੋਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਇਆ, ਵੀਰੇ ਉਨਾ ਚਿਰ ਤੂੰ ਪੈਂਗ ਬਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ।” ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-ਹਰਮੀਤ ਬਾਹਰੋਂ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਤੱਦ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ 'ਤੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਰਮ ਦਾ ਪੈਂਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿਰ ਬਿਨ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੀਂਦਾ ਵੀ ਘੱਟ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪੀਂਦਾ ਰਮ ਹੀ ਪੀਂਦਾ ਓਹ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ।

“ਲਉ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹਟਾਉ ਆਪਣੀ ਠੰਡ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਵੋ ਜਰਾ ਗਰਮ।” ਪੈਂਗ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਲਿਆ ਬਈ ਪੁੱਤ! ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਰੋ ਸੁਗਲ-ਮੇਲਾ।” ਗਲਾਸੀ ਫੜਦੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਆਹ ਆਂਡੇ ਦਾ ਪੀਸ ਵੀ ਲੈ ਲਵੋ।” ਪਲੇਟ ਅੱਗੇ ਕਰਦੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ! ਤੁਸੀਂ ਖਾਓ।”

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਲੈ ਲਵੋ! ਦੇਸੀ ਆਂਡੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਂਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਲਿਆ ਫਿਰ ਇੱਕ ਖਾ ਹੀ ਲੈਨਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਦੂਜੇ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਖਾਣਾ। ਓਹ ਤਾਂ ਨਿਰੇ ਆਲੂ ਆ ਆਲੂ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਫਾਰਮੀ ਆਂਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਹੀ ਦੇਸੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਮੋਹਣੇ...?” ਚਾਹ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗਾ ਰਮ ਦਾ ਪੈਂਗ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਅੱਜ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਦੇਸੀ, ਮੁਰਗਾ ਵੀ ਦੇਸੀ, ਆਂਡੇ ਵੀ ਦੇਸੀ ਤੇ ਆਪਾਂ ਵੀ ਦੇਸੀ।”

-ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਬਾਹਰੋਂ ਜਗੀਰ ਵੀ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਅੰਦਰ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਂਗ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਬੋਤਲ ਵੀ ਅੱਧ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਫ਼ਸਲ ਬੰਨੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਵੀ ਆ ਗਿਆ।

-“ਆਹ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ।” ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਜਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਤਾਇਆ ਤੇਰਾ...?” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ! ਤੂੰ ਸੁਣਾ, ਕਾਕਾ ਠੀਕ ਆ...? ਪਰਾਉਣਾ ਵੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕੱਲੀ ਆਈ ਆਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਤਾਇਆ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਆਏ ਆਂ।”

-“ਕਿੱਥੇ ਆ ਮੱਘਰ ਸਿਹੁੰ ਹੋਰੀਂ...? ਕਿਤੇ ਦਿਖਦੇ ਨਹੀਂ।” ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਆ ਤਾਇਆ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲੰਘ ਜਾਓ ਅੰਦਰ।”

-“ਲੰਘ ਆ ਅੰਦਰ ਨਾਜਰਾ।” ਬੋਲ ਸੁਣਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-ਨਾਜਰ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ 'ਤੇ ਆਪ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

-“ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ ਇੱਕ ਗਲਾਸੀ ਲਿਆ ਫੜਕੇ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਚਾਚੇ ਦੀ ਗਲਾਸੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ ਬਥੇਰੀ ਪੀਤੀ ਇੱਕੋ ਗਲਾਸੀ ਵਿੱਚ।” ਨਾਜਰ ਆਪਣਾ-ਪਨ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੱਖਣਾ! ਨਾਜਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੀਂ। ਮੇਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਯਾਰ ਦੀ ਇਹ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਆ ਮੇਰੇ ਕੋਲ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਬੜੀ ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

-“ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ! ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪੂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੈਂ ਅਤੇ ਨਾਜਰ ਦਾ ਪਿਉ(ਅੱਤਰੂ)ਕੱਠੇ ਹੀ ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਪਿਛਲਾ ਵੇਲਾ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਪੁੱਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ।” ਅਸੀਂ ਉਧਰੋਂ ਉਜੜਕੇ ਆਏ ਸੀ ਇੱਥੇ।

-“ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਹੋਣਾ, ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ...?”

-“ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਆ ਪੁੱਤ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਾਰਾ ਹਉਂਕਾ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

-“ਜੀਜਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਤੋਟ ਲੱਗੀ ਹੋਣੀ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਰਉਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਕਤ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹਸਰਤ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਚੱਲੋਂ ਫਿਰ ਕਦੇ ਸਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ।

-ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਗ ਪਾਇਆ 'ਤੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਲਾਸੀ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਐਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ

ਬਾਹਰੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਦੋ ਡਾਂਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਟ ਅਤੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਪਲੇਟਾਂ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਹੱਡੀ ਤੋਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੈਖੀਆਂ 'ਤੇ ਤਰੀ ਪਾ ਕੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਮੱਦਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਜੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਟ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਪੈਂਗ ਵੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰਮੀਤ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਵੈਸੇ ਵੀ ਵਕੀਲ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਕਰਨੀ ਆਂ। ਆਖ਼ਿਰ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ। ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ 'ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਰੋਟੀ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਆਈਆਂ। ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਧਾ 'ਤੇ ਭਾਂਡੇ ਸੰਭਾਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਨਸੀਬੋ ਆਪਣੀ ਤਾਈ 'ਤੇ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜਾ ਬੈਠੀ।

-“ਬੀਬੀ ਤੁਸੀਂ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ...?” ਰਜ਼ਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬੋ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਸੋਚਣਾ ਕੀ ਆ ਧੀਏ, ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ।” ਅੱਗੋਂ ਨਸੀਬੋ ਦੀ ਤਾਈ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਪੁੱਤ।” ਨਸੀਬੋ ਦੀ ਬੀਬੀ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਬੀਬੀ ਜਾਂ ਐਵੇਂ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ।”

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰੀ ਤੁਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਬੰਨੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ।”

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੰਢ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ।

-“ਇੱਕ ਥਾਂ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਪੰਜ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ।”

-“ਅੱਛਾ! ਤੇ ਦੂਜੀ ਜਗ੍ਹਾ...?” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਬਿੱਲਕੁਲ ਹੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ।” ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਅੱਛਾ!...ਦੱਸ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਆਈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਹੜਾ ਕਰਾ ਰਹੇ ਆਂ! ਨਸੀਬੋ ਹਿਰਖ ਕੇ ਆਖ ਗਈ।

-“ਸਭ ਲੋਕੀਂ ਐਂਦਾ ਦੇ ਹੀ ਈ ਆ ਧੀਏ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆਂ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ, ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਧੀਆ। ਪਰ ਜੋ ਸੰਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਉਹੀ ਆ। ਸੰਯੋਗ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਧੀਏ।”

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ਆਂ ਫਿਰ।” ਨਸੀਬੋ ਹੁਣ ਲੋਹਾ ਗਰਮ ਵੇਖਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

-“ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ ਧੀਏ।” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੈ ਬੀਬੀ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁੱਕ ਕੇ ਨਸੀਬੋ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਫਿਰ ਤੂੰ ਤੌਰ ਗੱਲ ਧੀਏ।” ਅੱਗੋਂ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਪਾਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਆਂ।” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਵੇਰ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਤੱਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਵੀ ਵਿਛ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਨਾਜ਼ਰ ਅਮਲੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-ਕਾਂਡ 8

-ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਕੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ 'ਤੇ ਭਾਗਭਰੀ ਉੱਠ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਗਭਰੀ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਾਠੀ ਨੇ ਵੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਠ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀਆਂ। ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਬਾਥਰੂਮ ਚਲੇ ਗਈ। ਭਾਗਭਰੀ ਪਕੌੜੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਕੁਲਦੀਪ ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਹਵੇਲੀ ਮੱਝਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਣ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠਾ-ਟੁੱਕ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਵੈਸੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠਾ ਟੁੱਕ ਤਾਂ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਕਾਮੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਵਕਤ ਹਵੇਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ। ਹੁਣ ਤਕਰੀਬਨ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੱਤ ਕੁ ਵਜੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਉੱਠ ਪਏ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਬਾਥਰੂਮ ਸਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਸਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਾਹ ਪਕੌੜੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ 'ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

-“ਭਾਬੀ ਲੱਸੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤਾਂ ਦਿਓ।” ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਨਲਕੇ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਰਣਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਹੁਣੇ ਲਿਆਉਨੀ ਆ ਹਰਮੀਤ।” ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂਹਰੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਰਣਜੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

“ਜੀਜਾ ਜੀ! ਤੁਸੀ ਪੀਓਂਗੇ ਲੱਸੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੋਈ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਵਾਂਗੇ। ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਤਾਂ ਤਾਜ਼ੀ ਲੱਸੀ ਮਿਲੀ ਆ...ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਬਸ...?” ਸਿਰ ਫੇਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੂਣ ਵੀ ਪਾ ਲਵੀਂ ਭਾਬੀ।”

-“ਵੇ ਪਾ ਲਿਆ ਵਾ ਲੂਣ ਵੀ, ਕਹੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾ ਦਿਆਂ ਇੱਕ ਮੁੱਠ।” ਕਹਿਕੇ ਰਣਜੀਤ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀ।

-ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਲੱਸੀ ਪੀਤੀ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਬਹਿਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗੇ ਪਏ। ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਨਸੀਬ ਨੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ।

“ਭਾਪਾ ਜੀ! ਤਾਇਆ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ...?”
ਚਾਹ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਸੋਚਣਾ ਕੀ ਆ ਧੀਏ...? ਵਿਆਹ ਤੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ।
ਅਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ ਕਿ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਪੜ੍ਹੀ-
ਲਿਖੀ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧੀਆ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ
ਕਿਹਾ।

–“ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ।” ਕੋਲ ਬੈਠੀ
ਰਣਜੀਤ ਆਖਣ ਲੱਗੀ।

–“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਆ ਧੀਏ, ਪਰ ਦੇਖ ਤੁਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ
ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ, ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈ ਆ।”

–“ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਾਹਦੀ...? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਆਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਾਪਾ
ਜੀ।”

–“ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਦਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ ਰੱਖੇ ਧੀਏ।”

–“ਸੱਚੀਂ ਤਾਇਆ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੋਤੀ ਪੁੰਨ ਕੀਤੇ
ਹੋਣੇ ਆ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਿਲਿਆ।”

–“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ
ਵੇਖੋ ਤੁਸੀਂ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ
ਚੰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ।”

–“ਕੰਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਇਆ ਜੀ! ਬਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ
ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਆ। ਉਹ ਵੀ ਕੀ ਹੋਇਆ,
ਜੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਮੂੰਹ ਕਿਸੇ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

–ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਪੋਤ-ਨੂੰਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ
ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਆ। ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਐਮ.ਏ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੀਆਂ
ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ
ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਨੂੰ ਸਹੇਲੀ ਤੋਂ ਦਰਾਣੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਲਦੀਪ
ਨੇ ਬੀ.ਏ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਣਜੀਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ
ਬੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਵੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ
ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੀ। ਰਣਜੀਤ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ
ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਾਗੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰ
ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਪਰ ਰਣਜੀਤ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਭਾਬੀ।” ਨਸੀਬੋ ਵਿੱਚੋਂ ਗੱਲ ਟੋਕ ਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲ ਪਈ।

-“ਬਸ ਇਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਚੋਂ ਗੱਲ ਆ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਕੁੜੀ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ।” ਕੁਲਦੀਪ ਪਕੌੜਾ ਚੱਕਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਧੀਏ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸੀ।” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ।

-“ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੈ ਬੀਬੀ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗਾ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਸਕਦੇ ਆਂ।”

-“ਕਿੱਥੇ ਆ! ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡੋ...?” ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਝੱਟ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਲੰਧਰ ਕੋਲ ਆ ਪਿੰਡ ਹਰੀਪੁਰ।”

-“ਅੱਛਾ! ਕੁੜੀ ਕੀ ਕਰਦੀ ਆ...?” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਧੀਏ ਬਹੁਤਾ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਨਸੀਬੋ ਨੂੰ.. ਇਹ ਜਦ ਵੀ ਆਈ ਆ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਆਈ ਆ।” ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਭਾਪਾ ਜੀ।” ਐਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਭਾਗਭਰੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ।

-“ਕੁੜੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਧੀਏ...?” ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਗੱਲ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਲੱਗਣੀ ਆ।

-“ਤਾਈ ਜੀ ਕੁੜੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਵੀ ਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਆ।” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਕਿਹੜੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਆ...?”

-“ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਆ।”

-“ਕਿਹੜੀ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਆ 'ਤੇ ਕਿੱਥੇ...?” ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਾਲੀ ਕਰਦੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬੈਂਕ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ... ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰ ਆ ਕੋਈ ਬੈਂਕ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ।” ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰਦੇ ਮੰਨਦੇ ਆ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ...?” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੇ ਆ।” ਗੱਲ ਬਣਦੀ ਵੇਖ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਝੱਟ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕਰੋ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੁਸੀਂ।”

-“ਉੱਧਰੋਂ ਵਿਚੋਲਾ ਕੌਣ ਆ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਦੋਸਤ ਆ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ।”

-“ਅੱਛਾ! ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਆ ਧੀਏ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਪੱਕਾ ਕਰੋ।” ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਫਟਾ-ਫੱਟ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਨਾਲੇ ਓਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਆ ਬਈ।”

-“ਮਤਲਬ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੱਕਾ ਹੀ ਆ, ਬਸ ਆਪਾਂ ਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ...?” ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕਹੀ।

-“ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੀ ਸਮਝ ਭਾਬੀ।” ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?”

-“ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ ਤੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਆ।” ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਜਣੇ ਜਲੰਧਰ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਆ ਜਾਣਾ 'ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਉੱਥੇ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਪਾਂ ਵੇਖ-ਵਖਾਲਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਬਾਕੀ ਜਿਵੇਂ ਹੋਊ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।”

-“ਠੀਕ ਆ ਧੀਏ! ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੇ।” ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਈਂ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕੋਈ ਨੀ ਜੀਜਾ ਜੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।”

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਸੀਬੋ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਈ ਆ ਸਦਾ ਇਸ ਘਰ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਆਈ ਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

-“ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਕਿਹਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਨਸੀਬੋ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਮੱਖਣ ਸਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ, ਜਦੋਂ ਨਸੀਬੋ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਪਿਛਲੇ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਭ ਯਾਦ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਬੀਤਿਆ ਵੇਲਾ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ...?” ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ

-“ਜਿਸ ਦਿਨ ਧੀਏ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਸਨ।”

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।”

-“ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਜੰਮੀ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਤਾਏ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੱਭੂ ਵੰਡੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸੱਚੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਇੰਨਾ ਚਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਜੰਮਣ ਦਾ।” ਨਸੀਬੋ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਕਹਿਨਾ ਪੁੱਤ, ਮੈਂ 'ਤੇ ਤੇਰਾ ਤਾਇਆ ਖੂਹ 'ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਤੇਰਾ ਭਾਪਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉੱਥੇ ਲੱਭੂ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਆ, ਜਿਹਨੂੰ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ।” ਨਸੀਬੋ ਉੱਠਕੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾ ਚਿੰਬੜੀ।

-“ਹੋਰ ਕੀ ਧੀਏ! ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖੂਹ 'ਤੇ ਬੈਠ-ਬੈਠੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਸੌਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸੇ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਨਸੀਬ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਬਹੁਤ ਨਸੀਬਾਂ ਵਾਲੀ ਆ।” ਨਸੀਬੋ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਹੋਏ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਿਨਾ ਪੈਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੌਦਾ ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਚੰਗੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਪੈਸਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆ। ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”

-“ਨਸੀਬੋ ਤੂੰ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ! ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ! ਅਤੇ ਕਦੇ ਤੇਰਾ ਭਾਪਾ ਚੱਕਕੇ ਤੈਨੂੰ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਪਵਾਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਅਖੇ ਧੀ ਦੇ ਪੈਰ ਪੈਣ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸਗੋਂ ਬਰਕਤਾਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ।” ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਭਾਗਭਰੀ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਜੰਮਣ ਉੱਤੇ ਐਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ 'ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਿੰਨਾ ਪਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਆ।” ਨਸੀਬੋ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।”

-“ਧੀਏ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੇੜਾ ਹੀ ਗਰਕਣ 'ਤੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ। ਲੋਕ ਰਾਹੋਂ ਕੁਰਾਰੇ ਪੈ ਗਏ ਆ, ਵੇਖੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੋਣਗੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਾਪੀ ਲੋਕ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ 'ਤੇ ਪਛਤਾਉਣਗੇ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਕੀਤੇ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦੇਣਾ ਪੈਣਾ।”

“ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ, ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥”

-“ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਲਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਕਿੱਥੇ ਪੈਂਦੀ ਆ।” ਸਾਰੇ ਇਸ ਤੁਰੀ ਕਥਾ 'ਚ ਪਾਠੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।

-ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਤੁਰੀ ਸੀ ਪਤਾ ਨੀ ਕਿਉਂ ਸਭ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਜਿਹੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਤਾਗੀਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸ ਦੇਵੇ। ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਸੌਣ ਲੱਗਾ।

-ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹਰਮੀਤ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬੁਲਟ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਟਾਇਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੈਂਕ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬੈਂਕ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਟਾਇਮ ਬਾਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇ ਬੱਸ ਆਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਉੱਤਰਨਾ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਚਾਹ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਬੁਲਟ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੱਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਹਰਮੀਤ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ, ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੱਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਰੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ 'ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ

ਉਦਾਸੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਹਰਮੀਤ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ।

-“ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਗੁਰਜੋਤ...?” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਲ ਕਾਹਦਾ...? ਮਾੜਾ ਈ ਆ।” ਅੱਗੋਂ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ...?”

-“ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ! ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਹੀ ਖ਼ਰਾਬ ਆ।” ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ, ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਆਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।” ਹਰਮੀਤ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਮੈਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ।” ਅੱਗੋਂ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਿਹਤ, ਆਹ ਕੀ ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਆਪਣਾ ਤੂੰ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹੁਣ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੋਜ਼ ਝਲਕਦੀ ਪਈ ਸੀ।

-“ਚੱਲ ਆਜਾ ਚਾਹ ਕੱਪ ਪੀਨੇ ਆ।”

-ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ।

-“ਉਹ ਕਾਕਾ! ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਤੇ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬਰਫੀ ਲੈ ਆਈ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਬਰਫੀ-ਬੁਰਫੀ ਛੱਡੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੋਈ ਬਣੀ ਗੱਲ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਘਰਦੇ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆ। ਭਾਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਹਫ਼ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਊਗਾ।” ਗੁਰਜੋਤ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।

-“ਤੂੰ ਘਬਰਾ ਨਾ ਗੁਰਜੋਤ, ਹੁਣ ਸਭ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਵੀ ਪਾਓ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਸੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਸੀ।

-“ਬਸ ਤੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕਬੂਲ ਹੋ ਗਈ ਗੁਰਜੋਤ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਹਰਮੀਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕੀ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਤੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ।”
ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਮਰ-ਮਰ ਕੇ ਇਹ ਦਿਨ ਕੱਟੇ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ
ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਸੀ।” ਗੁਰਜੋਤ ਅਜੇ ਵੀ ਰੋਸਾ ਜਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਫੋਨ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਵੇਂ ਘਰਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜੀਅ ਫੋਨ ਚੁੱਕ
ਲਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਪੰਗਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸੱਚਾਈ ਦੱਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਮੈਸਿਜ਼ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋ ਦਿਨ ਸੌਖੇ ਨਿਕਲ
ਜਾਂਦੇ।” ਗੁਰਜੋਤ ਅਜੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁੱਸੇ ਸੀ।

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ, ਹੁਣ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਆਉਣਾ, ਪਰ ਆਇਆ
ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੀ। ਫਿਰ ਓਹ ਕੌਣ ਸੀ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿਛਾਂਹ ਸੋਚਕੇ
ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਸੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਭਾਪਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ
ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਹਿਰਖ ਅਜੇ
ਵੀ ਕਾਇਮ ਸੀ।

-“ਓਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਗੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।” ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਦੇ ਹੋਏ
ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰ ਬੈਠੀ ਸੀ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ
ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਝੱਟ ਮੋੜਵਾਂ ਸਵਾਲ ਕਰਤਾ।

-“ਹੋਰ ਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਘਰ ਬੈਠ ਗਏ 'ਤੇ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਮੈਨੂੰ।” ਹਰਮੀਤ
ਵੀ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਾਈ 'ਤੇ ਸੀ।

-“ਜਨਾਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਰਹੀ ਆ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਸਹਿਜ 'ਚ
ਸਵਾਲ ਕਰ ਗਈ।

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦੱਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ
ਡਿਊਟੀ ਨਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਓਹ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਿਆ ਅਤੇ ਮੁਣਸ਼ੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ
ਗਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੱਕੇ
ਨਾਂ(ਅਸਲ ਨਾਂ)ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ 'ਤੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕੱਚੇ ਨਾਂ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦਾ ਘਰ ਲੱਭਿਆ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਘਰ ਵਾਪਿਸ
ਮੁੜਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਜੇ...?” ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟਦੀ ਗੁਰਜੋਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਗੱਲ, ਭੈਣ ਤੇ ਜੀਜਾ ਜੀ ਆਏ ਸੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਗਏ, ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ।

-“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰਦੇ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਸ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣੀ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸਲਾਹ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਪਰ! ਸਾਡੇ ਘਰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ...?” ਗੁਰਜੋਤ ਅਜੇ ਵੀ ਬੇ-ਯਕੀਨੀ ਦੇ ਰੋਅ ਵਿੱਚ ਸੀ।

-“ਘਬਰਾ ਨਾ ਹੋਸਲਾ ਰੱਖ, ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ।”

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ।” ਚਾਹ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰਦੀ ਗੁਰਜੋਤ ਬੋਲੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚਮਕ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ।

-“ਤੇਰੇ ਘਰਦੇ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਐਤਵਾਰ ਹੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ।”

-“ਅੱਛਾ! ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ 'ਚ...ਫਿਰ ਮਿਲੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ...?” ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰਜੋਤ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਮਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਅਜੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਆ।”

-“ਠੀਕ ਆ, ਫਿਰ ਬਰਫੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਤਾਂ ਕਰ ਲਉ।” ਕਹਿਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਫੜਾਈ।

-“ਗੁਰਜੋਤ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਡੈਡੀ...ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਆ।”

-“ਅੱਛਾ! ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਆ ਤੇ ਆਪਾਂ ਵੀ...ਰਹਿ ਕੌਣ ਗਿਆ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੂਗਾ...ਕਿ ਕੌਣ ਰਹਿ ਗਿਆ।”

-ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਤੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਗੁਰਜੋਤ ਬੈਂਕ ਵੱਲ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹਰਮੀਤ ਆਪਣਾ ਬੁਲਟ ਲੈ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਰਾਹੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਆ।

“ਜਦੋਂ ਆਸ ਹੋਵੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੇ ਚੇਹਰਾ ਆਪੇ ਖਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਏ,
ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਲਗਨ ਜੇ ਮਨ ਦੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਵੀ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਏ।”

-ਕਾਂਡ 9

“ਬਿਨ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੁੰਦੀ ਵਾਂਗ ਤਮਾਸ਼ਾ ਏ,
ਪਿਆਰ ਮਿਲੇ ਜਿਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਏ।”

-ਹਰਮੀਤ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰਜੋਤ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਚੇਹਰਾ ਕਿਵੇਂ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਵੀ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਖਿਲ ਗਈ ਸੀ।

- ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਮੀਤ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਬਈ ਹਰਮੀਤ! ਮਿਲ ਆਇਆ ਸੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬਾਰੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਜਨਾਬ ਮਿਲ ਆਇਆ ਸੀ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸੁਰਿੰਦਰ, ਅੱਜ ਆਉਗਾ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਕਿ ਨਹੀਂ...?”

-“ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਪੱਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਿਆ ਸੀ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਵੇਖੋ ਅੱਜ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਨਹੀਂ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸੀ ਜਨਾਬ...?”

-“ਕੰਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।”

-ਤੱਦ ਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਥਾਣੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਲਉ ਜੀ ਆ ਗਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਹਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਆ ਤੇਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਜਨਾਬ...?” ਹਰਮੀਤ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹੁਣੇ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬੜੀ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ।

-“ਧੰਨਵਾਦ ਜੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੀ ਜਨਾਬ...?”

-“ਨਾ ਬਿਨਾ ਕੰਮ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।” ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਿਨਾ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।” ਅੱਗੋਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੀ ਉਸੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-“ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੁਰਿੰਦਰ।” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਹੀਂ ਜਨਾਬ! ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੀ।”

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਆ ਤੇਰੀ ਸਿਹਤ।”

-“ਹੁਣ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਆ ਜਨਾਬ।” ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਨੱਪਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਾ, ਬਹੁਤਾ ਦਿਲ ਤੇ ਨਾ ਲਾਈ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਮੁਣਸ਼ੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਈ ਅਤੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ।

-“ਜਨਾਬ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹ ਭੇਜਾ...?” ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਮੁਣਸ਼ੀ ਦੀ ਸੁਲਾ ਮਾਰੀ।

-“ਭੇਜ ਦੇ ਯਾਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀਂ, ਨਾਲ ਇੱਕ-ਦੋ ਮੱਠੀਆਂ ਵੀ ਭੇਜ ਦੇਈਂ, ਸਵੇਰ ਦਾ ਕੁੱਝ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ।” ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ ਜਨਾਬ! ਹੁਣੇ ਭੇਜ ਦੇਨੇ ਆ।” ਕਹਿਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ।

-“ਕਾਕਾ ਤਿੰਨ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਬਣਾਈਂ ਤੇ ਇੱਕ ਕੱਪ ਚਾਹ ਤੇ ਨਾਲ ਦੋ ਮੱਠੀਆਂ ਅੰਦਰ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਈਂ।” ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਡਰ ਕੀਤਾ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ।”

-“ਹਾਂ ਬਈ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਆ ਹੁਣ ਸਿਹਤ ਤੇਰੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਠੀਕ ਆ ਹੁਣ, ਪਰ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਤਾਂ ਸੱਟਾਂ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਘਰ ਅੰਕਲ ਹੋਰੀਂ ਠੀਕ ਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ, ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਹਰਮੀਤ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਠੀਕ ਆ।”

-“ਸਭ ਮਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਵੇਂ ਫਿਰ ਘਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਜੇ...?” ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਭੈਣ ਨਸੀਬੋ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰੱਖ ਲਿਆ।” ਹਰਮੀਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਸੀ।

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਵੇਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।”

-“ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝੇ ਸੁਰਿੰਦਰ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-“ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ! ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

-“ਓਹ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੋਣੀ ਆ...?”

-“ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਆਈ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਜਿਹੀ ਸੀ।”

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਏਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।”

-ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਥਾਣੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੋਵੇਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਓਹ ਸਮਝ ਗਈ।

“ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਅੰਕਲ ਜੀ।” ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ।

-“ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੇਟਾ, ਘਰ ਦਾ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਡੈਡੀ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅੰਕਲ ਵੀਰਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ ਅਜੇ ਤੱਕ 'ਤੇ ਡੈਡੀ ਜੀ ਹਵੇਲੀ ਗਏ ਹੋਏ ਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਬੈਠਕ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਦੇ ਹੋਏ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

-“ਬੇਟਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆਓਗੇ ਜਰਾ।” ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਬੁਲਾਉਣੀ ਆ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੋ।”

-ਤੱਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭਾਬੀ ਤਨਵੀਰ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲੈ ਆਈ। ਗੁਰਜੋਤ ਅਜੇ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਭਰਾ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਲਿਆ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਜੋਤ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਪਈ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਤਨਵੀਰ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਈ। ਜਸਵੰਤ ਵੀ ਕੁੱਝ ਸਮਾਨ ਫੜੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੋ ਬੰਦੇ ਆਏ ਆ ਤੇ ਓਹ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਆ। ਜਸਵੰਤ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ।

-“ਓਹ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਛਿੰਦੇ, ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਵਿਹਲ ਮਿਲ ਗਿਆ...?” ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਸੋ ਆ ਗਏ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ।” ਅੱਗੋਂ ਸੁਰਿੰਦਰ(ਛਿੰਦੇ)ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਅੰਕਲ ਜੀ...?” ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਸਵੰਤ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਭ ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ ਆ।” ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜੀ।

-“ਬਸ ਟਾਇਮ ਪਾਸ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਅੰਕਲ।” ਕੋਲ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਟਾਇਮ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

-“ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਛਿੰਦੇ ਤੇਰੀ ਸਿਹਤ ਕਿਵੇਂ ਆ ਹੁਣ....?” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹੁਣ ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੱਟਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦਰਦ ਕਰਦੀਆਂ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋਣਗੀਆਂ।” ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਟਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਵੀ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ।

-ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਡੈਡੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਾਹ ਵੀ ਤਿਆਰ

ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਤਨਵੀਰ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਈ 'ਤੇ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈ ਤੇ ਬਿਸਕੁਟ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਗਈ।

-“ਗੁਰਜੋਤ ਏਹ ਤਾਂ ਓਹੀ ਬੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ।” ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਭਾਬੀ ਤਨਵੀਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਚੱਲ ਜੋ ਹੋਊ ਵੇਖਿਆ ਜਾਊਗਾ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਰੋਂਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੂੰ, ਵਿਆਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਤੇ ਅੱਜ ਬਿੱਲਕੁਲ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ ਆ, ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਆ...?” ਤਨਵੀਰ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ ਗੁਰਜੋਤ ਕੋਲੋਂ।

-“ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਣਾ ਪੈਣਾ ਭਾਬੀ, ਆਖਿਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਚੱਲਦੀ ਆ।” ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਿਆ।

-“ਖੋਲਕੇ ਦੱਸ ਕੀ ਗੱਲ ਆ ਗੁਰਜੋਤ।” ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਆ।

-“ਭਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਨੀ ਆ, ਇਹ ਓਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਆ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਰਮਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਅੱਛਾ! ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ...?” ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।”

-“ਚੱਲ ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ।” ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਤਨਵੀਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

-“ਬਸ ਹੁਣ ਡੈਡੀ ਹੋਰੀਂ ਮੰਨ ਜਾਣ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ।”

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਨੀ ਵੇਖਦੇ ਆਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ।” ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

-ਬਾਹਰ ਦੋਵੇਂ ਜਣੀਆਂ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਅੰਕਲ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਤੋਰੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਅੱਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਝੱਕਦੇ-ਝੱਕਦੇ ਛਿੰਦੇ ਦੇ ਪਿਉ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਜਸਵੰਤ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ।” ਛਿੰਦੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਓਹ...?” ਜਸਵੰਤ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ, ਓਹ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ।”

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਕੋਈ ਦਿਨ ਰੱਖ ਲਈਏ ਮਿਲਣੇ ਦਾ...?” ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਏ ਆ ਜਸਵੰਤ।” ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ, ਆਪਾਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਜਲੰਧਰ ਪਹੁੰਚਣਾ।”

-“ਜਲੰਧਰ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਰੱਖਿਆ...?” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਨਹੀਂ ਜਸਵੰਤ, ਆਪਾਂ ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰੱਖਿਆ, ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਦੇ ਦਿਓ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਆ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੀ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀ।

-“ਭਲਾ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਠੀਕ ਆ।” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਉੱਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

-ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਜੀਅ ਆਉਣਗੇ। ਇੱਧਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਆਪਾਂ ਘਰ ਹੀ ਵੇਖ ਵਖਾਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਬਾਕੀ ਅੱਗੇ ਜੋ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋਇਆ ਉੱਥੇ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ ਛਿੰਦੇ।” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਘਰ ਦੀਆਂ 'ਤੇ ਫਸਲ-ਵਾੜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

-“ਹੁਣ ਚਾਹ ਤਾਂ ਥੱਲੇ ਹੋ ਗਈ ਸੁਰਿੰਦਰ, ਹੁਣ ਥੋੜੀ-ਥੋੜੀ ਚੂ ਹੋ ਜਾਏ...?” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਛਿੰਦੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਹੀਂ ਜਸਵੰਤ, ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਆ।” ਉੱਤੋਂ-ਉੱਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ, ਚਾਹ ਕਿਹੜਾ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗੀ।” ਮਜ਼ਾਕ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਜਸਵੰਤ ਪੁੱਛੀਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਲਿਆ ਕੇ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖ।” ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੱਟ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਵੇਖ ਲਾ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆ।” ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਫਟਾ-ਫੱਟ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਤਲ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਗਲਾਸੀਆਂ ਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਕਰਦੀ ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਆਂਡਿਆਂ ਦੀ ਭੁਰਜੀ ਬਣਾਉਣ

ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਨਮਕੀਨ ਭੂਜੀਆ ਪਾਇਆ ਤੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੈਂਗ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗਲਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਸਭ ਨੇ ਪੈਂਗ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਸਵੰਤ ਉੱਠਕੇ ਫਿਰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

-“ਤਨਵੀਰ ਅਜੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਭੁਰਜੀ...?” ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਵੜਦੇ ਹੀ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਦੋ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਰੁੱਕੋ।” ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਹੱਥ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤਨਵੀਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਠੀਕ ਆ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰੁੱਕਦਾ।”

-“ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਬੰਦਾ ਆ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ...?” ਚੁੱਪ ਖੜ੍ਹੇ ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਉਹੀ ਆ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁਣ...?”

-“ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਆਪਾਂ ਮੁੰਡਾ ਵੇਖਣ।”

-“ਕਿੱਥੇ...?” ਭੁਰਜੀ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਪਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ।”

-ਕਹਿਕੇ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਦੋ ਪਲੇਟਾਂ ਚੱਕੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਪੈਂਗ ਲਾਏ 'ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਉਸ ਦਿਨ ਨਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕੀ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਆਪਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਦਾ ਮਾਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਉਦੋਂ ਮਸਾ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਤੋਂ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਉਹਦਾ ਭਰਾ ਜਸਵੰਤ ਹੈ। ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਜਸਵੰਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਨਵੀਰ ਹੀ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਮਾਂ, ਭਾਬੀ, ਸੁਹੇਲੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜਸਵੰਤ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਆਖ ਆਇਆ।

-ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਲੱਗੇ 'ਤੇ ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ। ਹਰਮੀਤ 'ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਲਈ ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁੱਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮੀ ਹੀ ਜਲੰਧਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਾਤੀ ਕੁੱਝ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ 'ਤੇ ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ

ਸੌਂ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦੇ ਹਰਮੀਤ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬਜ਼ਾਰ ਚਲੇ ਗਏ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਏ। ਤੱਦ ਤੱਕ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਘਰੇ ਹੀ ਪਕੌੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਹੀ ਆ। ਫਿਰ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਨੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਰੱਬ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਭਲਾ ਨਸੀਬੋ ਇਹ ਮੌਕਾ ਕਿਵੇਂ ਗੁਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਾਢੇ ਕੁ ਨੌਂ ਵਜੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਛੇ ਮੈਂਬਰ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਬੀਬੀ-ਭਾਪਾ, ਤਾਇਆ-ਤਾਈ ਤੇ ਦੋ ਭਾਬੀਆਂ ਕੁਲਦੀਪ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਨਸੀਬੋ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ-ਧਾਣੀ ਪਿਆਇਆ 'ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ।

-“ਤੁਸੀਂ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਣਾ ਸੀ..?” ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ।” ਅੱਗੋਂ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਉਂ...?” ਨਸੀਬੋ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਪੁਰਾਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਇੱਕ-ਦੋ ਜਣੇ ਜਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਆਓ।”

-“ਅੱਛਾ! ਚੱਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”

-ਕਹਿਕੇ ਨਸੀਬੋ ਉੱਠੀ 'ਤੇ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਈ ਅਤੇ ਮਗਰੇ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਵੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

-“ਭੈਣ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਮੱਦਦ ਕਰੀਏ ਤੇਰੀ...?” ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਭਾਬੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਹ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਜਦੋਂ ਮਹਿਮਾਨ ਆਉਣਗੇ ਉਦੋਂ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗੇ।”

-“ਭੈਣ ਤੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਆ, ਜਿਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।” ਪਕੌੜੇ ਬਣੇ ਤੇ ਮਠਿਆਈ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦੇਖ ਰਣਜੀਤ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਆ ਭਾਬੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਆ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਆ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੱਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਉਹ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਹੋ ਹੀ ਜਾਊਗਾ ਭਾਬੀ।”

-“ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਘਿਉ-ਸ਼ੱਕਰ ਭੈਣੇ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਦਰਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬਣ ਜਾਈਏ।”

-ਫਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਾਢੇ ਕੁ ਦਸ ਵਜੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਵੀ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਆ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਤੇਲ ਚੋਅ ਕੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਬਾਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹ ਆ ਜੀ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਵੱਲ ਹੱਥ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ।”

-“ਇਹ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਅਤੇ ਤਾਇਆ ਜੀ, ਤੇ ਇਹ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਜੀਜਾ ਜੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਵਕੀਲ ਹਨ।

-ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਫ਼ਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇਹ ਨੇ ਜੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਡੈਡੀ ਸ.ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਦਾ ਭਰਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏਹ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਮੇਰਾ ਭਾਪਾ ਜੀ ਸ.ਦੀਪ ਸਿੰਘ।”

-ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਫ਼ਤਿਹ ਬੁਲਾਈ।

-“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਪੁੱਛਣਾ ਹੋਵੇ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਅਸੀਂ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਕਾਕਾ, ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ। ਬਾਕੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ-ਮੁੰਡਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਣ, ਪਸੰਦ ਕਰ ਲੈਣ। ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅੰਕਲ ਜੀ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਤੇ ਤਨਵੀਰ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਨਾਲ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਸੋਫਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸੋਫੇ ਉੱਪਰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਬੈਠ ਗਈਆਂ।

-“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਅਲੱਗ ਬੈਠਕੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆ।” ਤਨਵੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਤਨਵੀਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਸੀ।

-“ਨਹੀਂ! ਅਲੱਗ ਬਹਿਕੇ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।

-“ਓਹ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਕਾ, ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇੰਤਰਜ਼ ਨਹੀਂ।” ਗੁਰਜੋਤ ਦੇ ਮਾਮੇ ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ।

-“ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਆ, ਇੱਥੇ ਬਹਿਕੇ ਹੀ ਕਰ ਲਵੋ।” ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਭਾਪਾ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਬਹਿਣ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਆ, ਦੱਸੋ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਆ ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਨੂੰ ਮੁੰਡਾ ਪਸੰਦ ਆ ਜੀ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਅੰਕਲ ਜੀ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕੁੜੀ ਪਸੰਦ ਆ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਬਈ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ...?” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਹਾਂ ਕਹੀ 'ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।”

-ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ 'ਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉੱਠਕੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਦੋਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਬਿਠਾਕੇ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚਾਹ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤਾਂ ਲੱਗਭਗ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਚੱਕੀ ਸੀ। ਨਸੀਬੋ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਨੇ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ 'ਤੇ ਛੇਤੀ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਆ ਗਈ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਗਲਾਸੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਰਾਬ, ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ 'ਤੇ ਨਾਲ ਨਮਕੀਨ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਸੌਡਾ ਤਿਆਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਤਹਿ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਸ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ...।

-“ਜਸਵੰਤ ਸਿਆਂ ਆ ਜਾਊ ਆਪਾਂ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿੰਨੇ ਆ ਜਰਾ।” ਸੌਫੇ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇੱਥੇ ਹੀ ਠੀਕ ਆ।” ਉੱਤਲੇ ਮਨੋਂ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਇੱਥੇ ਅੰਟੀ ਹੋਰੀਂ ਬੈਠੀਆਂ, ਆਪਾਂ ਉੱਧਰ ਅਲੱਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹਿੰਨੇ ਆ।” ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਛਿੰਦੇ।” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲੋ ਅੰਕਲ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉੱਠਕੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂੰਹਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਕੇ ਅੰਦਰ ਲਾਇਟ ਜਗਾਈ।

-“ਆਹ ਕੀ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਵੇਖਕੇ ਜਸਵੰਤ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਆ, ਟਾਇਮ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਸੀ।” ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅੰਕਲ ਜੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰੀਤਾਂ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੁੜੀ-ਮੁੰਡਾ ਬਰਾਬਰ ਆ, ਪਰ ਜੇ ਆਪਾਂ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ।” ਕੁਰਸੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਸੀ ਸੇਵਾ-ਪਾਣੀ ਕਰਨ ਦਾ, ਚੱਲੋ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਪੁੱਤ।” ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਸੇਵਾ ਪਾਣੀ ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਬੂਲ ਕਰੋ।” ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਗੱਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਜੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਹੀ ਪੈਂਗ ਪੀਤਾ ਸੀ ਬਾਹਰ ਗੇਟ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਹਰਮੀਤ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਗੇਟ ਵੱਲ ਗਏ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਫਰਾਈ ਕੀਤਾ ਪੰਜ-ਛੇ ਕਿੱਲੋ ਮੁਰਗੇ ਦਾ ਮੀਟ ਫੜ ਲਿਆਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਗਏ ਸੀ ਉਸ ਵਕਤ ਕਹਿ ਆਏ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

-ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲੀਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਰਣਜੀਤ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਬੈਠੀਆਂ ਗੁਰਜੋਤ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਗੁਰਜੋਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਹੂੰ ਹੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ

ਨਾਲ ਘਰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

-ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਸਨ।

-“ਆਪਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਗੀਤ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਹੁਣੇ ਤਹਿ ਕਰ ਲਈਏ।” ਕੁੜੀ ਦਾ ਮਾਮਾ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ।” ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਨ ਤਹਿ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਭਾਈ ਸਾਬੂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਆ ਤੁਹਾਡੀ...?” ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਵੇਖ ਲਵੋ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਛੱਡੀ।

-“ਨਹੀਂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ।”

-“ਦੱਸ ਬਈ ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਆ...?” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਵੇਖੋ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਨੇ ਆ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਦਿਨ ਰੱਖ ਲੈਨੇ ਆ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਆਹ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆ।” ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਕਹੋ ਅਸੀਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆ।” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਚੱਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਕਾਕਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਹੀ ਪੱਕਾ ਕਰੀਏ। ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ। ਨਾਲੇ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਗੋਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ, ਦੋ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਆ ਬਾਕੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦੱਸੀ।

-“ਅੰਕਲ ਜੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਓ।” ਆਪਣਾ-ਪਨ ਜਿਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਾਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਣੀ ਆ।

ਟਾਇਮ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹਾ, ਨਾਲੇ ਵਾਧੂ ਖਰਚਾ।” ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਆ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਪੱਕਾ ਕਰੋ।” ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ।” ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਫਾਰਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੁੰਡਾ-ਕੁੜੀ ਦੋਵੇਂ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੇ ਆ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਛੁੱਟੀ ਕਰਨ ਵੀ ਔਖਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹੀ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵੱਧ ਲੈ ਲੈਣਗੇ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲੋ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਦੱਸੋ ਕਦੋਂ ਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋਗੇ...?” ਝੱਟ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਜੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦਿਓ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆ।”

-“ਅੰਕਲ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਸਲਾਹ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਲਵੋ, ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ। ਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਬਣਦੀ ਆ। ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਮਿਲਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਪਣਾ ਵਿਚੋਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਸੁਰਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠਾ 'ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਤਾਰੀਖ ਰੱਖੀ ਜਾਏ। ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ-ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਵਾਪਿਸ ਆਣ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

-“ਲੋਹੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤਾਰੀਖ ਰੱਖ ਲਵੋ ਜਸਵੰਤ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਦਸ ਤਰੀਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਰੱਖੀਏ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੋਹੜੀ ਵੀ ਮਨਾਈ ਜਾਏਗੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਛੇ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਬਰਾਤ ਰੱਖ ਲਈਏ।” ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਆ। ਛੇ ਦੀ ਬਰਾਤ 'ਤੇ ਪੰਜ ਦਾ ਸ਼ਗਨ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਲਉ ਜੀ ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਅਤੇ ਛੇ ਦੀ ਬਰਾਤ।”
ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਣਕੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ
ਹੋ।” ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ ਜੀ! ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਆ, ਨਾਲੇ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ
ਦੇ ਜੀਅ ਰੋਟੀ ਖਾਣਗੇ, ਉੱਥੇ ਸਾਡੀ ਧੀ ਵੀ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰੂਗੀ।”

-ਫਿਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਹੁਣ ਘਰ
ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਨਸੀਬੋ ਹੋਰੀਂ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ
ਲੱਗੀਆਂ, ਪਰ ਤਨਵੀਰ ਹੋਰੀਂ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ
ਜਸਵੰਤ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ
ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਤੱਦ ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਮਠਿਆਈ ਦੇ ਡੱਬੇ
ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਨਸੀਬੋ ਨੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ।
ਹੁਣ ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਆਖ਼ਿਰ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ
ਮੁੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਮਠਿਆਈ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚੱਲ ਪਏ।

-ਕਾਂਡ 10

-ਸ਼ਾਮ ਜਿਹੇ ਹਰਮੀਤ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਗਏ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਵਧਾਈਆਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਵਧਾਈਆਂ ਧੀਏ।” ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਹ ਲਉ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰੋ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਅੱਗੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਲਿਆ ਬਈ! ਮੱਘਰ ਸਿਆਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਹਰ ਕਰੇ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਫੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੀਸ ਚੁੱਕਿਆ।

-“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਿਲੇ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਭਾਗਭਰੀ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਚੱਲ ਵਧੀਆ ਹੋਇਆ ਧੀਏ! ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਬਾਪੂ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮਾੜਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵਾਹੀ।

-“ਤੁਹਾਡੀ ਪੋਤ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਆ।” ਕੋਲ ਖੜੀ ਕੁਲਦੀਪ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਧੀਏ! ਧੀਆਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਬਸ ਸੁਭਾਅ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਬਸ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾ ਸਕਦਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ।

-“ਸੱਚੀ ਸੁਭਾਅ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ। ਉਹਨੇ ਭੋਰਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੇਗਾਨੇ ਆ, ਸਗੋਂ ਓਹ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।”

-“ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈਨੀ।” ਅਫਸੋਸੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਧੀਏ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਚੱਲੋ ਚੱਲੀ ਦਾ ਮੇਲਾ। ਇੱਥੋਂ ਤਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਜਗਤ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

- “ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।
- “ਭਲਾ ਇੱਥੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਫਿਕਰ ਆ...? ਜੇ ਉੱਥੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ...? ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਦੋ-ਦੋ ਮਾਂਵਾਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।
- “ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਵੀ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂ ਗੀਆਂ।” ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।
- “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਧੀਏ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।” ਆਪਣੇ ਨੂੰਹਾਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਤੇ ਫਖਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।
- “ਤੁਹਾਡਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣ ਦਿੰਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
- “ਹਰਮੀਤ ਕਿੱਥੇ ਆ, ਓਹ ਕਿਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ...?” ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
- “ਸ਼ਾਇਦ ਓਹ ਹਵੇਲੀ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।
- “ਚੱਲ ਕੋਈ ਨੀ, ਜਦੋਂ ਆਇਆ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਘੱਲਣਾ।” ਬਾਪੂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੋਤੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
- “ਬਾਪੂ ਜੀ! ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਪੱਕੇ ਕਰ ਆਏ ਆਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।
- “ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ, ਕਦੋਂ ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਨ੍ਹੇ ਆਂ...?” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
- “ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਲ ਹੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਅਤੇ ਛੇ ਦੀ ਬਰਾਤ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।
- “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੇਹਰ ਕਰੇ। ਦਿਨ ਸੁੱਖੀ ਸਾਂਦੀ ਆਉਣ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜੇ।
- “ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਕਰੋ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲਈਏ ਫਿਰ ਬਹਿੰਨੇ ਆ ਘੜੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।
- “ਚੰਗਾ ਪੁੱਤ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।
- ਕਹਿਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਕੁਲਦੀਪ ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਈਆਂ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ, ਭਾਗਭਰੀ ਅਤੇ ਕਰਨਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਹੀ ਬਹਿ

ਗਈਆਂ। ਤੱਦ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਜਗੀਰ 'ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ।

“ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਆ।” ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਭਾਗਭਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

–“ਅੱਛਾ ਬੀਬੀ! ਹੁਣੇ ਜਾਨਾ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਤੁਹਾਡਾ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

–“ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ...?” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਵੀਰੇ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

–“ਠੀਕ ਆ, ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ਼ ਵਧੀਆ ਹੋ ਗਿਆ...?” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੋ ਗਿਆ, ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਰੱਖ ਲਏ ਆ।”

–“ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੇਰੇ ਤਾਏ ਨੇ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲ ਪਿਆ।

–“ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਜੇ...?”

–“ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪੁੱਤ, ਹੁਣ ਕੌੜਾ ਕਦੋਂ ਕਰਾਉਣਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਆਹ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹੁਣੇ ਕਰਾ ਦੇਨੇ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਬੈਠਾ ਸੀ।

–“ਚੱਲ ਆ ਲੈਣ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਰੌਣਕ-ਮੇਲਾ ਕਰਦੇ ਆ।”

–“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ।

–“ਜਾਹ ਤੂੰ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੀ ਕਰ ਲੈ, ਹਾਂ ਨਾਲੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਈ।” ਬਾਪੂ ਨਾਜਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ ਗਿਆ।

–“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾਨਾ।”

–“ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਜਾਣ ਨੂੰ, ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਆਣੇ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦੇ...ਹੁਣੇ ਬਾਹਰ ਹਰਬੰਤ(ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਪੋਤਾ) ਰੌਲੀ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿ ਸੱਦਣ ਜਾਵੇ।”

–“ਅੱਛਾ ਜੀ।”

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਹਰ ਖੇਡ ਦੇ ਹਰਬੰਤ ਨੂੰ ਨਾਜਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਵੇਲੀਓਂ ਆਏ ਵੀ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਣ ਬੈਠੇ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਵਿਆਹ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਖਿਲ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲ ਆਣ ਬੈਠਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੁੱਪ-ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਆ, ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ਸ਼ੁਗਲ-ਮੇਲਾ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ।” ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ।

-“ਵਧਾਈਆਂ ਚਾਚਾ ਤੈਨੂੰ, ਬਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਦੇ ਸੀ।” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਰਮੀਤ! ਲਿਆ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਤਾਂ ਕਰਾ।”

-“ਚਾਚਾ! ਕੱਲਾ ਮਿੱਠਾ ਈ...?” ਜਗੀਰ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਪਹਿਲਾਂ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਕੌੜਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਆ।”

-ਤੱਦ ਤੱਕ ਨਾਜਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਜਰ ਨੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕੀਤਾ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਪੰਜ-ਛੇ ਗਲਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਜੱਗ ਪਾਣੀ ਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਉੱਠਿਆ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ। ਬਾਪੂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਮ ਦਾ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਅੰਦਰ ਫੜਾਉਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੈਂਗ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

“ਪੈਂਗ ਵਾਪਿਸ ਕਿਉਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹਰਮੀਤ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਵੀਰੇ ਬਾਪੂ ਕਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਓ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਕੰਬਲ ਬਾਹਰ ਲੈ ਚੱਲੋ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਆਪਾਂ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਜਾਨੇ ਆ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਠੰਡ ਆ।” ਪਾਣੀ ਦਾ ਜੱਗ ਚੱਕਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਬਾਪੂ ਨੇ ਵੀ ਰਮ ਦਾ ਪੈਂਗ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪੈਂਗ ਚੱਕੇ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਫਿਰ ਬੈਠੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

-“ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ ਜੋ ਵੀ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਨਾ ਦੱਸ ਦੇਈ। ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਚਾਅ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।।” ਆਪਣਾ ਕੰਬਲ ਘੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਬਾਪੂ ਜੀ। ਆਪਾਂ ਨਜ਼ਾਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣੇ ਆ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ।” ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਾਪੂ ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਾਂ ਭੰਗੜਾ ਵੀ ਪਾਉਣਾ।” ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿਆਂ! ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭੰਗੜਾ ਪਾਇਆ ਮੈਂ ਤੇ ਨਾਜਰ ਦੇ ਪਿਉ ਅੱਤਰੂ ਨੇ।”

-“ਬਾਪੂ ਰੰਗ ਤਾਂ ਹੀ ਬੱਝਣਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਭੰਗੜਾ ਪਾਓਗੇ, ਨਾਲੇ ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰ ਪੁਸਤਾ ਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਣਗੀਆਂ।” ਪੈਂਗ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਹਰਮੀਤ! ਆਪਾਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ਭੰਗੜਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ।

-ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਣ-ਸਵਾਇਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ 'ਤੇ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਟੋਣਾ ਲਾ ਛੱਡਦਾ। ਹਾਸੇ ਮਾਖੌਲ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੰਗ-ਰੋਗਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਦ ਲਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦਰਜ਼ੀ ਲਿਆ ਕੇ ਘਰੇ ਹੀ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਘਰ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਜੀਅ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੀ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਘਰ ਮੁੜਦੇ। ਇਹ ਕਹੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੋਣਕਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ। ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਲੱਕੜਾਂ, ਕੋਲਾ, ਤੇਲ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਸਭ ਨਾਜਰ ਦੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤ ਗਏ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਅੱਜ ਬਰਾਤ ਚੜਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸੱਜਣ-ਬੇਲੀ, ਘਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਬੈਠਾ ਸੀ।

-“ਕਿੱਥੇ ਗੁਵਾਚਾ ਹੋਇਆ ਹਰਮੀਤ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਾ ਸੀ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਕਿੱਥੇ ਗੁਵਾਚ ਗਿਆ ਤੂੰ ਹਰਮੀਤ...?” ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ।

-“ਕੁੱਝ ਨੀ ਜੀਜਾ! ਐਵੇਂ ਬਸ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਵੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ।

-“ਐਵੇਂ ਬਸ ਅੱਜ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਮੁਲਕਾਤ ਹੋਈ ਸੀ 'ਤੇ ਹੁਣ...।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

-“ਬਹੁਤਾ ਸੋਚੀਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਚੱਲ ਛੇਤੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਤਿਆਰ ਆ, ਤੇਰੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਆ।”

-“ਬਸ ਦਸ ਮਿੰਟ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।”

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

“ਤੇਰੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਏ ਰਲ਼ ਭੈਣਾਂ, ਤੇਰੀ ਪੱਗਦਾ ਵੀਰੇ ਅੱਜ ਕੀ ਕਹਿਣਾ,
ਚਿਹਰਾ ਖਿਲ੍ਹਿਆ ਏ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਵਰਗਾ, ਵੀਰ ਲੱਗਦਾ ਏ ਨਵਾਬ ਵਰਗਾ।”

-ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਸਿਹਰਾ ਸਜ਼ਾਉਣ ਦੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਮਾ ਕਿਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ-ਲੱਭਦੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ।

-“ਮਾਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਧਰ ਲੱਭੀ ਜਾਨੇ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਚਾਹ ਦੁਆਲੇ ਹੋਏ ਪਏ ਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇੱਥੇ ਵਾਹਵਾ ਕੋਲਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਨਿੱਘ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਕਰਾਉਣਾ...?” ਬੇ-ਫ਼ਿਕਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਿੱਘਾ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਉੱਥੇ ਸਿਹਰਾ ਬੰਨਣ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਕੀ ਕਰਾਉਣਾ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

-“ਓਹ ਤੇਰੀ ਜਗੀਰ ਸਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।” ਇੱਕ ਦਮ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਰਾਤ ਦੀ ਅਜੇ ਲੱਥੀ ਨਹੀਂ।” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਵੱਖੀ 'ਚੋਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕੱਢ ਮਾਰੀ।

-“ਕਰ ਲੈ ਟਿੱਚਰਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਅਮਲੀਆ।” ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਭੁੱਲੇ ਆਪ ਫਿਰਦੇ ਆ 'ਤੇ ਅਮਲੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਆ। ਦੱਸੋ ਬਈ ਅਮਲੀ ਕੌਣ ਆ...?” ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ।

-ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਹਰਮੀਤ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤੋਂ ਸਿਹਰਾ ਲੈ ਕੇ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਸਿਹਰਾ ਮਾਮੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਵੇ, ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਸੁਨੇਹਾ ਜੜਿਆ ਵੇ।
ਲੱਗੇ ਸਿਰ ਨੇ ਸਜਾਵਣ ਤੇਰੇ ਵੀਰੇ, ਵਿੱਚ ਜੜੇ ਨੇ ਬਿੰਦਰ ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ।”

-ਕਲਗੀ-ਸੇਹਰਾ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ 'ਤੇ ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਰਮਾ ਪਾਉਣ ਦੀ। ਅੱਜ ਭਾਬੀਆਂ ਵੀ ਜਿੱਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਕਹਿਣ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੈਣਾ ਸੁਰਮਾ ਪਵਾਈ ਦਾ। ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸੌ ਲੈ ਲਵੋ, ਪਰ ਭਾਬੀਆਂ ਨਾ ਮੰਨਣ। ਕਹਿਣ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇੱਕ ਨਿੱਕਾ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕੀ-ਇੱਕੀ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੀ ਭਾਬੀ ਕੁਲਦੀਪ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਭ ਨੇ ਸੁਰਮਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਭਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸੁਰਮਾ ਪਾਇਆ ਵੇ, ਤੈਨੂੰ ਭੈੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਵੇ,

ਮਾਣ ਭਾਬੀਆਂ ਦਾ ਤੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਰਹੀ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬਾਲ ਖਿਡਾਉਂਦਾ ਰਹੀ।”

-ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੀ-ਇੱਕੀ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਗਿਣਕੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਘਰੋਂ ਬਰਾਤ ਗੁਰੂਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਈ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਘਰ ਤੱਕ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਗੁਰੂਘਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਹੁਣ ਬਰਾਤ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਨਾ ਚੱਲੋ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ, ਸਾਨੂੰ ਥੋੜਾ ਹੌਂਸਲਾ ਰਹੂਗਾ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕਾਕਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਓ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੁੜ ਆਉਣਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਹਾਂ ਸੱਚ...ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖ਼ਰਾਬੀ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਸਮਝਦਾਰ ਆਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਫਿਰ ਆਖ ਗਏ।

-“ਹੁਣ ਜਾਓ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁੱਤ। ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਓ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਲਦੇ ਸ਼ਾਮੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ ਮੁੜਕੇ ਆਓ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਪੂਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ।

-ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਨਸੀਬੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਭੈਣਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ ਸਭ ਨੂੰ ਪੱਲਾਂ ਫੜਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਰਾਤ ਘਰੋਂ ਚੱਲ ਪਈ। ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਲਾਇਨ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

“ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਏ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ,
ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ੇਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਜਿਹਨਾ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ,
ਹੌਂਸਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿੰਦਰ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।”

-ਕਾਂਡ 11

-ਪਿੱਛੋਂ ਬਰਾਤ ਚੱਲ ਕੇ ਖੀਰਾਂ ਵਾਲੀ, ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਨਗਰ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ-ਬਾਹਰ ਹੀ ਕਾਂਜਲੀ ਵੱਲ ਦੀ ਫੌਜੀ ਛੋਟੀ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਵਕਤ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਬਰਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਾ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਬਰਾਤ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੰਗ-ਬਾਰੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋ ਮੂਵੀ ਵਾਲੇ ਮੂਵੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਬੈਂਡ ਵਾਜੇ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਿਊਨਾ ਕੱਢੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਕਸਰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣੇ ਆ। ਗੇਟ ਵਿੱਚ ਵਰ-ਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਚਾਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗਏ। ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਦਸ ਕੁ ਘਰ ਦੇ ਮੈਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਮੇਜ਼ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

-ਆਈ ਬਰਾਤ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਠਿਆਈ ਬਚੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅੱਜ ਮੇਜ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਵੇ। ਅੱਠ-ਦਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਦਾਮ, ਕਾਜੂ, ਸੌਗੀ, ਪਿਸਤਾ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨੀ ਹੋਰ ਕੀ ਕੁੱਝ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਹਟੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਡੀ.ਜੇ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਗਾਉਣਾ-ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡੀ.ਜੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਐਨੀ ਉੱਚੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਈ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਆਣ ਬੈਠੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਾਹਰ ਠੰਡ ਸੀ ਪਰ ਦਿਨ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲ ਆਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਠੰਡ ਘੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਰਾਤ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਲਈ ਗੁਰੂਘਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ।

“ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿਨਾ ਮਿਲਾਇਆ ਜਿਨਾ ਧੁਰੋਂ ਪਿਆ ਸੰਯੋਗ॥

-ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਤਰੁੰਤ ਬਾਅਦ ਦੇਗ ਵਰਤਾਈ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬਰਾਤੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਪੈਲਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

-ਉੱਧਰ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹਰ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸਕੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਬੀਅਰਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬਹਿਰਾ ਪੱਕਾ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗਾ, ਫਰਾਈ ਮੁਰਗਾ, ਮੱਛੀ, ਚਿਕਨ ਚਿੱਲੀ, ਬੱਕਰੇ ਦਾ ਮੀਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ। ਕਈ ਬਰਾਤੀ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਐਨਾ ਕੁੱਝ। ਹੁਣ ਕਿਹੜੀ ਵਿਸਕੀ ਪੀਤੀ ਜਾਵੇ 'ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਨਾ। ਉਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੀਟ ਕਿਹੜਾ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਨਾ...? ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਅਮਲੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਰਾਜ਼ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

-“ਅਮਲੀਆ! ਤੂੰ ਵੀ ਬਹਿ ਜਾਹ ਕਿਸੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਫਿਰਦਾ।” ਪਿੰਡ 'ਚੋਂ ਆਏ ਇੱਕ ਬਰਾਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੇਰੇ ਮਤਲਬ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ।” ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਘੁਮਾਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਜ਼ਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੇਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਚੀ। ਐਨਾ ਕੁੱਝ ਰੱਖਿਆ ਪਿਆ। ਤੂੰ ਕਹਿੰਨਾ ਮੇਰੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ।”

-“ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਬਹੁਤ ਡੋਡੇ ਵੀ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ।”

-ਅਮਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਹਰ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਦੀ ਵਿਸਕੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਤਿੰਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਇੱਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸਕੀ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਡੀ.ਜੇ 'ਤੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਇਆ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਗੀਤ ਗਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ...।

“ਵੇਖੋ ਪੈਲਿਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੱਟ ਬੱਕਰੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ,
ਦੋ ਘੁੱਟ ਪੀ ਕੇ ਦਾਰੂ ਕਿਵੇਂ ਮੂਡ ਨੇ ਬਣਾਉਂਦੇ,
ਕੋਈ ਪੀ ਕੇ ਦਾਰੂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੌਟ ਸੁੱਟਦਾ ਫਿਰੇ,
ਅੱਜ ਪੇਂਡੂ ਜੱਟ ਪੈਲਿਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬੁੱਕਦਾ ਫਿਰੇ।”

-ਉਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਗੋਲ-ਗੱਪੇ, ਆਲੂ ਟਿੱਕੀ, ਖੋਏ ਦੀ ਕੁਲਫੀ, ਫਰੂਟ ਚਾਟ, ਮੱਕੀ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਪੀਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕੁੱਝ ਸੀ। ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ, ਭਾਗਭਰੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹੋਰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਈਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ।

-ਹੁਣ ਬਾਹਰੋਂ ਬੈਂਡ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਪੈਲਿਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਬੈਂਡ ਵਾਜੇ ਤੇ ਮੂਵੀ ਕੈਮਰੇ ਵਾਲੇ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਜੋੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁੜੀ-ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਗਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਬਰਾਤੀ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਂ ਯਾਰ ਬਰਾਤੀ ਕਾਹਨੂੰ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸੀ, ਨਚਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਬੇਲੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਯਾਰ ਗਲਾ ਸੁੱਕੀ ਜਾਂਦਾ! ਤੂੰ ਕਰ ਕੋਈ ਹੀਲਾ...?” ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁਣੇ ਕਰਦਾਂ ਕੁੱਝ।” ਵੈਸੇ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨਸ਼ਾ ਉਂਝ ਹੀ ਵਾਧੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਕਹਿਕੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੱਸਦਾ-ਹੱਸਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

- ਸ਼ਗਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹਿਰਾ ਦੋ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸਕੀ ਕੋਲਾ ਅਤੇ ਦੋ ਵਿੱਚ ਜੂਸ ਲੈ ਕੇ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬਹਿਰਾ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਇੱਕ ਜੂਸ ਦਾ ਗਲਾਸ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਗਲਾਸ ਆਪ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਕੋਲੇ ਦਾ ਗਲਾਸ ਆਪ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਘੁਟ ਜੂਸ ਦੇ ਪੀ ਕੇ ਗਲਾਸ ਵਾਪਿਸ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਦੋ-ਦੋ ਘੁੱਟ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਵਿਸਕੀ ਕੋਲਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਕਿ ਕੋਲਾ ਪੀਤਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਿਸਕੀ ਕੋਲਾ। ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਰੌਣਕ ਆਈ 'ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ “ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦੇਈ।” ਬਰਾਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਗਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਗਨ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਿੱਚੇ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗਜ਼ਰੇਲੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਭਰਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਆਪਣਾ ਰਾਂਝਾ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਹਿਰੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਗੁਰਜੋਤ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਲਾ ਕਿਉਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕਿਹਾ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੱਸਕੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਬਰਾਤ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਖਾ-ਪੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਏ ਭੰਗੜਾ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਨ ਪਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹੀ ਜੋੜੀ ਵੀ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੱਚਕੇ ਹਰਮੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇੜੇ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰੋਟੀ ਵਾਲੇ ਮੇਜ਼ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਦੀ ਭਾਬੀ ਤਨਵੀਰ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਹੋਰ ਦੋਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਅ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨ। ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਬਰਾਤ ਨੂੰ ਤੌਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭਰੇ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਮੌਕੇ ਲਈ ਹੀ ਰਫੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਹੋਵੇ।

“ਬਾਬਲ ਕੀ ਦੁਵਾਏ ਲੇਤੀ ਜਾਹ, ਜਾਹ ਤੁਝਕੋ ਸੁੱਖੀ ਸੰਸਾਰ ਮਿਲੇ,
ਮਾਇਕੇ ਕੀ ਕਭੀ ਨਾ ਯਾਦ ਆਏ, ਸੁਸਰਾਲ ਮੇ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਮਿਲੇ।।”

- ਬੈਂਡ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਤ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕੀਤੇ। ਜਦੋਂ ਭਾਗਭਰੀ ਪਾਣੀ ਵਾਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਜ਼ੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਦੀ ਟਿਊਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਬੰਨੇ ਦੀਏ ਮਾਏ, ਨੀ ਬੰਨਾ ਬੰਨੀ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ,
ਸੁੱਖਾਂ ਸੁਖਦਿਆਂ ਇਹ ਦਿਨ ਆਏ, ਬੰਨਾ ਬੰਨੀ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ.”

-ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਜੋੜੀ ਉੱਤੋਂ ਪਾਣੀ ਵਾਰਿਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਨਾਲ ਤੇਲ ਚੌਅ ਕੇ ਵਿਆਹੀ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਆਣਕੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਰਾਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਣਕੇ ਬੱਚੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਬੱਚੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੜਪੌਤੇ ਅਤੇ ਪੜਪੌਤੀਆਂ ਸਨ।

-“ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਵਿਆਹ ਗਏ ਸੀ ...?” ਬਾਪੂ ਨੇ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਜੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗਏ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਗੋਂਦੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲੱਗੇ ਹਰਬੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਖਾਧਾ ਉੱਥੇ।”

-“ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਖਾਧਾ ਅਸੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।”

- “ਅੱਛਾ! ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤੁਸੀਂ।”
- “ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ! ਉਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਹੱਥ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੀਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।
- “ਅੱਛਾ! ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।”
- “ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਸੱਚੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।”
- “ਏਹ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ! ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।”
- “ਬਾਪੂ ਜੀ ਹੋਰ ਕਿੱਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਵਿਆਹ...? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਆਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵੇਖੇ ਆ।”
- “ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਸੀ! ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਵਿਆਹ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।” ਪਿਛਲਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਖਿਆ।
- “ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਮਾਨਾ! ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਬੰਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।
- “ਸਾਡਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਸ! ਰੱਬ ਹੀ ਬਚਾਵੇ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ।”
- “ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ...?” ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜੀਤਾਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।
- ਬਾਪੂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਆ ਗਏ ਸੀ।
- “ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ...?” ਬੱਚੇ ਜਿੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ।
- “ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ...? ਕਹਿਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਉਂਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।”
- “ਦੱਸੋ ਨਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਜੀਤਾਂ ਫਿਰ ਜਿੱਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਨਾਲ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।
- “ਦੱਸਦਾਂ ਪੁੱਤ ਦੱਸਦਾਂ। ਤੂੰ ਰੋ ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ। ਤੂੰ ਆਜਾ ਮੇਰੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਜਾਹ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਬੰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲਕੋ ਲਿਆਂ।
- “ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਦੱਸੋਗੇ ਬਾਪੂ ਜੀ।”
- “ਹਾਂ ਦੱਸਦਾਂ ਪੁੱਤ! ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪੜਦਾਦੀ ਨਾਲ।”
- “ਹੁਣ ਪੜਦਾਦੀ ਕਿੱਥੇ ਆ...?” ਜੀਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।
- “ਓਹ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਈ।”

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਆਪਾਂ ਵੀ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂਗੇ...?” ਹਰਬੰਤ ਨੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ।” ਹਰਬੰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਮ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?”

-“ਪੁੱਤ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਨਿੱਕੇ ਉ...ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆ ਜਾਣਦੀ ਪੁੱਤ। ਤੁਸੀਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣੋ ਜੁਗ-ਜੁਗ ਜੀਓ।” ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਬੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਿੱਦਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ...?” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਡੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।”

-“ਓਹ ਕਿੱਦਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...? ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ...?”

-“ਉਦੋਂ ਪੈਲਿਸ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਪੁੱਤ...? ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।”

-“ਅੱਛਾ! ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ! ਓਹ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ...?” ਫਿਰ ਹਰਬੰਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਨਾਲ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਲਈ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਵੀ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਜਾਣਾ ਸਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ।” ਬਾਪੂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਛਲੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਉਦੋਂ ਵੀ ਗੁਲਾਬ ਜਾਮਣਾਂ! ਆਇਸ ਕਰੀਮ! ਗੋਲ ਗੱਪੇ! ਚਾਟ! ਸਮੋਸੇ! ਪੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੌਫੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ...?” ਜੀਤਾਂ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਗਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਬੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਬੰਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਬਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਮਿੱਠੇ ਵਾਲੇ ਪੀਲੇ ਚੌਲ, ਮਿੱਠੀ-ਸਲੂਣੀ ਸੀਰਨੀ, ਲੱਡੂ-ਵੇਸਣ, ਪਕੌੜੇ, ਜਲੇਬੀਆਂ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਬਦਾਨਾ-ਭੁੱਜੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਛ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਵਿੱਚ ਬਣਦਾ

ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਦੇ ਆ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਆਹ ਤੇਲ।” ਬਾਪੂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੋਣੀ ਆ...?” ਜੀਤਾਂ ਕਹਿ ਗਈ।

-“ਹੋਰ ਕੀ ਪੁੱਤ, ਦਸ-ਦਸ ਦਿਨ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਠਿਆਈ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਫਿਰ ਦੱਸ ਗਿਆ।

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਬੰਤ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਹਾਂ ਪੁੱਤ! ਹੁਣ ਵਾਗੂੰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਭ ਕੁੱਛ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵੇਲਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਆਪਣੀ ਸੋਚਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਪੁੱਤ! ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਣਾ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਹਾਉਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-ਐਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਜਿਆਂ ਤੇ ਬੋਤਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਉਹ ਬੀਤ ਗਏ ਜੋ ਹੁਣ ਵਕਤ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੇ,
ਟੁੱਟ ਗਏ ਜੋ ਫੁੱਲ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਕਦੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਖਿਲਣੇ।
ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਹੈ ਇੱਕ ਮੇਲਾ ਆਉਣੇ-ਜਾਣੇ ਦਾ,
ਪਰ ਵਿਛੜ ਗਏ ਜੋ ਸਾਥੀ ਕਦੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੇ।”

-ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰਮੀਤ, ਗੁਰਜੋਤ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਕੁੱਝ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਅੰਦਰ ਗਏ।

-“ਕੀ ਹਾਲ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ! ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ।” ਰਜ਼ਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਪੈਰੀਂ ਪੈਨੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੀ ਭਾਗਭਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਜਿਉਂਦੇ ਵੱਸਦੇ ਰਹੋ ਧੀਏ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਸੀਸ ਨਿਕਲੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੀ ਪੋਤ ਨੰਹੂ ਆਈ ਆ...ਤੁਹਾਡਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ।”
ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਪੈਰੀਂ ਪੈਨੀ ਆਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੀ ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ
ਕਿਹਾ।

-“ਜਿਉਂਦੀ ਵੱਸਦੀ ਰਹਿ ਧੀਏ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਕਰੇ। ਦੁਧੋ ਨਾਹੋ
ਪੁੱਤੋ ਫਲੋਂ।” ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਪੂ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਕੱਢਕੇ ਗੁਰਜੋਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ
ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਹੋਵੇ ਤਿਆਰ ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਚੱਲੀਏ।” ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਹਰਮੀਤ
ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ ਪੁੱਤ! ਮੈਂ ਥੋੜੀ ਧੁੱਪ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ ਆਉਂਗਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਮੀਤ
ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

-“ਅੱਜ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਘੁੱਟ
ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।

-“ਚੱਲਾਂਗੇ ਪੁੱਤ ਜ਼ਰੂਰ ਚੱਲਾਂਗੇ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਘਬਰਾਉਣਾ ਹਰਮੀਤ? ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ
ਮੈਂ ਵੀ ਆਇਆ ਜਰਾ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲ ਲਵੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ
ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ।

-ਫਿਰ ਉੱਠਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਘਰ ਦਾ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਪਰਿਵਾਰ ਪੈਲਿਸ
ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਪੈਲਿਸ
ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ 'ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਵੀ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਣਾ
ਸੀ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਣਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਣਕੇ ਲੈ ਜਾਏਗਾ,
ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਲਿਸ ਕਿਹੜਾ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਸੀ। ਆਹ ਈ ਕੋਈ ਅੱਠ-
ਦਸ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤਾਂ ਹੈ ਸਾਰਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

-ਹੁਣ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸੀ ਅਤੇ
ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਰਾਂ-ਇੱਕ ਵਜੇ ਹਰਮੀਤ ਦਾ
ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਮਿਲੇ।
ਡੀ.ਜੇ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਆਪਣੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੀ
ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰਮੀਤ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ਖਾਣ-
ਪੀਣ ਲਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਾਧੂ। ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਪੂ
ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਧੁੱਪੇ ਹੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ
ਲਈ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਹਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਪੈਲਿਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ

ਪਾਸੇ ਰੋਣਕ ਵੇਖਕੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਂਦੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ! ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਇਨਸਾਨ ਹੁੰਦੇ ਆ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਔਲਾਦ ਵੱਲੋਂ ਐਨਾ ਸੁੱਖ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਐਨੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਘੱਟ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਉਮਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੜਪੋਤਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

-ਚਾਹ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਦੌਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਰੱਖੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਬੀਅਰਾਂ ਹੁਣ ਆਮ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਆ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗਾ, ਫਰਾਈ ਮੁਰਗਾ, ਮੱਛੀ ਅਤੇ ਤਰੀ ਵਾਲਾ ਬੱਕਰੇ ਦਾ ਮੀਟ। ਮੁੰਡੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦਾ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਫਰੂਟ ਚਾਟ, ਗੋਲ ਗੱਪੇ, ਸੰਤਰੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿੰਨੂ ਦਾ ਜੂਸ, ਗੰਨੇ ਦੀ ਰਸ, ਠੰਡੀ ਕੁਲਫੀ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇੱਕ ਮੇਲੇ ਵਾਗੂੰ ਲੰਘਿਆ। ਹੁਣ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਘਰੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੱਤ ਕੁ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਪੈਲਿਸ ਖ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਮੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਬੀਤ ਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਵੀ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਰੋਣਕ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਏ ਦਿਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਆਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਦੀ ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸ਼ਾਮੀ ਜਿਹੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਸੀਬੋ ਪਿੰਡ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਹੀ ਬੜਾ ਚਾਅ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਮੀ ਜਿਹੇ ਨਾਜਰ ਵੀ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਜਰ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਨਾਜਰ ਵੀ ਸਿਰਫ ਸੌਣ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਹਰਮੀਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰਮੀਤ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਡੋਡੇ ਜੂ ਹਫਤੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਜਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸੀ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਅੱਤਰੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ। ਬਾਪੂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਨਾਜਰ ਨੇ ਵੀ ਕਦੀ

ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਹਦਾ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਬਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਸੀ 'ਤੇ ਓਹ ਸੀ ਡੋਡਿਆਂ ਦੀ। ਨਾਜਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਮਰ ਗਈ। ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਬਬੇਰਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮਾਂ ਬਿਨਾ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਅੱਤਰੂ ਆਪ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਜਰ ਬਹੁਤਾ ਸਕੂਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਵਾਲੀ ਧੰਨ ਕੌਰ ਬਬੇਰਾ ਸਾਭ ਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਓਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਇਸ ਜੱਗ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਰਗੇ ਨਾਜਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਜਦ ਨਾਜਰ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਤਰੂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਗਿਆ, ਮਗਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਨਾਜਰ ਨੂੰ। ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਇਹ ਭੈੜਾ ਨਾਮੁਰਾਦ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਰੋਗ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਭੈੜੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪਿਆ 'ਤੇ ਇਹ ਚੰਦਰੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਆ।

“ਹਾਂ ਬਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਚਾਚਾ ਕੀ ਹਾਲ ਆ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਠੀਕ ਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ! ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ...?” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

“ਬਸ ਵਧੀਆ ਚਾਚਾ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਹੀ ਰੁੱਝ 'ਚ ਕਹਿ ਗਿਆ।

–“ਆਹ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ! ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ 'ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਾ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

–“ਇੱਥੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਿਹੜਾ ਅਮਲੀਆ...?” ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

–“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈਗੇ ਆ।” ਅੱਗੋਂ ਝੱਟ ਅਮਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

–“ਲੱਗਦਾ ਅੱਜ ਕੰਮ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਸ਼ੇ ਪੱਤੇ ਪੂਰੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਆ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਝੇਂਪ ਗਿਆ ਸੀ।

–“ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੋਣਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਮਲੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ।” ਅਮਲੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਫਾਲ ਠੱਕ ਦਿੱਤੀ।

–“ਨਾ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਆਹ ਵੇਖੋ! ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚਾਚਾ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਇਆ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਿਕੰਮੇ ਆ।” ਅਮਲੀ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾ ਗਿਆ ਸੀ।

-ਅਮਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ।

-“ਪਰ! ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ..?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਫਿਰ ਗੱਲ ਤੋਰੀ।

-“ਓਹ ਕਿਹੜੀ ਚਾਚਾ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ...?” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਜਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ, ਬਸ ਇਸ ਕਰਕੇ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਟੋਣਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

-ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ।

-“ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਯਾਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਆ ਸਾਡੇ ਕੋਲ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

-“ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੈਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਣਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਸੱਚੀ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।” ਨਾਜਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਬਈ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਲੰਮਾ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਇਆ ਸੋ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜੋ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਸੀ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ।” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਨੇ ਲੰਮਾ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ।” ਦਰਦ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਦੋ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਖੇ ਆਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਓਹ ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ। ਅਜੇ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਖਮ ਭਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਜ਼ਾਲਿਮਾਂ ਨੇ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਜ਼ਖਮ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।” ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਾਜਰ ਚਾਚਾ, ਕੀ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੜਾ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਸਾਰਾ ਯਾਦ ਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ। ਨਸ਼ੇ ਨੇ ਮੱਤ ਮਾਰ ਲਈ ਮੇਰੀ ਤਾਂ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਘੁੰਮਾਇਆ।

-“ਚੁਰਾਸੀ ਦਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਯਾਦ ਹੋਣਾ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਸੱਜਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਆ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮਨ ਭਰ ਆਉਂਦਾ। ਭਲਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲਾ ਸਕਦੇ ਆ।” ਨਾਜਰ ਦਾ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਨਾਜਰਾ! ਓਹ ਭੈੜਾ ਵਕਤ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਆਂ..?” ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਆ ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਦੱਸੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ, ?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਛਕੋ...ਸਵੇਰੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਫਰੋਲਾਗੇ।” ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਹਿ ਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਪਿਆ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਫੱਟ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਖਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਵੇ ਜਲਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ,

ਕਈ ਵਾਰੀ ਗਮ ਛੁਪਾਕੇ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਢੋਲ ਬਿੰਦਰ ਵਜਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ।”

-ਕਾਂਡ 12

-ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਵੇਖਕੇ ਨਾਜਰ ਬੋਲਿਆ।

-“ਹਰਮੀਤ! ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੱਜ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਢਿੱਡ ਭਰਨਾ, ਕਿ ਕੁੱਝ ਸੇਵਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਆਂ...?” ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਵੇਖ ਨਾਜਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ।

-“ਹੁਣੇ ਕਰਦੇ ਆਂ ਸੇਵਾ ਚਾਚਾ!” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੇਵਾ-ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਿਆਵਾਂ ਮੁੱਠ ਕੁ ਡੋਡਿਆਂ ਦੀ।” ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਜਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਰੇ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਗੂੰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

-“ਤਾਇਆ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਓਹ ਚੁਰਾਸੀ ਦਾ ਕਾਲਾ ਦੌਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੋਣਾ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਉਮਰ ਉਸ ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਚੁੱਕਦਿਆਂ ਫਿਰ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ।

-“ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਆ! ਓਹ ਕਿਤੇ ਚੰਦਰਾਂ ਵਕਤ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਮੋਹਣੇ।” ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਦੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਸੁਣਦੇ ਆਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ...?” ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਿੰਦੇ ਹਰਨਾਮ ਰੁੱਕ ਗਿਆ।

-“ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ!”

-“ਉਸ ਕਾਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹਿ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਨਾਜਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮੀ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਕਰਕੇ ਘਰੀਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।” ਹਾਉਕਾ ਜਿਹਾ ਭਰਦੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-ਬਹੁਤ ਹਨੇਰੀ ਵੱਗਦੀ ਸੀ ਉਸ ਵਕਤ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ...?” ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਬੋਲਿਆ।

-“ਤੂੰ ਪੁੱਛ ਨਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ! ਸੱਚੀ ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਹੋਏ ਉਸ ਵਕਤ...?”

-“ਬਸ ਕਰੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਤਾਇਆ! ਕਾਹਤੋਂ ਨਸ਼ਾ ਖਰਾਬ ਕਰੀ ਜਾਨੇ ਆ।”
ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ 'ਚੋਂ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਈ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਮੱਖਣ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹਰਮੀਤ! ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ! ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ
ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ-ਕੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ
ਕੋਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਬੈਠੇ ਆ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਚਾਈ ਹੋਰ
ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ।” ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੁਰਾਸੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਪਰ
ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੀਜਾ ਜੀ! ਆਪਾਂ ਸਵੇਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਾਰੇ
ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਾਏ 'ਤੇ ਭਾਪੇ ਤੋਂ ਚੁਰਾਸੀ ਦਾ
ਦੁਖਾਂਤ।” ਹਰਮੀਤ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨਾਂ ਸੰਵੇਦਨ ਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਿਆਂ
ਛੇੜਿਆ ਜਾਵੇ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹਰਮੀਤ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦੇ
ਹੋਏ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ੇ ਕਰੋ। ਸਵੇਰੇ ਬਹਿੰਨੇ ਆ ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ।”
ਫਿਰ ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

-ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।
ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋਇਆਂ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਂਦਾ
ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹਾਸੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਚਾਚਾ ਅਮਲੀਆ।” ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਦਾ
ਹਰਮੀਤ ਬੋਲਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿਹੜੀ ਭਤੀਜ...?” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪਰ ਚਾਚਾ! ਤੂੰ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰੀ।” ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰਮੀਤ
ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਪਾਂ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਭਤੀਜ? ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਤਾਂ ਸਹੀ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੁਣਾਉਣਾ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿੱਸਾ।” ਅਮਲੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ।

-“ਚੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਸੁਣਾ ਲੈ ਚਾਚਾ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰੀ ਅਮਲੀ
ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ।

-“ਨਹੀਂ ਭਤੀਜ! ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਉਸੇ ਹੀ ਵਕਤ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੰਗਾ ਫਿਰ ਸੁਣੋ! ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਅਮਲੀ ਇੱਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਖੂਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਆਂ, ਤੂੰ ਅੱਗੇ ਚੱਲ।” ਨਾਜਰ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲੂਗਾ।” ਗੱਲ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਹਰਮੀਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਿੱਝ ਗਿਆ।

-“ਜਰਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਚਾਚਾ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

-ਤਿੰਨ ਅਮਲੀ ਇੱਕ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਖੂਹ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਗਰਮੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਵੀ ਬੜੇ ਕੜਾਕੇ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹੀ ਅਮਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਖੂਹ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

-“ਭਰਾਵੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮੱਦਦ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੂਹ ਗੋੜ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਆ...?” ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਰਾਹੀ ਨੇ ਅਮਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਪਾਇਆ।

-“ਕਿਸੇ ਤਿਹਾਏ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਤਾਂ ਬੜਾ ਹੀ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਆ, ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਗੋੜਦੇ ਆ।” ਆਪਣਾ ਪਰਨਾ ਝਾੜਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਅਮਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਹੁਤ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਭਰਾਵੋ।” ਰਾਹਗੀਰ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

- ਅਮਲੀਆਂ ਨੇ ਖੂਹ ਗੋੜਿਆ 'ਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ।

-“ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਚੰਗਾ ਹੀ ਕੀਤਾ।” ਨਾਜਰ ਅਮਲੀ ਫਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲ ਪਿਆ।

-“ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਸੁਣ ਲੈ, ਫਿਰ ਬੋਲੀਂ ਚਾਚਾ ਅਮਲੀਆ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਬੋਲਿਆ।

-“ਚੱਲ ਫਿਰ ਤੁਰ ਅੱਗੇ।” ਆਪਣੀ ਗਲਾਸੀ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਦਾ ਅਮਲੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਜਦੋਂ ਰਾਹੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਓਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਰਾਹੀ ਭਤੀਜ...?” ਅਮਲੀ ਨੇ ਵਿੱਚੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਟੋਣਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੁੱਪ ਕਰ ਯਾਰ ਤੂੰ! ਹਰਮੀਤ ਅੱਗੇ ਸੁਣਾ। ਵਾਹਵਾ ਸਵਾਦ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ।” ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਬੋਲਿਆ।

-“ਭਰਾਵੋ ਆਹ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਤੱਤਾ।” ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਰਾਹੀ ਅਮਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਇਹਦਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਆ ਕੋਈ ਹੱਲ।” ਇੱਕ ਅਮਲੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਕੀਤਾ ਕੁੱਝ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਅਮਲੀ ਮੁਰਗੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਚਰੁੰਡਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੱਲ।”

-“ਕੀ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਅਮਲੀਆਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਲਈ।”

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਪੀ ਕੇ ਡੋਡੇ ਸੌਂ ਗਏ ਹੋਣੇ ਆਂ। ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਬਰਫ ਪਾਉਣੀ ਸੀ?” ਅਮਲੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਰਫ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਪਰ ਸ਼ਇਦ ਤੂੰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਏਹ ਪੁੰਨ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਅਮਲੀਆ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸ ਵੀ ਕੁੱਛ...?”

-“ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਇੱਕ ਸੜੀ ਜਿਹੀ ਬਾਟੀ ਵਿੱਚ ਡੋਡੇ ਘੋਲਕੇ ਪੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਹਿ ਗਏ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀ ਆਪਣੀ ਤੇਹ ਮਿਟਾ ਸਕਣ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਮਲੀਆਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਖਿੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।”

-“ਜੇ ਕਿਤੇ ਏਹ ਖੂਹ ਛਾਂਵੇ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਤਾਂ....!” ਐਨਾ ਕੁ ਕਹਿਕੇ ਇੱਕ ਅਮਲੀ ਰੁੱਕ ਗਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਅਮਲੀਆ...?” ਅਮਲੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਾਥੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਫਿਰ ਇਸੇ ਹੀ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਰਫ ਵਰਗਾ ਠੰਡਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।”

“ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ? ਆਪਾਂ ਹੁਣੇ ਖੂਹ ਨੂੰ ਛਾਂਵੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਆ।” ਬੜੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜਾ ਅਮਲੀ ਬੋਲਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਅਮਲੀਆ...?” ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਕੱਠੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਆਪਾਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਖੂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਾ ਕੇ ਛਾਂਵੇ ਲੈ ਜਾਨੇ ਆ, ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਆ।”

-“ਹਾਂ ਠੀਕ ਆ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਦੂਜੇ ਦੋਵੇਂ ਅਮਲੀਆਂ ਕੱਠੇ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਡੋਡੇ ਪੀ-ਪੀ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਆ।” ਤੀਜਾ ਅਮਲੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਚੱਲੋ ਫਿਰ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਿਹਾਇਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ।” ਅਮਲੀ ਇਹ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਖੂਹ ਛਾਂਵੇ...?” ਨਾਜਰ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਿਆ।

-ਫਿਰ ਤਿੰਨਾਂ ਅਮਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਨੇ ਅਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ 'ਤੇ ਛਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖੂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਖੂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਕੇ ਛਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਕਹਿਣ “ਲੈ ਬਈ ਖੂਹ ਛਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਚੱਲਿਆ” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਅਮਲੀ ਖੂਹ ਨੂੰ ਧੱਕਦੇ ਰਹੇ 'ਤੇ ਉੱਪਰ ਪਰਛਾਂਵਾ ਵੀ ਢੱਲਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਖ਼ਿਰ ਖੂਹ ਉੱਪਰ ਛਾਂ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਖੂਹ ਉੱਪਰ ਛਾਂ ਵੇਖੀ ਤਾਂ।

“ਲੈ ਬਈ ਅਮਲੀਆ ਤੇਰਾ ਤਰੀਕਾ ਕੰਮ ਆ ਹੀ ਗਿਆ।” ਅਮਲੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਅਮਲੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ।

-“ਤਰੀਕੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆ।” ਬੜੇ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਅਮਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਂ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿਆ ਕਰਨਗੇ।”

- ਅਮਲੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁਰਾਸੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਕੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਹੁਣ ਅਮਲੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹੱਸਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੱਟ ਰਹੇ। ਹਾਸੇ-ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਪੈੱਗ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੱਲ ਹੁਣ ਚਾਚਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਪ ਕੱਢ।” ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਭਤੀਜ! ਮੈਂ ਕੀ ਸੱਪ ਕੱਢਣਾ?” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਨਾਜਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸੁਣਾ ਦੇ ਹੁਣ ਨਾਜਰਾ! ਖੂਹ 'ਤੇ ਤਾਂ ਲੜੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣ ਦੇਂਦਾ।” ਨਾਜਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਨੇ ਆ। ਹੁਣ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੁਣਾਵਾਂ?”

-“ਜੋ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਤੂੰ ਸੁਣਾ ਚਾਚਾ।” ਅਮਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੁਣੋ।” ਸੂਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਮਲੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸੁਣਾ ਵੀ ਕੁੱਝ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕ ਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਹਰਮੀਤ ਵਰਗਾ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਮੁੰਡਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕੀਤੀ। ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ

ਦੋ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਦੇਸੀ ਦੇ ਪੈਂਗ ਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਅੱਧੀਆ ਕੁ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਬੱਸ ਫੜਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹਨੇ ਆਉਣਾ ਸੀ ਜਲੰਧਰ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਜਗੀਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਅੱਗੋਂ ਬੱਸ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਵੀ ਦੋ
ਕੁ ਪੈਂਗ ਚਾੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ...?”

-“ਫਿਰ ਕੀ! ਉਸ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬੱਸ ਅੱਗੇ ਬੋਰਡ ਪੜ੍ਹਿਆ 'ਤੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ
ਬਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਬੱਸ ਅਜੇ ਖਾਲੀ ਸੀ।”

-“ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਮਾੜਾ ਕੀ ਕੀਤਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗਲਾਸੀ ਚੱਕਦੇ
ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਭਤੀਜ! ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਕਿਹਾ ਉਹਨੇ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ, ਤੂੰ ਅੱਗੇ ਸੁਣ।”

-“ਅੱਗੇ ਸੁਣਾ ਤੂੰ ਅਮਲੀਆ।”

-“ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਪੈਂਗ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ 'ਤੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ
ਬੈਠੇ ਨੇ ਦੋ ਘੁੱਟ ਹੋਰ ਭਰ ਲਏ। ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਬੱਸ ਡਰਾਈਵਰ ਆਇਆ 'ਤੇ ਆਪਣੀ
ਸੀਟ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਾਲਾ ਬੋਰਡ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਬੋਰਡ ਲਾਇਆ ਸੀ ਅਮਲੀਆ...?” ਸੁਣ ਰਹੇ ਗੱਲ ਦਾ
ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦੇ ਜਗੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹੁਣ ਉਹਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਥਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਹੇਠਾਂ
ਉੱਤਰ ਗਿਆ।”

-“ਤੇ ਓਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ...?”

-“ਓਹ ਪੁਲਿਸਵਾਲ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੱਸ ਅੱਗੋਂ ਬੋਰਡ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।”

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ...?”

-“ਫਿਰ ਹੋਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਸ
ਲੁਧਿਆਣੇ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ।”

-“ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਬਈ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ...?” ਸ਼ਾਇਦ
ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ! ਪਰ ਟਿਕਟ ਲਈ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਮਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ
ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸਵਾਲਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ਹੋਣਾ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕਾਹਨੂੰ ਉੱਤਰ ਗਿਆ...?”

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ...?”

-“ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਟਿਕਟ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਨਾਬ ਕਹਿੰਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਆਂ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਛੇਤੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕੰਡਕਟਰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।” ਨਾਜਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੇ ਓਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ...?”

-“ਬੱਸ ਅਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚੇ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਘੁੱਟ ਹੋਰ ਭਰ ਲਏ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਲੱਗਾ।”

-“ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਨਹੀਂ...?” ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨਹੀਂ...ਜਲੰਧਰ ਜਾਣਾ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰੇ ਨਾਲ।”

-“ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ! ਮਾੜੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਹੋਣੀ ਆ।”

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਅਮਲੀਆ...?”

-“ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਅਤੇ ਓਹ ਬੱਸ ਵੀ ਆਖਰੀ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਇੱਕ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।”

-“ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ...?”

-“ਚੱਲ ਬਈ! ਜੋਤੀ ਚੌਂਕ ਜਾਣਾ।” ਰਿਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਇਹ ਜੋਤੀ ਚੌਂਕ ਕਿੱਥੇ ਆ ਬਾਊ ਜੀ...?” ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਅੱਗੋਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਆਹ ਨਕੋਦਰ ਚੌਂਕ ਦੇ ਨਾਲ।” ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸਵਾਲੇ ਨੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਅੱਧੀਆ ਵੀ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

-“ਨਕੋਦਰ ਚੌਂਕ! ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਖੜਾ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹੁਣ ਇਹ ਨਾ ਪੁੱਛੀਂ ਕਿ ਨਕੋਦਰ ਚੌਂਕ ਕਿੱਥੇ ਆ।” ਥੋੜ੍ਹੇ ਰੋਹਬ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਬੋਲਿਆ।

-“ਨਕੋਦਰ ਚੌਂਕ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਊ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਏਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਸੈਕਟਰ ਜਾਣਾ...?”

-“ਇੱਥੇ ਸਵੇਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੈਕਟਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾਲੇ ਆਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਸੈਕਟਰ ਬਣਨ ਲੱਗ ਗਏ।” ਅੱਖਾਂ ਮਲਦੇ ਹੋਏ ਪੁਲਿਸਵਾਲੇ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਬਾਊ ਜੀ! ਇਹ ਜਲੰਧਰ ਨਹੀਂ ਹੈਗਾ...? ਇਹ ਤਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।”

-“ਹੈ ਅ...ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ...?” ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਹਾਂ ਬਾਊ ਜੀ।”

-“ਪਰ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ।” ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਾਊ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਟਿਕਟ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਕਟਾਈ ਸੀ...?”

-“ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਆਂ।”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਹੋ! ਫਿਰ ਕਰੋ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੱਕ।”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ? ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਗੰਦੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।”

-“ਨਾ ਓਹ ਕਿਉਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਸੀ...?”

-“ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਦਸ ਕਲਾਸਾਂ ਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਦਾ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਹਰਮੀਤ ਵਾਹੁੰ ਵਾਹਵਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।”

“ਤੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬੀ.ਏ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ...?” ਪੈਂਗ ਖਾਲੀ ਕਰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੈਨੂੰ ਬੀ.ਏ...ਸੀ.ਏ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਪੰਜ-ਛੇ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।”

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-ਅਮਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ 'ਤੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੰਭੀਰ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੋਸਣ ਲੱਗੇ ਇਸ ਗੰਦੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ। ਅਮਲੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਜਿੱਥੇ ਪੁੱਛਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਲਈ ਡਿਗਰੀ ਨੂੰ, ਰੱਬ ਆਸਰੇ ਘੁੰਮਦੇ ਲੈ ਕਿਸਮਤ
ਵਿਗੜੀ ਨੂੰ,

ਇੱਥੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰੀ ਨੇ ਹਨੇਰ ਮਚਾਇਆ ਏ, ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ ਸਾਧਾਂ
ਦੀ ਤਿਗੜੀ ਨੂੰ।”

-ਫਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ 'ਤੇ ਆਖਿਰ ਸਭ ਨੇ ਰੋਟੀ-
ਪਾਣੀ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚ
ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸੁਣਿਆ ਜਾਏਗਾ 'ਤੇ ਨਾਲ
ਹੀ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-ਕਾਂਡ 13

-ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਨਾਲ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਮੀਤ ਘਰੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਉੱਠੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਉੱਠਕੇ ਡਿਊਟੀ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਹ ਦੇ ਟਾਇਮ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੀਦਿਆਂ 'ਤੇ ਨਾਜਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

-“ਬੜੀ ਦੇਰ ਕਰਤੀ ਚਾਚਾ! ਅਜੇ ਤੱਕ ਲੱਗਦਾ ਰਾਤ ਦੀ ਲੱਥੀ ਨਹੀਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਕੇ ਹਰਮੀਤ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਰਮੀਤ! ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਤੇਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਥੀ ਅਜੇ ਤੱਕ।” ਬੜੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਨਾਜਰ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਚਾਚਾ! ਵੇਖ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਚਾਹ ਵੀ ਪੀ ਲਈ ਆ ਤੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਉੱਠਕੇ ਆਇਆਂ।” ਹਰਮੀਤ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਹਰਮੀਤ ਸਿਆਂ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੜਕੇ ਦੇ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਆਂ, ਪੁੱਤ ਤੇਰੇ ਸੁੱਤੇ-ਸੁੱਤੇ ਅਸੀਂ ਪੱਠੇ ਵੀ ਵੱਢ ਲਿਆਂਦੇ ਆ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਐਨੀ ਤੜਕੇ ਪੱਠੇ ਵੀ ਵੱਢ ਲਿਆਂਦੇ ਆ, ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿਤੇ ਅੱਜ...?” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

“ਰਾਤੀਂ ਆਪੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਹੁਣ ਆਪ ਹੀ ਭੁੱਲੀ ਬੈਠੇ ਆਂ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਕੀਤਾ ਵਾਅਦਾ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ।

-“ਸੱਚੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਯਾਦ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ।” ਮੱਥੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਵੇਖੀ ਕਿਤੇ ਹਰਮੀਤ! ਐਦਾਂ ਹੀ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕਿਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੱਸੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਈ।”

-ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ।” ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਹੱਸਦੇ ਨਾਜਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਾ ਹੁਣ ਸਿਆਣੇਂ ਕੀ ਕਹਿ ਗਏ ਤੈਨੂੰ ਚਾਚਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

“ਕੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ’ਤੇ ਕੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਦਾ ਇੱਤਬਾਰ,
ਅਖੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟੇ ਕੱਚ ਵਾਂਗੂੰ ਬੇਕਾਰ”

- “ਵਾਹ ਓਏ ਚਾਚਾ! ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆਂ।” ਹੱਸਦੇ-
ਹੱਸਦੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

- “ਇਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ। ਤੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿ ਇੱਥੇ
ਫਿਰ ਵੇਖੀ ਕਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਬੇਤੁਕੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ।” ਮੋਹਣੇ
ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

- “ਸੱਚੀਂ ਆਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਜਿੰਨਾਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ-
ਸਵੇਰੇ ਹੱਸ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੱਸਣਾ ਸੀ।” ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਿਫਤ
ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ।

- “ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵੜੇ
ਰਹਿੰਦੇ ਆ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

- “ਹੋਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ...? ਐਤਵਾਰ ਹੀ ਕਦੀ ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ।”

- “ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਸੁਣ ਲਵੋ।
ਲਾਹਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਉਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਇਤਹਾਸ ਤੋਂ।” ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੋੜਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ
ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ। ਓਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਪੈ
ਜਾਣੀ ਆ।

- “ਜਾਹ ਹਰਮੀਤ! ਤੂੰ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆ।” ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਸੂਤ ਹੁੰਦਾ ਨਾਜਰ
ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

- “ਆਪਾਂ ਹੀ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਨੇ ਆਂ। ਨਾਲੇ ਸਿਆਣੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਬਈ
“ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇਂ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਣਾ-ਸੁਣਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਪ ਜਾਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ।” ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਖੂਹ ਕੋਲ ਆਪ ਚੱਲਕੇ ਜਾਈਦਾ, ਖੂਹ
ਚੱਲ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਵੇ ਕਦੀ ਸੁਣਿਆ ਤੁਸੀਂ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ
ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।

- ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਘਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਵੀ
ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਆਣ ਬੈਠੇ। ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਬਹਿਕੇ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਦੇ
ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਏ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਾਲੀ
ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ

ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨੇ। ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਦੋ ਪੱਖੇ ਹੋਰ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤੀ ਗਰਮੀ ਨਾ ਲੱਗੇ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਦੱਸੋ...?” ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਪੁੱਤ ਵੰਡ ਬਾਰੇ...?” ਬਾਪੂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਬੋਲਿਆ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਆ ਪੁੱਤ ਮੋਹਣੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਾ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆ ਮੇਰੇ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਵਾ ਬੂਟੀ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਅਜੇ ਤੱਕ।”

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਉਮਰ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤਕਰੀਬਨ ਵੀਹ-ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਯਾਦ ਹੋਣਾ।”

-“ਕੱਲ੍ਹੀ-ਕੱਲ੍ਹੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਆ ਪੁੱਤ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਉਂਕਾ ਲੈ ਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਓਹ ਵੇਲਾ ਚੰਗਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਹ ਵੇਲਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਮੇਲਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਓਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਉਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।”

-“ਇਸ ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਬਣਿਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਪੁੱਤ ਏਹ ਵੰਡ ਕੋਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਇਹ ਵੰਡ ਹੋਈ ਕਿਉਂ...?” ਮੋਹਣ ਨੇ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਏਹ ਵੰਡ ਹੋਈ ਸੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ! ਏਹ ਵੰਡ ਹੋਈ ਸੀ ਕੁਰਸੀ ਦੀ! ਏਹ ਵੰਡ ਹੋਈ ਸੀ ਚੌਧਰ ਦੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੀ! ਏਹ ਵੰਡ ਹੋਈ ਸੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਹਰਜ਼ਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ।” ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਬੋਲਿਆ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਹੜਾ ਪਿੰਡ ਸੀ...?” ਬੜੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਮਾਨੋਵਾਲ! ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਂਦੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਹੋਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਾਗੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਪੈਂਦੇ ਸੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਸਾਡੇ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਸੀ ਬੁੱਕਣ ਪੁਰ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਭੋਰੀਵਾਲ ਅਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਕੁ ਘਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸਨੇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਜਿਵੇਂ ਮਾਨੋਵਾਲ 'ਚ ਬੈਠਾ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਸ ਅਸੀਂ ਹੀ ਪੰਜ ਘਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੀ। ਚਾਰ ਘਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ-ਤਾਇਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਘਰ ਸੀ ਭਗਤੇ ਦਾ।” ਬਾਪੂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਸੋਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇਹ ਭਗਤਾ ਕੌਣ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਭਗਤਾ ਸੀ ਅੱਤਰੂ ਦਾ ਬਾਪ ਤੇ ਇਸ ਨਾਜਰ ਦਾ ਦਾਦਾ।” ਨਾਜਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤ ਆਈ ਹੋਣੀ ਆ...?” ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੁਸੀਬਤ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਈ ਸੀ ਪੁੱਤ। ਸਮਾਂ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੇਰੀ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।” ਬਾਪੂ ਪੁਰ-ਪੁਰ ਦੁਖੀ ਸੀ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਹੀ ਲੁੱਟਣ ਆ ਪਏ ਹੋਣੇ ਆ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਆਪ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਪੁੱਤ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਡੱਟ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਉਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸੂਗਾ।” ਬਾਪੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ।

-“ਹਰਮੀਤ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤਾਂ ਲਿਆ, ਮੇਰਾ ਗਲਾ ਖੁਸ਼ਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਰਿਹਾ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖੰਘਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਹੁਣੇ ਲਿਆਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਿਆ 'ਤੇ ਝੱਟ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਫੜੀ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਆਇਆ।

-“ਲਉ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਓ, ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਆ।” ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੁੰਨ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸੀ ਚੱਲੋ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਪੁੱਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ...?” ਉਦਾਸੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਬਾਪੂ ਬੋਲਿਆ।

-“ਅੱਜ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸੋ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਕੀ-ਕੀ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਪਏ।”

-“ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿੱਥੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ...? ਦਿਲ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਫਰੋਲਾਂ...? ਤਨ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਕਿਸ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਕੁਰੇਦਾਂ...? ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਹੀ ਦਰਦ ਆ ਪੁੱਤਰੋ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਟਹਿਕਦਾ ਚੇਹਰਾ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨੇ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ।

-“ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਦੱਸਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚਾਚਾ।” ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਨਾਜਰ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ ਦੱਸਦਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਕੁ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਵੀ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ।” ਬਾਪੂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ।” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਅੱਠ-ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਲੱਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਯਾਦ ਆ ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਅਤੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ। ਉਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਬਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਪੱਕੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

-“ਫ਼ਾਂਸੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਸ ਭਗਤ ਚੜ੍ਹੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ।” ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਪਰ ਕੁੱਝ ਕੁ ਹੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਬਸ ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਹੀ ਦੇਸ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ 'ਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਸਮਝ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕੀ ਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਿਸ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਮੰਨੀ।

-“ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ...?” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਨਿਰਾਂ ਸਵਰਗ ਸੀ ਸਵਰਗ।” ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸ਼ਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾਂ!” ਅਮਲੀ ਨਾਜਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੈਰਾਨੀ 'ਚ ਅੱਡਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।” ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਹਾਡਾ ਕਾਹਦਾ ਕੰਮਕਾਰ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ..?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ।

-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਘਰ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਭਗਤੂ ਚਾਚੇ ਦਾ। ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਘਰ ਕੱਠੇ ਇੱਕੋ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਾ ਘਰ ਭਗਤੂ ਦਾ, ਓਹ ਸਮਝੋ ਕਿ ਕੱਠਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਦਿਨ ਸੁਦ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆ, ਹਿੰਦੂ ਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਆ। ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਜੁਲਕੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਆਪ ਉਹਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਕੱਠਾ ਰਹਿੰਦਾ।

-“ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ! ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਆ।” ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-ਕੱਠੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਹੀ ਚਿੱਟੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ

ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਕਾਮੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੰਜ ਜੋਗਾਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਵੱਡੀ ਖੁਰਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀਹ ਕੁ ਮੱਝਾਂ ਲਵੇਰੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਲੋਕ ਸਾਥੋਂ ਬਹੁਤ ਸੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਸੀ ਤੇਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਵਾਂ ਚਾਚਿਆਂ ਦਾ ਅਜੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

-“ਓਹ ਕੁੜੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਈ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀ।

-“ਓਹ ਵੀ ਦੱਸੂਗਾ ਪੁੱਤ! ਜਰਾ ਸਬਰ ਕਰ ਮੇਰਾ ਸ਼ੇਰ।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ।

-ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਚਾਚਾ ਮੈਥੋਂ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਪੱਕੇ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਨਾਜਰ ਦਾ ਪਿਉ ਅੱਤਰੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੰਡੇ ਸੀ ਗਫੂਰ, ਜੁਵੇਦ, ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਅਤੇ ਅਲੀ। ਕੋਈ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਕੱਠੇ ਹੀ ਜਾਣਾ। ਸਗੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ “ਆਹ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਅੱਜ ਕਿਹੜੀ ਮਹਾਭਾਰਤ ਜਿੱਤਣ ਚੱਲੇ ਆ...?” ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇਖਣ ਅੰਬਰਸਰ ਆ ਜਾਣਾ 'ਤੇ ਹਫ਼ਤਾ-ਹਫ਼ਤਾ ਇੱਥੋਂ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨਾ 'ਤੇ ਕਦੀ ਲਾਹੌਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਬਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਗਏ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਟੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ! ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਗਏ ਸੀ। ਗਫੂਰ ਦੀ ਮਾਸੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ।

-“ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਹਵਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

-“ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਮੰਨਦੇ ਆ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ 'ਤੇ ਅਤਰੂ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਅਲੀ ਜਾਂ ਮੌਲੇ ਨੇ ਆ ਕਹਿਣਾ “ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਜਾਣਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਬਈ।”

-“ਦਰਬਾਰ! ਕਾਹਦਾ ਦਰਬਾਰ...?” ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਜਗੀਰ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

-“ਜਿਵੇਂ ਆਪਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਨਕ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ! ਠੀਕ ਆ। ਜਿਵੇਂ ਆਪਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਆ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅੱਲ੍ਹਾ-ਅੱਲ੍ਹਾ, ਹਿੰਦੂ ਰਾਮ-ਰਾਮ ਤੇ ਇਸਾਈ ਗੋਡ ਕਹਿੰਦੇ ਆ।” ਜਗੀਰ ਜਿਵੇਂ ਪੱਕੀ ਸੜਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

-“ਹਾਂ! ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਹੀ ਅਲੱਗ ਆ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ।

-“ਜਿਹੜਾ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆ ਓਹ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਆ। ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੁਣਿਆ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਰੌਣਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖੁਦਾ ਦਾ ਨੇਕ ਬੰਦਾ ਹੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਨੌਰੇਵਾਲ ਜੁਵੇਦ ਦੀ ਭੂਆ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਰਾਤ ਉੱਥੇ ਕੱਟਣੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ।”

-ਕਾਂਡ 14

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ ਓਹ ਵੇਲਾ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਬੋਲਿਆ।

-“ਉਦੋਂ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਵੰਡ ਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਸ ਸਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਲੱਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਆਹ ਵੰਡ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਈ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ।

-“ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਹੋਰ ਵਧੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦੱਸੂਗਾ ਪੁੱਤ, ਤੁਸੀਂ ਘਬਰਾਓ ਨਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਹਾਉਂਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਐਨਕ ਨੂੰ ਲਾਹਕੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਲੱਗਾ। ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰ ਧੱਸ ਗਈਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਦਰਦ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...? ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ! ਬਸ ਐਵੇਂ ਈ ਭੁੱਲੀਆਂ ਵਿਸਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਜਿਉਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜ ਬੈਠਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁੱਕਿਆ ਜ਼ਖਮ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖੋ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਬੀਤ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਦੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਚਾਰ ਫੜ ਲੈਣੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਦੋ ਛੱਡ ਦੇਣੇ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।” ਆਪਣੀ ਐਨਕ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਅੱਗੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ ਉਦੋਂ ਕੁ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਰਮਨ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ।” ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਯੁਨਸਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਸੁਣਿਆ ਜਰਮਨ ਵਾਲਾ ਹਿਟਲਰ ਵੀ ਬੜਾ ਅੜਬ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਓਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦਾ।” ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁੱਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

-“ਕਹਿੰਦੇ ਓਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਸੀ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਜਰਮਨ ਵਾਲੇ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਆ।” ਚੱਲ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਵਾਈ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਈ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੂਗਾ ਕਿ ਜਰਮਨ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਆ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਹੋਰ ਹੀ ਸੱਪ ਕੱਢ ਮਾਰਿਆ।

-“ਤੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਚਾ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕਰਮੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈ ਤੂੰ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ।

-“ਨਾ ਸੱਚ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਭਤੀਜ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੋਣਾ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਤੋਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਹੋਣਾ ਕੀ ਸੀ ਚਾਚਾ...? ਏਜੰਟ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਨੰਬਰ ਵਿੱਚ ਜਰਮਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਓਹ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਦੱਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਨਾਜਰ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਹੋਣਾ ਕੀ ਸੀ...? ਉੱਥੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਰਿਹਾ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਰੰਗ ਲਿਫਾਫੇ ਵਾਗੂੰ ਵਾਪਿਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਕੇ ਸਾਰੇ ਵਿਆਜ਼ੀ ਪੈਸੇ ਮੋੜੇ ਆ, ਬਾਕੀ ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਲੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਆ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜਰਮਨ ਵਾਲੇ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਕੇ ਸਵਾਲ ਫਿਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਈ ਬੜੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਆ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਓਹ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਣੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਆ ਬਾਤਾਂ।” ਤਾੜੀ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਿੱਧਰ ਦੀ ਕਿੱਧਰ ਲੈ ਗਏ? ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਸੁਣਾਓ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕੜੀ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-ਬਾਪੂ ਨੇ ਖਘੁੰਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

-“ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਵਾਨੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੀਆਂ ਲਾਮ ਤੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ।” ਬਾਪੂ ਜਿਵੇਂ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਲਈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ...?” ਫੱਟਾ-ਫੱਟ ਨਾਜਰ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਜੰਗ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਿੱਤ ਗਏ, ਪਰ ਉਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਬਹੁਤ ਮਰੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਾਉਕਾ ਲਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿੱਦਾ ਮਰ ਗਏ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜੰਗ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਰਮਨ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ, ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਰ ਗਏ...? ਮੇਰੇ ਗੱਲ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪਈ...?” ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਮੁਹਰੇ ਧਰਤਾ।

-“ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰੋ! ਜੰਗ ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਇਹ ਜੰਗ ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਜਰਮਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਲੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਸਿਆ।

-“ਲੜਾਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਲੜੇ ਭਾਰਤੀ, ਗੱਲ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ ਬਾਪੂ।” ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਸਮਝਾਉਣਾ ਮੋਹਣਿਆ ਤੈਨੂੰ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੱਸੋ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਵੀ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ।

-“ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਈ! ਉਸ ਵਕਤ ਹਕੂਮਤ ਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਤੇ ਓਹ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾਈ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।”

-“ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸੀ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਜੋ ਕਰਦੇ ਸੀ ਓਹ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ।”

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫੈਦਪੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਚੌਧਰੀ ਜਾਂ ਲੰਬੜਦਾਰ, ਜੈਲਦਾਰ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿੱਠੂ, ਚੌਧਰ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਜਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਬੈਠਣੀ-ਉੱਠਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਰੀਕੇ ਦੀ ਲਾਗਡਾਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਡਰਾ-ਧਮਾਕੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਭਾਵ ਕਿ ਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਚਲਾਕ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀ ਚੁਸਤੀ ਦੱਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ...?” ਹਰਮੀਤ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕੀ...? ਗੌਰੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਂਦੇ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਨਾਜਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸਵਾਲ ਕਰਕੇ ਚਲਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਨਾਜਰ ਵੱਲ ਕੌੜਾ ਜਿਹਾ ਝਾਕਣ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਜਰ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ।

-ਤੱਦ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੁਰਜੋਤ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੀਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਅਫ਼ੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਚਾਹ ਨਾਲ ਸੰਘ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਲਈ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ।” ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ।

-“ਇਹ ਗੌਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਦੇਣੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਈਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਵੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ, ਬਸ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੁਕਮ ਆ ਜਾਂਦਾ ਇਹ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਾਮ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦੇ।”

-“ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਵਲੈਤ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਕੱਪ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਵਲੈਤ ਕਿੱਥੇ...? ਲਾਮ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਲਾਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਦੱਸਦੇ ਆ ਬਈ ਕੀ ਬਰਮਾ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ੈਂਦ ਇਟਲੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਬਸਰੇ ਬਗਦਾਦ...।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ...?” ਨਾਜਰ ਫਿਰ ਕਹਿ ਗਿਆ।

-“ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ-ਕਦਾਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਤਾ ਘੱਟ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਜੋ ਪਤਾ ਸੀ ਓਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ...?” ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂਦਾ 'ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਛਾਣਬੀਣ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਘਰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛ ਗਿਆ।

-“ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਹੀਨੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸੀ ਗੋਰੇ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਮੁੜਿਆ ਵੀ ਕੀ ਨਹੀਂ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਮੁੜਿਆ, ਬਸ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਸੁਣੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਲਾਨੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਿਆ ਲਾਮ ਤੋਂ। ਫਿਰ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਲਾਮ ਤੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਤੁਰੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਈਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਈ ਗੁੰਮ ਹੀ ਰਹੇ। ਪਰ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਘਰੀਂ ਵੀ ਮੁੜੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਤਾਰਾਂ ਹੀ ਆਈਆਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹੀ ਇਸ ਜ਼ਹਾਨੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਉਹਦਾ ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜੇਕਰ ਓਹ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਾਬਿਲ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਾਪਿਸ ਮੋੜ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਸੀ ਪਰ ਮਾਹੌਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗਮਗੀਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਵੀ ਰੱਤ ਹੀਣ ਸੀ।

-“ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਮੁੜਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਜਾਣਾ।” ਨਾਜਰ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਿਆ।

-“ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਮੁੜਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ। ਓਹ ਕਿਹੜਾ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।” ਲਾਮ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਆਇਆ ਮੁੰਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਾਪੂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਉਹ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਅੰਗਹੀਣ ਜਿਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਲੱਤ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੰਗ ਨਕਾਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਮਾੜਾ! ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੁੱਕਨ ਪੁਰੋ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਤਿੰਨੀ ਕੁ ਸਾਲੀ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਚਾਚਾ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਪਤਾ ਨੀ ਲੱਗਾ ਕਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਉਹਦਾ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ 'ਤੇ ਓਹ ਬੰਬ ਵਾਗੂੰ ਫੱਟ ਗਈ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਬਾਹ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੱਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗ ਕੱਟਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਪਿੰਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।” ਬਾਪੂ ਕਿਸੇ ਟੇਪ ਰੀਕਾਰਡ ਵਾਂਗ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤੇਰੀ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰੇ ਨਾਲ।” ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਅਸੀਂ ਗਏ ਸੀ ਮਿਲਣ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ, ਉਦੋਂ ਵਿਚਾਰਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਓਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਲੰਬੜਦਾਰ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਫ਼ੌਜ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਫ਼ੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਏ।”

-“ਫਿਰ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਭਰਤੀ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਨਹੀਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।

-“ਤੇਰਾ ਦਾਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਭਾਪਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਹੋਰੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸੀ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਭਰਤੀ...ਨਹੀਂ ਤਾਂ...।” ਕਹਿਕੇ ਨਾਜਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਗਏ ਸੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹੋ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਵਾਪਿਸ ਵਲੈਤ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਗਏ ਨਹੀਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਬਦਨੀਤੀ ਦੱਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ..? ਸੂਰਮੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਹਿ 'ਚ ਕਿਹਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਆਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ।” ਹਰਮੀਤ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਓਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰਾ ਸੀ।

-“ਗੱਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਤ! ਗੱਲ ਸੀ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ! ਗੱਲ ਸੀ ਚੌਧਰ ਦੀ! ਮਸਲਾ ਸੀ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦਾ! ਹਰ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਚਲਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚ ਝਾਕਦਿਆਂ ਲਾਲਚੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਲਾਹਨਤ ਭਰੀ ਹੁੰਗਾਰ ਭਰੀ।

-“ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ...?” ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੂਰਾ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਪਿਛਲੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਛਕੋ, ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਵੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲਵਾ, ਬਾਕੀ ਦੁਪਹਿਰੋਂ ਬਾਅਦ ਸਹੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਹੁਣ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਠੀਕ ਆ ਜੀ।”

-ਕਹਿਕੇ ਸਾਰੇ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉੱਠਕੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਡਾਹੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਵਾਇਆ 'ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰਲ-ਮਿਲਕੇ ਖਾਣ ਬਹਿ ਗਈਆਂ। ਅੰਦਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ।

-ਕਾਂਡ 15

- ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਵੇਲੀ ਡੰਗਰਾਂ ਲਈ ਪੱਠਾ-ਦੱਥਾ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਾ ਹੋਣਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਦੋ-ਢਾਈ ਵਜੇ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਪਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਤਦ ਤੱਕ ਰਣਜੀਤ ਚਾਹ ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਆਈ।

-“ਉੱਠੋ ਬਾਪੂ ਜੀ ਚਾਹ ਪੀ ਲਵੋ।” ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਚਾਹ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹੁਣੇ ਉੱਠਦਾਂ ਧੀਏ।” ਪੱਖੇ ਮੂਹਰੇ ਪਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਕੱਪੜਾ ਹਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਉੱਠੋ-ਉੱਠੋ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਚਾਹ ਪੀਓ 'ਤੇ ਜਰਾ ਕਾਇਮ ਹੋਵੋ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਬਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲਈ ਪੁੱਤ...?” ਬਾਪੂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਸ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਠੇ ਪੀਨੇ ਆ।” ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਮੁੜਕਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੱਠਾ-ਦੱਥਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰ ਲਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਬਸ ਚਾਹ ਪੀਓ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਦੱਸੋ ਕੀ ਹੋਇਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ ਫੜਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਪੁੱਤ ਦੱਸਦਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ! ਮੈਂ ਦੋ ਘੁੱਟ ਚਾਹ ਪੀ ਲਵਾਂ।” ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ ਫੜਦੇ ਬਾਪੂ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ।

-“ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਸੂਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਸੁਣੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਬਸ ਇਸੇ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸੀ। ਕੋਈ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਹਿੰਦੂ ਆ? ਕਿਹੜਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਆ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਬਸ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਾਸੀ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖਦਾ

ਸਾਹ ਲੈ ਸਕਣ। ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਲੱਗਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਖੇਡੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪਹਿਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਨਹਿਰੂ, ਗਾਂਧੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਨਾਹ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵੀ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਪਰ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲਦੇ ਸਨ।”

-“ਫਿਰ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ...?” ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ...?”

-“ਬਸ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।” ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਸਾਰੇ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਭੁੱਖੇ! ਹੋਰ ਕੀ।”

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?”

-“ਓਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੱਲਾ ਭਾਰਤ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਦਾ ਸੀ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਹੋਰੀਂ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਮੁਹਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ।”

-“ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ...?” ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਇਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ...?”

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਮੰਗ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ।”

-“ਨਹੀਂ ਜੀ! ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ।” ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ...?” ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਾਂਗੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ।” ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ।

-“ਓਹ ਤੁਹਾਡੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਕੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਜੇਕਰ ਉਦੋਂ ਇਹ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਹ ਜਿਹੜਾ ਚੁਰਾਸੀ ਵਾਲਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ! ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਨਾ ਹੁੰਦੇ! ਸੈਂਕੜੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ।” ਜਗੀਰ ਨੇ ਚੁਰਾਸੀ ਵਾਲੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ! ਜੇਕਰ ਉਦੋਂ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸੂਬਾ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉੱਜੜਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨਾ ਆਉਂਦੇ।” ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਏ ਗਲਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਉਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ! ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸੂਬਾ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉਸ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣੇ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਬਾਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਉਸ ਸਿੱਖ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਨਾ ਐਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਐਨੇ ਘਰ ਉੱਜੜਦੇ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਈ ਕੁੱਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ।” ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਾਲੇ ਪੁੱਤ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਦ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਸਦਾ ਆਪਣਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ। ਚਾਹੇ ਓਹ ਵੇਲਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਓਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੋਇਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਵਾਹ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਜਗੀਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਨਾਲੇ ਪੁੱਤ! ਇਹ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਚਾਲ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ

ਕੱਠਾ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਵੰਡ ਕਰਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸ ਜਾਂਦਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਸੂਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਮੁਲਕ ਆ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਕੱਠਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਬਣਕੇ ਉੱਠੇਗਾ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯੂਰਪ ਲਈ ਖਤਰਾ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਖਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਮੁਲਕ ਬਣਨ ਨਾਲ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਬਹੁਤੀ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਜੋ ਅੱਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਓਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਤੱਤ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ।

-“ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚੀ ਆ।” ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਨਾਜਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਦੋਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਗੂੰ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇੱਤਹਾਸ ਹੀ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਸੀ।” ਹਾਉਂਕਾ ਜਿਹਾ ਲੈਂਦੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਤਰ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸੀ।” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਇੱਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਨੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਬਾਰਾਂ ਬੱਚੇ ਪੈਂਦਾ ਕਰੂਗਾ ਉਹਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਮੁਰੱਬਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਊਗੀ।” ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ।

-“ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਓਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਹੜੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਿਰ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਜੁੱਤੀਆਂ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

-“ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਹੀ ਬੜੀ ਮੁਸਕਿਲ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਆ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਸ਼ਾਇਦ ਫਿਰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ।

-“ਓਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਤੋਂ ਵਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ, ਓਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਦੋਂ ਲੜੇਗਾ? ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਕੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ।” ਇਸ ਵਾਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹੁਣ ਹਰਮੀਤ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੋਂ ਗਏ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾ ਗਏ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਲਾਇਨਾਂ ਕਹੀਆਂ।

“ਗੌਰੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾ ਗਏ, ਰੂਹ ਜਿਸਮ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਗਏ,
ਲਹੂ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਹੋਇਆ, ਭਾਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਭਾਈ ਮਰਵਾ ਗਏ।”

-“ਜਨਵਰੀ ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੰਤਾਲੀ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੂਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਅੱਠਤਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਛੱਡਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਬੜੇ ਪੱਕੇ ਰਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਜਿਹੜਾ ਫੱਟ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਉੱਤੇ ਲਾ ਗਏ ਆ ਓਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭਰਨਾ। ਇਹ ਫੱਟ ਸਦਾ ਹੀ ਸਾਉਣ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗੂੰ ਦੋਵਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਮਦਾ ਰਹਿਣਾ।” ਬਾਪੂ ਵੱਡਾ ਜਾਣਕਾਰ ਵਕਤਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਾ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਂ, ਜਿਹੜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਸੀਨੇ ਲਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਆ।” ਦਿਲ 'ਚ ਦਰਦ ਭਰੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਆਪਣੇ ਵਾਂਗੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਵੰਡ ਘਰ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੁੱਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ। ਸੱਚੇ ਇਨਸਾਨ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਆ, ਦਰਦ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦਰਦ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਭਾਰਤ ਆਏ ਸੀ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਉਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀ ਹਵਾ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਨਾਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਊਗੀ।”

-“ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਣੇ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਛੇਤੀ ਛੱਡਕੇ ਜਾਓ ਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ! ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਾਈ-ਝਗੜੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਚਾਈ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਆਏ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸੀ ਹਾੜ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਫਿਰ ਰੁੱਕ ਗਏ।” ਪਿਛਲੇ ਵਕਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਰੁੱਕ ਕਿਉਂ ਗਏ ਚਾਚਾ...?” ਅੱਗੋਂ ਝੱਟ ਨਾਜਰ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨ ਅੱਸੂ ਦੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਬਸ ਇਸੇ ਹੀ ਕਰਕੇ ਰੁੱਕ ਗਏ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਪਰ ਵੰਡ ਤਾਂ ਅਗਸਤ(ਸਾਉਣ)ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੰਡ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਸਾਉਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦੰਗੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸੁਣੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਫਲਾਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕੀਤੀ ਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਸੁਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਕੁੱਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹੋਣੇ ਆ...?” ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਡਰ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਆ ਪੁੱਤ, ਜਦੋਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਕਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੇਗ਼ਾਨੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਡਰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਆ।” ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਤੌਖ਼ਲਾ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ।

-“ਉਦੋਂ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕੀ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਅਣਭੋਲ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੱਸੀ।

-“ਓਹ ਕਿੱਦਾਂ ਬਾਪੂ...?” ਹਰਮੀਤ ਫਿਰ ਰਾਹ ਤੋਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜੁਲਮ ਕਰਨਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਝੂਠੀ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਬੇ-ਗੁਨਾਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਜੁਲਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

-“ਅੱਛਾ! ਐਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰਦੇ ਸੀ।” ਨਾਜ਼ਰ ਅਮਲੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਝੂਠ ਹੀ ਆਖ ਦੇਣਾ ਬਈ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਟਰੇਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਨ। ਬਸ ਫਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਲਾਲਾ-ਲਾਲਾ...ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਹੂ ਸੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਓਹ ਇੱਕ ਬਚ ਕਿਉਂ ਗਿਆ।”

-“ਫਿਰ...?” ਸਹਿਮੇਂ ਜਿਹੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ, ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਦੀ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਟਰੇਨ ਵੱਢਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ। ਸਾਰੀ ਟਰੇਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਬਾਹਰ ਪਾਣੀ ਵਾਗੂੰ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੀ ਬੱਚਾ ਤੇ ਕੀ ਬੁੱਢਾ, ਕੀ ਜਵਾਨ ਤੇ ਕੀ ਔਰਤ ਸਭ ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤੁਹਾਡੀ! ਐਨਾ ਕਹਿਰ।” ਜਗੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਉਸ ਵਕਤ ਤਾਂ ਬਾਬਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।” ਬਾਬਰ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ।” ਨਾਜਰ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਸਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ ਬਈ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਚਲੇ ਜਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਫਿਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡੋਂ-ਪਿੰਡ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੁੱਛ-ਕੁੱਛ ਲੋਕੀ ਆਉਣੇ-ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।” ਬਾਪੂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਆਈ ਆ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣੀ ਆ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਆਵਾਂਗੇ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਗੁਆਢੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਬੇਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡ ਆਏ ਸੀ, ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਹੀ ਆਉਣਾ, ਪਰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ “ਲੰਘਿਆ ਵੇਲਾ ਮੁੜਕੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ” ਤੇ ਨਾ ਹੀ “ਪੁਲਾਂ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘੇ ਪਾਣੀ ਕਦੀ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤੇ ਆ।” ਬਾਪੂ ਲਗਾਤਾਰ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ! ਬਸ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਧਰਤੀ ਲਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰ ਗਈ? ਗਲੀ-ਗਲੀ, ਘਰ-ਘਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ, ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਕੱਲਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਦੋਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਪਰਲੋ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਲਹੂ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਕੇ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਭੇ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਕਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਕਿੱਧਰੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੀਕ-ਚਹਾੜਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੀ ਉਹ ਨੰਗ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਨੰਗ ਸੀ ਉਹ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ ਅੱਜ ਉਹ ਜਬਰੀ ਦੋ-ਦੋ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਰੱਖੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਬਿਨਾਂ ਕਸੀਸ ਵੱਟੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਐਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ...?” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਹਰਮੀਤ ਬੋਲਿਆ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ, ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤਨ ਨੇ ਝੱਲਿਆ।”

-“ਓਹ ਕਿਹੜਾ ਜੁਲਮ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਾਨ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।”

-“ਓਹ ਕਿਹੜਾ ਚਾਚਾ...?” ਸਿਰ ਚੱਕਦੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ।” ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਝਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਬਾਬਰ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਕੀਤਾ ਸੀ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕਾ ਛੱਡੀ ਸੀ।” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚੇ ਬੋਲ ਪਿਆ ਸੀ।

-“ਬਾਬਰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਬਾਪੂ...?” ਜਗੀਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਖਵਰੇਂ ਕਾਬਿਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਆ।”

-“ਕੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

“ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਝ ਲੈ ਕਾਬਲੋਂ ਧਾਇਆ, ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥”

“ਸਰਮ-ਧਰਮ ਦੋਇ ਛਪ ਖਲੋਏ, ਕੂੜ ਫਿਰੈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥”

-ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਬੋਲ ਦਿੱਤੀ।

-“ਨਾਜਰ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।”

-ਕਾਂਡ 16

-“ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਦੇਸੀ ਮਹੀਨੇ ਭਾਦੋਂ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਗਸਤ ਨੇ ਤਾਂ ਕਹਿਰ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਯਾਦ-ਦਾਸਤ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਾਇਮ ਸੀ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?”

-ਹਰ ਪਾਸੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵੱਗਣ ਲੱਗੀ, ਇਹਨਾਂ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਨੇ ਹੋਏ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਰੱਦ ਨਾ ਕਰੋ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਲਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-ਫੇਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਚੁੰਨੀ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਚੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਚਾਅ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

-“ਚੱਲੋ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਿਰੋਂ ਭਾਰ ਲੱਥਾ। ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਹੀ ਵੱਸਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ।” ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਧੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਹੈ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਓਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਏ ਕਿ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਪਏ...?” ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਨਹੀਂ, ਓਹ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਗਏ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛ ਗਿਆ।

-“ਨਹੀਂ! ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ, ਬਸ ਅਸੀਂ ਹੀ...।” ਕਹਿਕੇ ਬਾਪੂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ ਸੀ।

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਹਿ ਨਾ ਹੋਇਆ।

-“ਓਹ ਵੀ ਦੱਸਾਗਾ ਪੁੱਤ, ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ।” ਬਾਪੂ ਅਗਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕ ਗਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਦੱਸੋ।” ਹਰਮੀਤ ਦੀ ਚਾਹਤ ਸੀ।

-“ਬਸ ਇਸੇ ਹੀ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾ ਦਿਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ। ਹਰ ਵਕਤ ਜਾਨ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਹਟੇ ਸੀ, ਚਾਚੀ ਹੋਰੀਂ ਭਾਂਡੇ ਸਾਂਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਭਗਤਾ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉੱਤੋ-ਉੱਤੋ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਡਰਦੇ ਸਨ।”

-“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਡਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਆ।” ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਡਰ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

-“ਫਿਰ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੇ ਲੜੀ ਜੋੜਨੀ ਚਾਹੀ।

-“ਅਜੇ ਘੰਟਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਨੂੰ, ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

-“ਫਿਰ...?” ਸਾਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਚਾਚੇ 'ਤੇ ਭਗਤੇ ਨੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਬੰਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਫੜੀ ਸਾਡਾ ਬਾਹਰ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾ ਰਹੇ ਸੀ।” ਘਬਰਾਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ...?”

-“ਚਾਚੇ ਨੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਵੈਸਾਖੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਜਾਓ ਬਈ, ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ। ਬਾਹਰ ਕਾਫ਼ੀ ਬੰਦੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਆਣ ਪਏ ਆ, ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਘੱਲ ਦਿਓ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ, ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਣ।” ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ...?” ਇਸ ਵਾਰ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਛੱਡਕੇ ਤੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਈਏ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ...? ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸੋਚ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਆ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜਕੇ ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਕਦੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਣਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ।” ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਨਵੀਂ-ਵਿਆਹੀ ਚਾਚੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਲੋਂ ਦਾਤ ਫੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥

-ਚਾਚੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

-“ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ, ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਜ਼ਨਾਨੀ ਸੀ।” ਨਾਜਰ ਨਵੀਂ ਚਾਚੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨੋ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

-“ਹੋਰ ਕੀ...? ਸੱਚੀ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਸੀ ਸਾਡੀ। ਸਾਡੀ ਚਾਚੀ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵੇਖਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਗਏ। ਸਭ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਏ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਓਹ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਤੱਦ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਉਹਨੂੰ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ ਓਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਕੇ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਬੰਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ।”

-“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਹੀ ਵਕਤ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਰੜਕ ਕੱਢਣ ਦਾ...?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਸੁਣੋ।” ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਲੜੀ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਸੀ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਦੱਸੋ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਰਦਾਰੋ ਤੁਸੀਂ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹੋ।” ਬਾਹਰੋਂ ਫਿਰ ਉਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਵਕਤ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੁਸਮਣੀ ਕੱਢਣ ਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦੇ।” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲਿਆ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰੋ ਤੁਸੀਂ ਡਰੋ ਨਾ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸਮਣੀ ਕੱਢਣ ਨਹੀਂ ਆਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਮਾਰਨ ਆਏ ਆ।” ਉਹੋ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ।

-“ਫਿਰ ਇਸ ਵਕਤ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਆ...?” ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਮੈਂ ਆ ਗਫੂਰ ਦਾ ਅੱਬਾ। ਤੁਸੀਂ ਡਰੋ ਨਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹੋ।” ਬਾਹਰ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਗਫੂਰ ਦੇ ਅੱਬਾ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਵੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਹਾਂ ਬੂਹਾ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਡਰਦਿਆਂ-ਡਰਦਿਆਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰ-ਕਰਾਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵਕਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਜਾਏ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਬੀਤ ਰਹੀ ਦੱਸੀ।

-“ਕਿਉਂ, ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਕਾਹਦਾ ਸੀ...? ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਸਨ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲ ਦਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਵਕਤ ਦਾ ਬਦਲਦਿਆਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਦੋਵੇਂ ਬਦਲ ਜਾਣ। ਗਫੂਰ ਦਾ ਅੱਬੂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲਾਗਡਾਟ ਸੀ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਚਾਚਾ।” ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜ਼ਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਫਿਰ ਓਹ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਾਹਰ ਵਾਲਾ ਬੂਹਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜ-ਛੇ ਬੰਦੇ ਉਸ ਬੂਹੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਖੜ੍ਹ ਗਏ 'ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ।”

-“ਦੇਖੋ ਸਰਦਾਰੋ! ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਓਹ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਗੱਲ ਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਆਏ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਗਲਤ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਆਖ਼ਿਰ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ।” ਖਾਨ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸਭ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਆਏ 'ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਹ ਰਹਿਮ ਕਿਸ ਲਈ, ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਮੱਦਦ ਕਰੋਗੇ। ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਬਣੀ ਨਹੀਂ।” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਤੁਹਾਡਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਜ਼ਾਇਜ਼ ਬਣਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਬਸ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਬੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਆਂ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆ ਤੇ ਓਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਤੇ। ਜੇ ਭਲਾ ਅਸੀਂ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ।” ਆਪਣੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਮੇਰੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਠੀਕ ਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੋ ਚਾਹ ਪੀਓਂਗੇ ਕਿ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰੀਏ, ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਆਪਾਂ ਬੈਠਕੇ ਕਰਦੇ ਆ। ਦਾਰ ਜੀ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਕਥਾ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਹੁਣ ਨਾ ਤਾਂ ਚਾਹ ਦਾ ਟਾਇਮ ਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੁੱਧ ਦਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਆਏ ਆ।” ਬੋੜਾ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਖਾਨ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

-“ਕੁੜੀਓ ਤੁਸੀਂ ਘੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰ ਲਵੋ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜਿਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਛਾ ਜੀ, ਹੁਣੇ ਕਰਦੇ ਆ।” ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਚੱਲੋ ਦੱਸੋ ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਆਉਣੇ ਹੋਏ ਆ ਤੁਹਾਡੇ...?” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਆ .ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ।” ਖਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰੋ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਫਿਰ ਸੋਚਦੇ ਆ।” ਦਾਰ ਜੀ ਅਜੇ ਵੀ ਤੇਲ ਦੀ ਧਾਰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ।” ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ ਖਾਨ ਸਾਬੂ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ 'ਚ ਕਿਹਾ।

-“ਕੁੱਛ ਕੁ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ।” ਖਾਨ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਮਿਆਨ 'ਚ ਕਿਰਪਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਚਾਚਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਈ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁੱਛ ਕੁ ਬੰਦੇ ਆਏ ਸੀ।” ਖਾਨ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਓਹ...?” ਦਾਰ ਜੀ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ...? ਬਸ ਹਰ ਕੋਈ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।” ਖਾਨ ਨੇ ਗੱਲ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੱਖੀ।

-“ਨਾ ਫਿਰ ਵੀ ਓਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ...?” ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸਾਂਝੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ ਅਖੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਮੌਕਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ, ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਆਪੇ ਸਭ ਕੁੱਛ ਰੋਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਮਿਲਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਆ, ਬਹੁਤ ਮਾਲ ਆ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ। ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਲਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਜ਼ਾਲਿਮ ਲੋਕ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚੀ ਬੈਠੇ ਆ।” ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਾਨ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ, ਕੌਣ ਆ ਓਹ...? ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਲੈਣੇ ਆ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਊ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਮਿਆਨ 'ਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਚਾਚਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।” ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲਾ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਕਾਕਾ ਜੀ! ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਕਤ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ-ਝਗੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਖੂਨ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡੁੱਲ੍ਹਣਾ।” ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-ਅਜੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤੱਦ ਨੂੰ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਦੋ ਬਾਲਟੀਆਂ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਮੂਹਰੇ ਲਿਆਣ ਰੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਪਾ ਕੇ ਫੜਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ...?” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸਦਾ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਵਾਰ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਝੱਲਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਦਾ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਹੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਹਾਦਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਆ।” ਖਾਨ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹੀ ਆ, ਪਰ ਇਹ ਵਕਤ ਹੀ ਕੁੱਛ ਭੈੜਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ।” ਘਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਵਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਸਰਦਾਰ ਸਾਬੂ।” ਖਾਨ ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਿਆ ਖਾਨ ਸਾਬੂ...?” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣਾ 'ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਪਰਸੋਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ।” ਖਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਓਹ? ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀ।

-“ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਬੂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਓਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਗੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਣਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਪੱਕਾ।” ਖਾਨ ਬਦਲੇ ਹਲਾਤਾ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਹੀ ਆ! ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ ਹਮਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਗੇ।” ਹੁਣ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਰਹੀ।

-“ਸਰਦਾਰ ਸਾਬੂ ਇਹ ਲੋਕ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਆ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਕੁੱਛ ਕਰ ਰਹੇ ਆ ਇਹਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਨਿਕਲੂਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਹੋਈ ਆ, ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਸਿਆਣੇ ਆ ਕਿ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਉਂਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ? ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਆ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕਰਕੇ ਕੰਗਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕਈਆਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੁੱਟ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਆ।” ਖਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ।

-“ਇਹ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਖਾਨ ਸਾਬੂ।” ਦਾਰ ਜੀ ਫਿਰ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬੇਸਮਝ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੇਸਮਝੀ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਗੁਨਾਹ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਲ੍ਹਾ-ਤਾਲਾ ਨੇ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।” ਖਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬੋਲ ਪਈ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਇਹ ਕੰਮ ਪੁਲਿਸ ਆਪ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਕਰਾਉਂਦੀ ਆ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕੁੱਛ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਇਹ ਕਲਯੁੱਗ ਆ! ਕਲਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਝੂਠ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ।” ਖਾਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ। ਪਰਸੋਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੌਥੇ-ਪੰਜਵੇਂ ਸਹੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਆ ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮੰਨੋ ਤਾਂ...।” ਖਾਨ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਿੰਦਾ ਰੁੱਕ ਗਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆ ਖਾਨ ਸਾਬੂ।” ਬੜੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹੋਏ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਜਦੋਂ ਮਾਹੌਲ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਜਾਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਚਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ, ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ, ਫ਼ਸਲ ਬੰਨੇ ਦੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਡੀ ਹੋਊਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਛੱਡਕੇ ਜਾਓਗੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਗਿਣ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਲੈਣਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜ਼ੁਬਾਨ ਆ।” ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਝਾਕਦਾ ਖਾਨ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੀ ਠੀਕ ਆ ਪਰ ਘਰ ਛੱਡਕੇ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਖਾਨ ਸਾਬੂ।” ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਪਰ ਵਕਤ ਸਭ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਵਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਨਾਲੇ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ “ਬਈ ਜਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਜਹਾਨ ਆ” ਜਦੋਂ ਜਾਨ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਕੀ ਕਰਨਾ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਹੇ ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆ, ਨਾਲੇ ਕੁੱਛ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆ, ਸਦਾ ਕਿਤੇ ਹਲਾਤ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ। ਖਾਨ ਸਿਆਣਾ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ।

-“ਚੱਲੋ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬਈ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆ।” ਦਾਰ ਜੀ ਉੱਠਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ।

-ਫਿਰ ਦਾਰ ਉੱਠਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸੱਚੀ ਹੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਕੁੱਛ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ।

-“ਠੀਕ ਆ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ। ਅਸੀਂ ਪਰਸੋਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।” ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੇ ਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਐਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ।

-“ਪਰਸੋਂ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗਾ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਲੈ ਲੈਣਾ, ਬਹੁਤਾ ਕੀ ਕਰਨਾ? ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਹੀ ਚੁੱਕਣਾ! ਕੁੱਛ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਆ ਸਾਰੀ ਫਿਰ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਹੀ ਆਉਣਾ, ਸਦਾ ਕਿਤੇ ਇਹ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿਣੀ।” ਖਾਨ ਡੁੱਲੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲਬਰੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਪਰ ਲੀੜਾ-ਕੱਪੜਾ ਤਾਂ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ...?” ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੌਂਕਾ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲਵੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਬੂ।” ਅਖੀਰ 'ਚ ਖਾਨ ਹਾਰ ਮੰਨ ਗਿਆ।

-ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਣਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਡਰ ਤੱਕ ਆਪ ਛੱਡਕੇ ਆਵਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵੀ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮੁੰਡੇ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣਗੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਹਵਾ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੱਕ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਆਣ ਵੀ ਪਈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮੇਰੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਤੁਸੀਂ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਰਹੋ, ਪਰ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ, ਵਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਦ ਫਿਰ ਜਾਏ।” ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਸਮਝਾਈ।

-“ਠੀਕ ਆ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਨ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਯਾਦ ਰੱਖੂੰਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤਾ, ਬਾਕੀ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ।” ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਦਾਰ ਜੀ ਖਾਨ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

-“ਅਹਿਸਾਨ ਕਾਹਦਾ ਭਰਾਵਾ, ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ।” ਖਾਨ ਨੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਜੋੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ।

-ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਕੁੱਛ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗੇ। ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਅੱਤਰੂ ਦੋਵੇਂ ਫਿਰ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਕਾਫ਼ੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਖਾਨ ਮੇਰੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਸੱਤ ਕੁ ਬੰਦੇ ਸਾਡੇ ਘਰੇਂ ਰੱਖਵਾਲੀ ਲਈ ਛੱਡਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗਫੂਰ ਅਤੇ ਜਾਵੇਦ ਖਾਨ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਨ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਖਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

“ਕਦੋਂ ਵਕਤ ਬਦਲ ਜਾਏ ਇਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ,
ਕਦੋਂ ਬਦਲ ਜਾਏ ਇਨਸਾਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।
ਜਦੋਂ ਬਦਲਦੇ ਨੇ ਮੌਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ,
ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਦੋਂ ਸੱਜਣ ਬਣ ਜਾਏ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।”

-ਕਾਂਡ 17

-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਸਮਾਨ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ, ਨਾਲੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਨੀਂਦ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕੁੱਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਕਤ ਘਰ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਕਿੱਥੇ ਬਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਚੌਕਾ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬਲਦਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵੀ ਸਰੀਰ ਜਲਾਉਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਆ।

-“ਲਓ ਬਈ! ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਖਾ-ਪੀ ਲਵੋ, ਫਿਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਆਂ। ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਆ, ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ ਤੁਰਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।” ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਕੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ ਖਾਨ ਸਾਬੂ! ਲੱਗਦਾ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਦਾਣਾ-ਪਾਣੀ ਇਸ ਦੇਸ਼, ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ।” ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕਹੀਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਬੰਦੇ ਉੱਤੇ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਵਕਤ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਬੰਦਾ ਉਹ ਜੋ ਬੁਰੇ ਵਕਤ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੇਕਰ ਦਿਨ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦਿਨ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ, ਤੁਸੀਂ ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖੋ।” ਖਾਨ ਸਾਬਤ ਸਬੂਤ ਇਨਸਾਨ ਸੀ।

-“ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਵਕਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਕਤ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਨਾ ਆਵੇ।” ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਿੰਦੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ।

-“ਆਹ ਕੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਡੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਾਂਭੂਗਾ।” ਇੰਨਾ ਕਹਿਕੇ ਖਾਨ ਨੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ, ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਆਪਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦੋ ਹਾਣੀ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਰਹੇ ਹੋਣ।

-ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵੱਜ ਗਏ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਨ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਚੱਲੋ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਸੂਰਜ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਗਰਮੀ ਵੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਆ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਖੈਰ ਕਰੇ।” ਹਲਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਕਾਹਲੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਚਾਚੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਨ ਦੋ ਗੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਦ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਨ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਚੋਹਾਂ ਘੋੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਘਰ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਸੰਗਲ ਖੋਲਕੇ ਫੜ ਲਏ।

-“ਵੈਸਾਖੇ ਜਾਹ ਕਾਕਾ! ਸਾਰੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਰੱਸੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ।” ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ ਦਾਰ ਜੀ...?” ਮੈਂ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪੁੱਤ ਜਿੱਥੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਭੋਰਾ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਆ। ਐਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨਗੇ, ਨਾਲੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਬਦ-ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣਗੇ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਇਹ ਬੇ-ਜ਼ੁਬਾਨ ਡੰਗਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਫਿਰਦੇ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਤਾਂ ਭਰ ਲੈਣਗੇ।”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ।” ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਸੀ।

-ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਗਲੋਂ ਰੱਸੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਡੰਗਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਣ ਖਲੋ ਗਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਡੰਗਰ ਵੀ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਲਿਕ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

-“ਆਹ ਲੋ ਜੀ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ, ਹੁਣ ਇਸ ਘਰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਵਾਰਿਸ ਆ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਨਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਮੈਥੋਂ ਐਨਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਚੱਕਿਆ ਜਾਣਾ।” ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਿਸ ਕਰਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਪਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ ਪਰ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੀਤਾ ਇੱਕ ਭਰਾ ਹੀ ਭਰਾ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵੀ ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ।”

-“ਬੇਸ਼ੱਕ ਭਰਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਭਰਾ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਗਫੂਰ ਦੇ ਅੱਬੂ ਹੱਥ ਦਿਓ। ਉਹ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਘਰ ਦੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।” ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੱਲੋ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਖਾਨ ਸਾਬੂ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਲੈ ਬਈ ਬਰਕਤ ਅਲੀ! ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਆ, ਜਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੀਂ।” ਗਫੂਰ ਦੇ ਅੱਬੂ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖਿਆਲ ਰੱਖੂੰਗਾ ਜੀ।” ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਫੜਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਜਾਹ ਪੁੱਤ ਗਫੂਰ ਤੂੰ ਵੈਸਾਖੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਹ, ਬਾਡਰ ਪਾਰ ਕਰਾਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਜੁਵੇਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈ।” ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜੀ ਅੱਬਾ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਜ਼ਾਜਤ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਸੀ।” ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨੇਕੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀਦੀ ਪੁੱਤ ਗਫੂਰ, ਸਗੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ।” ਅੱਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦਿੱਤੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਫਰਮਾਇਆ ਅੱਬਾ, ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਯਾਦ ਰੱਖੂੰਗਾ।” ਸੁਣਕੇ ਗਫੂਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ 'ਤੇ ਤੁਰੋ, ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।” ਕਾਹਲੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖਾਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਚੱਲੋ ਬਈ ਸਾਰੇ ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਆਪਾਂ ਹੁਣ ਤੁਰੀਏ।” ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਸੱਚੀ ਘਰ ਛੱਡਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਨੇ ਲੜੀ ਟੁੱਟਦੀ ਵੇਖ ਕਿਹਾ।

-ਫਿਰ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਨੂੰ। ਇਸ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਚਾਚੀ ਬਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਰਾਣੋ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਚਾਚੇ ਨੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਭਾਪੇ ਨੇ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਅੱਤਰੂ ਨੇ। ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਫੜੀ, ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਲੈ ਅਤੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬੰਨ੍ਹ ਪਿੰਡੋਂ ਬੇਗਾਨੇ ਹੋ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਸਾਡੇ ਵਾਗੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਹੋਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

“ਉੱਠ ਗਏ ਪੰਛੀ ਖ਼ਾਲੀ ਰਹਿ ਗਏ ਆਲ੍ਹਣੇ,
ਹੱਥੀਂ ਚਾਅ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਏ ਬਾਲਣੇ,
ਉਦੋਂ ਸਜੇ-ਸਜਾਏ ਘਰ ਸੀ ਛੱਡਣੇ ਪੈ ਗਏ,
ਹੱਥੀਂ ਲਾਏ ਬੂਟੇ ਓਹ ਵੱਢਣੇ ਪੈ ਗਏ,

ਜਿਸਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੂਹਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ,
 ਸਾਵਣ ਵਾਰੂੰ ਛਮ-ਛਮ ਅੱਖੀਆਂ ਰੋਈਆਂ,
 ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਾਡੇ ਚਾਵਾਂ ਦਾ,
 ਕੌਣ ਮੇਲ ਕਰਾਏ ਵਿੱਛੜੇ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ।”

-ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਦਸ ਕੁ ਬੰਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ।
 ਪਿੰਡ ਪੀਰ ਖਹਿਰਾ ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ।

-“ਲੈ ਬਈ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇਰਾ-ਮੇਰਾ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦਾ ਸਾਥ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ
 ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਦਾ ਪਰ ਆਹ ਮੇਰੇ ਸੱਤ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਾਕੇ ਹੀ ਵਾਪਿਸ
 ਮੁੜਨਗੇ। ਮੈਂ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਛ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਣਾ।
 ਹਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਲੁਟੇਰੇ ਫਿਰਦੇ। ਬਸ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਐਨਾ ਚੇਤਾ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਇੱਕ
 ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਪਿਸ
 ਆਉਣ ਦਾ।” ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

-“ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਜਦੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮਾਹੌਲ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਿਸ
 ਮੁੜ ਆਵਾਂਗੇ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੂਗਾ।”
 ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਅੱਖਰੂ ਰੁਕੇ ਨਾ ਰਹੇ।

-“ਆਮੀਨ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਾਂਗੇ।” ਖਾਨ ਨੇ ਦੋਵੇਂ
 ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੂਹਰੇ ਦੁਆ ਕੀਤੀ।

-ਦੋਵੇਂ ਗਲ ਲੱਗਕੇ ਮਿਲੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ
 ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਹੇ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਬੰਦਿਆਂ
 ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬੰਨ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

“ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਿਆਂ ਹੀ, ਪੈ ਗਏ ਵਿਛੋੜੇ ਕਈ ਕੋਹਾਂ ਦੇ,
 ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭ ਰੱਖੇ ਸੀ ਜੋ, ਹੰਝੂ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੇ ਵਿੱਚ ਰੋਹਾਂ ਦੇ,
 ਹਰ ਵਕਤ ਸੁਲਘਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁਣ, ਯਾਦ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਦੇ ਵਿੱਚ,
 ਦਿਲ ਤੜਫਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਬਿੰਦਰ ਨੈਣ ਤਰਸਦੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ।”

-ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਤੁਰਦੇ-ਤੁਰਦੇ ਪਿੰਡ ਲੰਗਾਹ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰ
 ਵੀ ਦੋ ਪਰਿਵਾਰ ਜੁੜ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿਲ ਵਿੱਚ
 ਬਹੁਤਾ ਡਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਬਾਪੂ ਜੀ..?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਚੱਲਦੇ-ਚੱਲਦੇ ਚੱਕ ਦਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੁਣ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸੀ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਥਕਾਵਟ ਨਾਲ ਮੁਰਝਾ ਗਏ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ ਸੀ।”

-“ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਆ ਪੁਲਸੀਆ...?” ਸ਼ਾਇਦ ਨਾਜਰ ਕੋਈ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸ਼ਾਮ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਟਾਇਮ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ ਚਾਚਾ, ਨਾਲੇ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਈ ਆ। ਜੇ ਰੋਜ਼ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਹੋਣੀ ਆ।” ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਹਰਮੀਤ ਤੂੰ ਲੱਗਦਾ ਨਾਜਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ...?” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਚਾਚਾ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ...? ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਜਾਹ ਫੇਰ ਇਹਨੂੰ ਘੁੱਟ ਲਵਾ ਦੇ, ਨਾਲੇ ਜਗੀਰ ਸਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਡੰਗਰਾਂ ਵੱਲ ਗੇੜਾ ਮਾਰੋ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹੁਣੇ ਜਾਨੇ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਫਿਰ ਆਣਕੇ ਸੁਣਦੇ ਆ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆ ਕੇ ਸੁਣ ਲੈਣਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲਵਾਂ, ਨਾਲੇ ਹਰਮੀਤ ਵੀ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗਰਮ ਕਰ ਲਵੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਗਰਮ ਹੀ ਆ ਚਾਚਾ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰ੍ਹੋਣੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਲੱਤ ਉੱਪਰ ਦੀ ਵਲਾਈ।

-“ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਓਹ ਹਿਸਾਬ ਆ ਨਾਜਰਾ...। ਅਖੇ ਧੀਏ ਗੱਲ ਕਰ, ਨੌਹੇ ਕੰਨ ਕਰ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਜਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਕਾਕਾ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੌਜ਼ ਮਸਤੀ ਕਰੋ, ਬਾਕੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੁਣ ਲੈਣਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਨੇ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ।

-“ਚੱਲੋ ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਲਿਆ ਦਿਆਂ।” ਉੱਠਣ ਲੱਗੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਛਾ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-ਨਾਜਰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਹਵੇਲੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਵਾਉਣ ਲਈ। ਹਰਮੀਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੂਹ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀ-ਕਾਰੀ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਕੰਮੀ-ਧੰਦੀ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਉਸਦੇ ਜ਼ਖਮ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਫਿਰ ਤੋਂ ਯਾਦ ਆ ਗਏ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਹਰੇ ਓਹ ਭੈੜਾ ਵਕਤ ਪਹਾੜ ਬਣਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਬਾਪੂ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਐਨਕ ਨੂੰ ਉਤਾਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਿੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ 'ਤੇ ਕਦੇ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਐਨਕ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਗੁਵਾਚੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

-“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਛੱਡਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਬਈ।” ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਪੱਠਿਆ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਜਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਚਾਚਾ ਤੇਰੀ! ਘਰ-ਬਾਹਰ ਛੱਡਣਾ ਕਿਤੇ ਸੌਖਾ! ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਹੌਂਸਲਾ 'ਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ।” ਜਗੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਚਾਚਾ ਜਦੋਂ ਹਲਾਤ ਹੀ ਮਾੜੇ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਬੰਦਾ ਕਰੇ ਵੀ ਕੀ, ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਾਏ ਬੂਟੇ ਵੱਢਣੇ ਪੈਂਦੇ ਆ।” ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ! ਜਿਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੌਂਸਲਾ ਛੱਡਿਆ।” ਨਾਜਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਬੋਲ ਨਿਕਲ ਗਏ।

-“ਪਰ ਚਾਚਾ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਉੱਜੜਕੇ ਮੁੜ ਵੱਸਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ!”

-“ਮੇਰਾ ਭਾਪਾ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਬਈ ਇੱਥੇ ਆਣਕੇ ਉਹਨੇ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਕਦੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ। ਨਾਲੇ ਜਗੀਰ ਸਿਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਦੀ ਧੰਨ ਕੌਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲੀ ਸੀ।” ਨਾਜਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ ਚਾਚਾ! ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਦਾ...?” ਕੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਹਣ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ! ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਯਾਦ ਆ।” ਨਾਜਰ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਵੀ ਛੇਤੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ।” ਅਫ਼ਸੋਸੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਆ ਬੰਦਾ ਭੁਗਤ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵੀ ਕਰਨਾ... ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਵਕਤ ਮਿਲਣਾ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਾਉਣਾ।”

-“ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ...?” ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਡੰਗਰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਹਣਾ ਪੁੱਛਣਾ ਲੱਗਾ।

-“ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਮੋਹਣੇ, ਬਸ ਤੂੰ ਇਹ ਸੋਚ ਲੈ ਕਿ ਚਾਚੀ ਨੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ...ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੌ ਜਿਹੌ ਉਹਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤ ਇਹ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤ ਸੀ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਹੋਰ ਸੁਣਾ ਚਾਚਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ...?” ਜਗੀਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੰਮ ਨਬੇੜੋ 'ਤੇ ਆਪਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ। ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸੁਣਦੇ ਆ।” ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਬੇੜ ਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਚੱਲੋ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਕੰਮ ਨਬੇੜੋ ਆਪਾਂ ਚੱਲੀਏ, ਘਰ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆ।”

-ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਤੱਦ ਤੱਕ ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਕਰ ਰਹੇ ਆਰਾਮ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਰਾਮ ਕੀ ਕਰਨਾ ਪੁੱਤ...?” ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕੁੱਛ ਨੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ! ਅੱਜ ਵਿਛੜਿਆਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ। ਸੁੱਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਰੇ ਹੋ ਗਏ, ਐਵੇਂ ਚੰਦਰਾਂ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਹੌਂਸਲਾ ਕਰੋ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਉਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡਾ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਪਰਿਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੇਲਾ ਕਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤ, ਐਵੇਂ ਅੱਜ ਵੰਡ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਭੈੜਾ ਵਕਤ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਵਕਤ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਚੱਲੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਵਕਤ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ।” ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬੁਰਾ ਵਕਤ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਆਵੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ “ਬਾਰੀਂ ਕੋਹੀਂ ਬਲੇ ਦੀਵਾ” ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।”

-“ਅੱਛਾ ਜੀ! ਇਹਨਾਂ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਜਿਵੇਂ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ।” ਬਾਪੂ ਕਹਾਵਤ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

“ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਰੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਕੱਲ੍ਹ ਸੱਜਣਾ ਵੀ ਤੁਰ ਜਾਣਾ।
ਕੱਚੇ ਦਾ ਕੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ, ਜਿਹਨੇ ਅੱਧਵਾਟੇ ਹੀ ਖੁਰ ਜਾਣਾ।”

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਰੁਕ ਜਾਓ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਅਜੇ ਨਾ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਲੈਣ ਦਿਓ।” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਹਰਮੀਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਆਣਕੇ ਬਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਨਾਜਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਗੋੜੀਆਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਛ ਗੁਵਾਚਾ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕੁੱਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਜਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਆਣਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

-ਕਾਂਡ 18

-“ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸੁਣਾਓ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ।” ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਸ ਫਿਰ ਪੁੱਤ ਚੱਲਦੇ-ਚੱਲਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨਿੱਕੇ-ਵੱਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਿਰ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਬੇਵੱਸ-ਲਾਚਾਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਕੋਸਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਉਸ ਰਾਹ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਾਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਪਰ ਟਿਕਾਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਡਰ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਉਸ ਪਾਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਖਾਨ ਦੇ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਡਰ ਸੀ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।”

-“ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਖਾ-ਪੀ ਲੈਣਾ ਸੀ।” ਵਿੱਚੋ ਗੱਲ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਕਤ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੇ ਸੁੱਝਦਾ ਪੁੱਤ...?” ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਕਤ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਆ।” ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ..?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

-“ਬਸ ਫਿਰ ਤੁਰਦੇ-ਤੁਰਦੇ ਅਮਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਕੇ ਅਸੀਂ ਵਰਿਆਮ ਚੱਕ ਕੋਲ ਅਜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੀ ਸੀ, ਬਸ ਫਿਰ...।” ਬਾਪੂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਬੋਲ ਹੋਇਆ।

-“ਉੱਥੇ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਾਉਕਾ ਜਿਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਸ ਫਿਰ ਓਹੀ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਆਣ ਘੇਰਿਆ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਬਾਪੂ ਫਿਰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ! ਕੌਣ ਸੀ ਓਹ...? ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬੰਦੇ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕੱਠੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

-“ਓਹ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਬੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੰਦੇ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ...?” ਨਾਜ਼ਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਦੇ ਦਿਓ। ਸਮਾਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਮਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅੜੀ-ਫੜੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ

ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਿੱਟ ਜਾਵਾਂਗੇ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਉਹਨਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ! ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫਿਰ ਫੌਜ ਮੱਦਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਹੇ ਕਈ ਕੁੱਝ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਰਟ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਸੀ।

-“ਪੁੱਤ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਕਹਾਵਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆ ਕਿ “ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਗਲ ਪਾ ਲਿਆ ਸਾਧਾਂ ਦਾ ਬਾਣਾ” ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸੀ। ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਸਾਧਾਂ ਨੇ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਬਾਣਾ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ।

-“ਕੀ ਮਤਲਬ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹਰਮੀਤ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜਾ ਤੇਰੇ-ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਸੀ। ਓਹ ਵੀ ਤਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਉਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ।

-“ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ-ਫੌਜ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਆ।” ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲ ਪਿਆ।

-“ਅੱਛਾ! ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹੋ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਸੁਣ ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਲੈ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ! ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਜੁਲਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ।” ਦੱਸਦੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਤਰਤੀਬੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ।

-“ਸੱਚੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕੱਛੇ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਾਲਾ ਤੇਲ ਮਲਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਾਂ ਖੋਹਾਂ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਕਈਆਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਵੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਚੱਲੋ ਠੀਕ ਸੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ।

-“ਹੋਰ ਕੀ-ਕੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਆ...?”

-“ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਰਦੀ ਲਾਹਕੇ ਖਾੜਕੂਆਂ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਘਰੀਂ ਵੜ ਜਾਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਣਾ, ਫਿਰ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕਰਨੀਆਂ। ਫਿਰ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਧਮਕੀ ਦੇ ਜਾਣੀ ਬਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਓ ਨਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਥਾਣੇ ਰਿਪੋਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਵਾਂਗੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ।” ਬਾਪੂ ਹਲਾਤਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਐਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਪੁਲਿਸ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕੰਬ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਉਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ।

-“ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਰਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਬਈ ਰਾਤੀ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖਾੜਕੂ ਆਏ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਖਤੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ।” ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਕਿਹਾ।

-“ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸੀ...?” ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਜੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਫਸ ਗਿਆ 'ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਥਾਣੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਫਸ ਗਿਆ।” ਮੱਖਣ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਤਾਇਆ...?” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਸੁਪਨਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।” ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕੱਛੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ...?”

-“ਫਿਰ ਕੀ ਪੁਲਿਸ ਹੋਰ ਤੰਗ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ, ਅਖੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਦੇ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਂਦੇ

ਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਥਾਣੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ... ਵਗੈਰਾ-
ਵਗੈਰਾ।”

- “ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨਾ ਹੋਣ...?”

- “ਨਹੀਂ! ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਵੀ ਲਏ ਸਨ 'ਤੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਫੜੇ ਵੀ ਗਏ ਸਨ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਦੱਸਿਆ।

- “ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੁੱਤੀ ਚੋਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ।”

- “ਹਰਮੀਤ ਸਿਆਂ ਤੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰੀ।” ਹਰਮੀਤ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

- “ਚਾਚਾ ਆਪਾਂ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਆ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਬਿਆਦ ਬਥੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਦੇਂਦੀ ਆ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਬਰ ਆ।” ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਮੀਤ ਕੀਤੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

- “ਖਰਬੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਖਰਬੂਜਾ ਰੰਗ ਫੜਦਾ ਹੁੰਦਾ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਫਿਰ ਟਾਂਚ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

- “ਇਸ ਖਰਬੂਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਚਾਚਾ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਨਾਲੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ।” ਬੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਹਰਮੀਤ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

- “ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ 'ਤੇ ਨਾਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ, ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ।”

- “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਸੀ...?” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪੜਪੌਤੇ ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

- “ਉਹ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਸੀ।” ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਅੱਗਾ ਕਿਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ।

- “ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ...?” ਹੁਣ ਕਰਮਜੀਤ ਵੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

- “ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ ਸੀ 'ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਪੁੱਤ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਮਜੀਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਕਿਹਾ।

- “ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।” ਕਰਮਜੀਤ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

-“ਹੋਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰ ਆਹ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਏਹ ਨਾ ਕਰਦੀ।” ਦੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਨਾਜਰ ਬੋਲਿਆ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਮੁਕਾ ਛੱਡੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ! ਓਹ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ।” ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਕੁੱਛ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬੋਲਿਆ।

-“ਜਿਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਜਦੇ ਆ, ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੋਏ। ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਢੱਕਕੇ ਅਤੇ ਨਿਮਾਣੇ ਬਣਕੇ ਜਾਂਦੇ ਆ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ। ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਬੂਟਾ ਸਮੇਤ ਅੰਦਰ ਗਏ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਟੈਂਕ ਵਾੜੇ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਜਲ ਦਾ ਰੰਗ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਕਈ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਬੱਚੇ-ਬਜ਼ੁਰਗ, ਬੰਦੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਓਹ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਓਂ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਸੀ।” ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦਾ ਹੋਇਆ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ ਮੌਕੇ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ।” ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਾਝੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਸੀ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ ਚਾਚਾ...?” ਜਗੀਰ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਾਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੁੰਡਾ ਜਿਉਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਭਲਾ ਬਰਾਤਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਚੜ੍ਹਨੀਆਂ ਸੀ।”

-“ਇਹ ਮਾਰਦੇ ਕਿਉਂ ਸੀ..?” ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂ ਕਹਿਕੇ ਚੱਕ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕਿਤੇ ਝੂਠਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਣਾਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ।”

-“ਉਸ ਵਕਤ ਹਰ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ-ਫੌਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਸ ਫਿਰ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਇੰਧਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਨਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਵਾਹ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਓਹ ਪਾਪੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਤਾਂਈਓ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।”

“ਕਬੀਰਾਂ ਤੇਰੀ ਝੋਪੜੀ ਗਲ ਕੱਟੀਅਨ ਕੇ ਪਾਸ,
ਜੋ ਕਰਨਗੇ ਸੋ ਭਰਨਗੇ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਭਏ ਉਦਾਸ।”

-“ਜਿਹੜੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੰਗੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ...?”
ਜਗੀਰ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ
ਕੰਮ ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ-ਮੇਰੇ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ? ਨਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕੰਮ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੀ ਜਾਂ
ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ, ਨਾਲੇ ਇੱਕ ਲੀਡਰ ਨੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ “ਕੋਈ
ਵੱਡਾ ਬ੍ਰਿਛ ਡਿੱਗਦਾ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ
ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ।

-“ਸਰਕਾਰ ਐਨਾ ਜੁਲਮ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ ਆ...?” ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ
ਫਿਰ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ
ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ
ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਣੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਵੱਸੀ ਉੱਤੇ ਹੱਸਣਾ 'ਤੇ ਕਹਿਣਾ
“ਅਰੇ ਵੱਹ ਦੇਖੋ ਸਰਦਾਰ ਕੈਸੇ ਨਾਚਤਾ ਹੈ।” ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ,
ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੰਮ-ਕਾਰ ਘਰ-ਫੈਕਟਰੀ ਸਭ ਕੁੱਝ
ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ
ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

-“ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਜੇ ਅੱਜ ਆਪਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ
ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

-“ਕਿਉਂ...? ਉਸ ਵਕਤ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਜਾਂ ਰੇਡੀਉ ਨਹੀਂ ਸਨ।”
ਕਰਮਜੀਤ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਭ ਬੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਕਾਊ
ਮੀਡੀਆ ਹਰ ਵਕਤ ਵਿਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਬਸ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ
ਮੀਡੀਆ ਵਿਕ ਗਿਆ।”

-“ਪਰ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਸੱਚੇ
ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਹਾਂ! ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸੱਚੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਲਿਖਣਾ-ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਲਿਖਣ-ਬੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂਈਓ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ

ਨਹੀਂ ਗਈ ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਆ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ ਅੱਜ ਓਹੀ ਦਿੱਲੀ ਧੁੰਢੇ ਨਾਲ ਕਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਇੱਕ ਨਾ ਮਿੱਟਣ ਵਾਲਾ ਕਲੰਕ ਲਵਾ ਲਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ ਬਾਪੂ ਜੀ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਦੀ ਲੜੀ ਜੋੜਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪੁੱਤ...? ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸਮਝਾਇਆ ਬਈ ਇਹ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੱਕਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਬਲਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਧੱਕਾ, ਇਹ ਜੁਲਮ ਨਾ ਕਰੋ। ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਜਦੋਂ ਹਿਸਾਬ ਹੋਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿਓਗੇ।” ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪੂਰੇ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

-“ਫਿਰ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਓਹ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਲੜਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਪਰ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕਿਉਂ...? ਰੋਕਿਆ ਕਿਉਂ...? ਹੋ ਲੈਣ ਦੇਣੇ ਸੀ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ...?” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਾਜਰ ਬੋਲਿਆ।

-“ਦਾਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ। ਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਹੈਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹਦਾ ਕੀ ਇਤਬਾਰ ਆ। ਜਿਸ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਹੀ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਦੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਧੰਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਕੀ ਆ! ਇਹ ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਓਹ ਫਿਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਲੁਟੇਰੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਛ ਨਗਦੀ, ਕੁੱਛ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਕੁੱਛ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵਗੈਰਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਕੱਲੀ-ਕੱਲੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਓਹ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਨਾਜਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ! ਫਿਰ ਓਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੂ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੇਵੱਸ ਮਜ਼ਬੂਰ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਚੱਕਣ ਲਈ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਹੋਵੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਸਹਾਰਾ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਣਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜੀ ਕਰਦੇ ਆ।” ਬਦ-ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ।” ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ...? ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਧੱਕਾ ਕਰਦੇ ਆ। ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਂਦੇ ਆ ਓਹ ਕਸੂਰ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਬੇਕਸੂਰ ਆ, ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹੋਗੇ।” ਹਰਮੀਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਆਪਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਕਹੀਏ, ਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਓਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਨਾਲੇ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਆ “ਬਈ ਜੋ ਬੀਜੀਏ ਓਹੀ ਵੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ।

-“ਪਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੀ ਬੀਜਿਆ ਸੀ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਵੱਢਣਾ ਪਿਆ ਸੀ...?” ਜਗੀਰ ਨੇ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੀਜਿਆ ਪਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹਦਾ ਹਰਜ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਵਾਗੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਇਹਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਸੀ।

-“ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਚਾਚਾ...?” ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕੀਂ ਵੀ ਕਿਹੜੀ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਕੱਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੋਕੀਂ ਉੱਠਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉੱਠਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸੀ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਬਥੇਰੀ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਕਈਆਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗਈਆਂ। ਬੇ-ਗਿਣਤ ਅਬਲਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛ ਨਾ। ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਖਾਂਦੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਵੇਖੇ ਸੀ ਉਸ ਭੈੜੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ।” ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ-ਦੱਸਦਾ ਬਾਪੂ ਵਿੱਚੇ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਸੱਚੀ ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ।” ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਬਾਪੂ ਜੀ..?” ਹਰਮੀਤ ਅੱਗੇ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪੁੱਤ ਮੈਂ 'ਤੇ ਅੱਤਰੂ ਉੱਥੋਂ ਉੱਜੜਕੇ ਆਏ ਸੀ ਇੱਥੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ...?” ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਹਰਮੀਤ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਓਹ ਦੱਸਦਾ ਪੁੱਤ! ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਠੰਢੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਣਕੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਗਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੰਘਣੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਰਵਾੜ, ਕਾਨੇ ਤੇ ਸੰਘਣੀ ਦੱਬ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੰਡ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋਵੇ।” ਜਿੱਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਰਾਹ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

-“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੋਣਾ...?” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਡਰ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੀ! ਕੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕੀ ਗਰਾਂ...? ਕੀ ਜੰਗਲ 'ਤੇ ਕੀ ਬੇਲਾ...? ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਘੁੰਮਦੀ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਛੁੱਪਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਆ।” ਗੌਰ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਫਿਰ ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਏ...?” ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ! ਕੁੱਝ ਸਮਝੋ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ..?” ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਪੁੱਤ! ਸੁੰਨਮ-ਸੁੰਨੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸਾਡਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਭਰੀ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਪਹਾੜ ਚੱਕੀ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ 'ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਬਸ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨੀ! ਕੋਈ ਜੁਵਾਬ ਨਹੀਂ! ਬਸ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇ। ਇਸ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਓਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ

ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਆਏ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਵੇਖ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੁਟੇਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਲ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਾਡੇ ਗੱਡੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁੱਕ ਗਏ, ਚਾਰੇ ਘੋੜੀਆਂ ਵੀ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਘੋੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਮੈਂ, ਅੱਤਰੂ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਚਾਰੇ ਖੜੇ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਤੱਦ ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਬੜੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਆ ਖਾਨਾਂ ਦੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬੰਦੇ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਖਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਖਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਤਲਵਾਰ-ਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਹਿ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਕੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਘੱਟਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਲੜਦੇ-ਲੜਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ 'ਤੇ ਦੋ ਖਾਨ ਵੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ।”

-“ਓਹ ਤੇਰੀ! ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਡਰੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਖਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਲੜਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਤੱਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਦਾ ਇੱਕ ਲੁਟੇਰਾ ਘੋੜੀਆਂ ਕੋਲ ਖੜੀਆਂ ਜੁਨਾਨੀਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਚਾਚੀ ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ।” ਬਾਪੂ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਿੰਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁੱਕ ਗਿਆ।

-“ਫਿਰ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ! ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪੈਂਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋਈ ਆ...।” ਬਾਪੂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ॥

ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ ॥

-ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲ ਕੀ ਆ? ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕੀ ਆ? ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣਾ।” ਬਾਪੂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਪਰ ਉਸ ਲੁਟੇਰੇ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਹਦਾ ਕੀ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਪਾਪੀ ਦਾ ਅੰਤ ਬਣਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਓਹੀ ਉਸ ਪਾਪੀ ਦਾ ਬਣਿਆ। ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਚਾਚੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਕੀ ਪਾਇਆ, ਬਸ ਫਿਰ ਚਾਚੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿਰਪਾਨ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹਨੇ ਮੂੰਹੋਂ “ਜੋ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ” ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ‘ਤੇ ਉਸ ਪਾਪੀ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸਿੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਧੜ ਤੜਫਦਾ-ਤੜਫਦਾ ਨੇੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਛੱਪੜ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰੇ ਥਾਂ ਹੀ ਰੁੱਕ ਗਏ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਓਹ ਲੁਟੇਰੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਡਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਖਾਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸੀ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਵੀ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦੇ ਕੁਰੀਬ ਕੂਚ ਜ਼ਹਾਨੋਂ ਕਰ ਗਏ ਹੋਣੇ ਆ। ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਾਡਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਆਰ-ਪਾਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਖਾਨ ਦੇ ਸੱਤੇ ਬੰਦੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਗੱਲ ਮਰਨ-ਮਰਾਉਣ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਬੇਰੋਕ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕਾਫ਼ਰੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਚਾਹੁੰਨੇ ਆ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਆਂਗੇ।” ਉਹਨਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਕਾਫ਼ਰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ, ਕਾਫ਼ਰ ਤੁਸੀਂ ਬਣ ਗਏ ਓ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਭੁੱਲਕੇ ਬੇ-ਗੁਨਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਏ ਹੋ।”

-“ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਕੇ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਨ ਉਸ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ।” ਇੱਕ ਲੁਟੇਰਾ ਬੜੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਅੱਜ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਖਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਮੁਲਕ।”

-“ਓਹ ਵੇਲੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹੁਣ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਆ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦੇਸ਼ ਆ।” ਉਹ ਆਦਮੀ ਕੱਟੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

-“ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਿਓ।” ਚਾਚਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲੇ ਜਾਓ, ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਰੋਕਦੇ ਆ ਤੁਹਾਨੂੰ...ਪਰ...?”

-“ਪਰ ਕੀ...?” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਅਸੀਂ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ।

-“ਅਸੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਪਾਰ।” ਇੱਧਰੋਂ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਰਨਾ, ਇਸੇ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।” ਉਹ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ

-“ਆ ਜਾਓ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ, ਹੁਣ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ।” ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਚੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ।

-“ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ ਕਾਫ਼ਰੋ।” ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਗੱਜਿਆ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵਕਤ ਹੀ ਦੱਸੇਗਾ ਪਾਪੀਓ ਕਿ ਕੌਣ ਮਰਦਾ ਤੇ ਕੌਣ ਮਾਰਦਾ।” ਚਾਚੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸੁਰਖ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

-ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਾਜ਼ ਵਾਗੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਫੁਆਰੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਲੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਲੁਟੇਰੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਚਾਚਾ ਭੱਜਕੇ ਮੂਹਰੇ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ...?” ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸੁਣ ਰਹਿਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੱਚ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ-ਬਚਾਉਂਦਾ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਚਾਚਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਬਸ ਫਿਰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਰ ਜੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਵੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨਾਜ਼ਰ ਦਾ ਦਾਦਾ ਭਗਤੂ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬੀਬੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਚਾਚੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਵੀ ਮੈਥੋਂ ਛੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਚਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਅਤੇ ਅੱਤਰੂ। ਜੁਵੇਦ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਫੂਰ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਬਾਹ ਉੱਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਫੱਟ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਚਾਚਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸੀ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਸਾਹ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਬਚੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਰਾਣੋ, ਪਰ ਲੁਟੇਰੇ ਅਜੇ ਦਸ-ਗਿਆਰਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਜਿਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਲੁਟੇਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹ ਘੋੜੀ ਲੱਗ ਗਈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰਾਣੋ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ ਹੌਂਉਕਾ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਪੁੱਝਦੇ ਹੋਏ ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਸ ਫਿਰ ਉਹ ਲੁਟੇਰਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ 'ਤੇ ਰਾਣੋ ਸਮੇਤ ਹੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।” ਬਾਪੂ ਕੰਬਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਾਲ ਸਭ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਗਏ...?” ਭਿੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਤੇ ਅੱਤਰੂ ਮਗਰ ਬਥੇਰਾ ਭੱਜੇ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਗਈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਓਹ ਕਿੱਧਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਦਾਈਆਂ ਵਾਗੂੰ ਬਥੇਰਾ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਟੋਲਿਆ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੀ ਮਿਲੀ।” ਐਨਕ ਲਾਹਕੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਫਿਰ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਚੇ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅੱਧੇ ਕੁ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਏ ਤਾਂ ਚਾਚਾ ਵੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲੁਟੇਰੇ ਵੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ ਕੇ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਗੱਡੇ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਗਫੂਰ ਆਪਣੀ ਬਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਗ ਰਹੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਹੋਏ ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਭਿੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਣੇ ਬੜੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਤੁਹਾਡੀ! ਐਨਾ ਕਹਿਰ! ਰੱਬ ਨੂੰ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ।” ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਰੱਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੇਹਣਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ “ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ, ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਭਲਾ ਕੀ ਤਰਸ ਕਰਨਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਬੋਲ ਸੀ।

-ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰ ਹੋਏ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੱਗ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦਰਦ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਉਣ ਲੱਗੀ।

-“ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ।” ਨਾ ਸੰਭਾਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਝਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਜਰ ਬੋਲਿਆ।

“ਸਾਡੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਖਾਨ ਦੇ ਓਹ ਸੱਤ ਬੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਆਪਾਂ ਭਲਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਆ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਸੁਣ ਰਹਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਥੋਂ ਆਏ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਥੋੜੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਉੱਥੇ ਬਹਿ ਰੋਣ ਲੱਗੇ, ਕਦੀ ਕੋਈ ਕਮਲਿਆਂ ਵਾਗੂੰ ਕਿਸੇ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਭੱਜਕੇ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ। ਇਹਨਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਈਏ। ਇਸੇ ਹੀ ਗਮ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮੁੱਢ ਬੈਠੇ ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕਰਦੇ। ਤੱਦ ਨੂੰ ਦੋ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਣ ਕੇ ਰੁੱਕੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਭ ਕੁੱਛ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।”

-“ਜਵਾਨੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਨਾ ਰੁੱਕੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ।” ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਈਏ ਹੁਣ...?” ਰੋਂਦੇ-ਰੋਂਦੇ ਮੈਂ ਤੇ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਹੁਣ ਏਧਰ ਤੁਸੀਂ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ।” ਉਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਆਹ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ...?” ਭਰੇ ਹੋਏ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਵਾਨੋਂ ਤੁਸੀਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।” ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ..?” ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆ ਬਈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਫੌਜੀ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਪਾਰ ਕੈਂਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਇਸ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਨਾ ਕਿਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਛੱਡ ਦੇਉਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਆ।” ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਿਲਟਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਜੋ ਓ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੇ ਆਹ ਲਾਸ਼ਾਂ...?” ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਆਂ।” ਅਫਸਰ ਬੋਲਿਆ।

“ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੋ ਨੇ,
ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾ ਬਾਲ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਸਿਵੇ ਸੇਕੇ ਨੇ।”

-ਕਹਿਕੇ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਗਫ਼ੂਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ
ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦਿਆਂ-ਕੁਰਲਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਫੜਕੇ
ਵੱਡੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ
ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੀਆਵਾਨ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡਕੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਨਜਾਣ
ਰਾਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਹਵਾਲੇ ਕਰ
ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਓਹ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਗਏ।

-ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ
ਨਿੱਕੇ-ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ
ਹੋਇਆ ਜਵਾਲਾ-ਮੁੱਖੀ ਅੱਜ ਫੱਟਕੇ ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਬਣਕੇ
ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਨੇ ਚੰਗੀ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ। ਜਿਵੇਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਸ ਉਵੇਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।
ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਜ਼-ਮਸਤੀ ਕਰੋ ਪਰ ਅੱਜ ਘਰਦਾ
ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਪੂ ਦੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਤਾਪ ਬਾਪੂ ਨੇ ਸੰਤਾਲੀ
ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਤਨ-ਮਨ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲੇ
ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗ਼ਮ ਦਾ ਮਾਹੌਲ
ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ 'ਤੇ ਆਖ਼ਿਰ ਨੂੰ ਇਸੇ ਹੀ ਗ਼ਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸੌਂ ਗਏ।
ਪਰ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਜੇ
ਵੀ ਕੁੱਝ ਗੁਣ-ਗੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕਦੀ ਵੀ ਮੇਲ ਹੋਣੇ ਨਾ ਹੁਣ ਵਿਛੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ,
ਵੇਖੋ ਪੈ ਗਈਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੂਹਾਂ ਦੇ।
ਕੁੱਝ ਤੜਫਦੇ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ 'ਤੇ ਕੁੱਝ ਤੜਫਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ,
ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਲ ਪਾਣੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਬਿੰਦਰ ਵਿੱਚ ਖੂਹਾਂ ਦੇ।”

-ਕਾਂਡ 19

-ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਕੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮੀ-ਧੰਦੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਦਿਲੀ ਖਾਹਿਸ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਸਭ-ਕੁੱਝ ਸੁਣਕੇ ਫਿਰ ਹੀ ਜਾਣਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ “ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਦੋਂ ਡਿੱਗ ਜਾਣ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਜੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਆ ਜੇਕਰ ਸਾਹ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਬਣਦਿਆਂ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ।

“ਹਮ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ਇੱਕ ਦਮੀ ਮੁਹਲਤਿ ਮੁਹਤੁ ਨ ਜਾਣਾ ॥
ਨਾਨਕੁ ਬਿਨਵੈ ਤਿਸੈ ਸਰੇਵਹੁ ਜਾ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣਾ ॥”

-ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਲਈ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਡਿਊਟੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਜੋਤ ਨੇ ਵੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਮਾਰ ਲਈ। ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਦੁਪਿਹਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਬਹਿ ਗਏ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਦੱਸੋ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਕੀ ਦੱਸਾ ਪੁੱਤ? ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਉੱਜੜ ਗਿਆ, ਘਰ-ਬਾਰ ਉੱਜੜ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਾਲਿਮ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਉਹਦਾ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।” ਉਦਾਸੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਬੋਲਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਕਦੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਪੁੱਤ! ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਧਰ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ...? ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ...? ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ...? ਖ਼ਵਰੇਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੁਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ, ਪਰ ਗਫੂਰ ਦੱਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਲੱਭਣ ਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਮਰ-ਜਾਣੀ

ਕਿਤੇ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਖਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਨਿਗਲ ਗਈ।”
ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਗਫੂਰ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਗਿਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਉਣ
ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸੁੰਗਾ ਪੁੱਤ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਠੀਕ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ
ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਬਰਸਰ ਇੱਕ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ
ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੇ-ਘਰ ਹੋਏ ਅੱਜ ਸ਼ਨਾਰਥੀ ਬਣੇ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ
ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਲਕੌਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ
ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਗਿਆ ਨੂੰ
ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹਨਾਂ
ਨੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਲੰਘਕੇ ਉਸ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੀ ਕਥਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਹਿਣ 'ਚ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਕਿਉਂ! ਪਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ...?” ਵਿੱਚੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲ
ਪਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਹੁਣ ਵਾਂਗੂੰ ਪੁਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਹ ਪੁਲ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕੱਲ੍ਹ
ਬਣਿਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਆਰ-ਪਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਉਸ ਵਕਤ...?” ਕਰਮਜੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਆਰ-ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜ਼ਰੀਆ ਸੀ ਅਤੇ ਓਹ ਸੀ ਬੇੜੀ।”
ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਬੇੜੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਜਣੇ ਭਲਾ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਬਸ ਇਸੇ ਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਫ਼ਾਇਦਾ ਚੁੱਕਿਆ।” ਬਾਪੂ
ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇੜੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ
'ਤੇ ਏਹ ਆਪਣੇ ਉਹਨਾਂ ਵਕਤ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਨੂੰ, ਬੇ-ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬਹਾਦਰ
ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਉਂਦਾ ਉਸ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਣ ਦਿੱਤਾ,
ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਬੱਚਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਬੁੱਢਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
ਕਿਸੇ ਤੇ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਸ਼ੂਪੁਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸਦੇ ਰਹਿਨੇ ਆ।” ਮੋਹਣੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਤਾੜੀ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵੱਜਦੀ ਆ ਪੁੱਤ, ਕਦੀ ਵੀ ਤਾੜੀ ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੱਜਦੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਹਾਵਤ ਪਾ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

-“ਦੱਸਦੇ ਆ ਉਦੋਂ ਬਿਆਸ ਦੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੈਰਦੀਆਂ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ।

-“ਸੱਚੀ ਇਸ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕਹਿਰ ਹੋਇਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ।

-“ਇਸ ਵੰਡ ਨੇ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।” ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਦੇਸ਼ ਹੀ ਵੰਡ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਹੋਰ ਕੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ...?” ਜਗੀਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਕੱਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੰਡ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤ, ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਛ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।” ਬਾਪੂ ਅਜੇ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ...?” ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਦੇਸ਼ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ! ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ! ਧਰਤੀ-ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਬੋਲ ਭਾਰਾ-ਭਾਰਾ ਸੀ।

-“ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਆ, ਪਰ ਆਹ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡੇ ਗਏ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ...?” ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਸਿਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਲੱਗੀ।

-“ਆਪਾਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਅੱਜ ਹਵਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲੋਂ ਵਗਦੀ ਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਹਵਾ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਸੋਚੋਂ ਭਲਾ ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਕੌਣ ਆ...? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਅੱਧਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆ। ਹੋਈ ਕਿ ਨਾ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਵੇਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਰਹਿੰਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੁਲਸਮਾਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੰਦੇ ਆ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਗਾਂ-ਵੱਛਾ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਕਦੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਫਲਾਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਸੂਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ...?” ਬਾਪੂ ਨੇ ਪਸ਼ੂ ਵੰਡ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

-“ਨਹੀਂ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਗਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ...?” ਬਾਪੂ ਦਾ ਸੁਣ ਰਹਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਸੀ।

-“ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਦੱਸੋ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ! ਹੋਈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਬਾਪੂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਂਗ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਸਹੀ ਆ! ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਤਾਂ ਕਰ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਪਰ ਮਰਦੇ ਤਾਂ ਜਾਨਵਰ ਹੀ ਆ ਕਦੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ।” ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜਿੱਥੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਭੋਗ ਕਦਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਪਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਅੱਜ ਬੜੇ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ ਮਨਾਉਂਦੇ ਆ। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਚੰਗੇ ਸੀ।” ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਕਾਹਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆ ਅਤੇ ਕਾਹਦੇ ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਵੱਡ-ਵਡੇਰੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਵੱਢ-ਵੱਢਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਮਾਸੂਮ ਧੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੋਚ ਕਿ ਖਾਧਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਆ। ਜਸ਼ਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਮਨਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਗਏ 'ਤੇ ਰੂੰਗੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਗਏ। ਸੱਚੀ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਅੱਜ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਕੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਟੋਟੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਕੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਅੱਧੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੀਰੋ ਲਾਇਨ ਉੱਤੇ ਮਸਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਣਗੇ। ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਰਾਜ ਹੀ ਬਦਲਿਆ, ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਆ। ਪੰਜਾਬ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੁੱਤਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਿਓ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਤਾਪ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹੰਢਾਇਆ। ਜਰਾ ਪੁੱਛਕੇ ਦੋਖੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਤੋਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੈੜਾ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਤਨ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਨੀਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵਹਿ ਤੁਰਦਾ। ਪਤਾ ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ...? ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕਿ ਲਏ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਕਰਕੇ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ।” ਬਾਪੂ ਇੱਕ ਦਮ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਸਣ ਲੱਗਾ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹੋ ਗਏ।

-“ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ! ਇਹ ਕਾਹਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆ, ਜਦ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਲੈਣਾ। ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੋਣ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਧੂਰੀ ਲੱਗਦੀ ਆ।” ਭਾਵੁਕ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਓਹ ਲੋਕ ਮਨਾ ਸਕਦੇ ਆ, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਤਾਂ ਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੁੜਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡੁੱਲਿਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਓਹੀ ਲੋਕ ਬੜੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸਲ ਹੱਕਦਾਰ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਸੜਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆ ਤੇ ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਪਾਲ ਰਹੇ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਅੱਧੀ ਪੈਂਟੀ ਸਦੀ ਦਾ ਲਾਵਾ ਖੌਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੇਵਸੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਰਹੇ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਵੀਹ ਕੁ ਦਿਨ ਰਹੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸਾਥੋਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਆ...? ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਜੀਅ ਆ...? ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ...? ਤੁਹਾਡੀ ਉੱਥੇ ਕਿੰਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਸਭ ਕੁੱਛ ਪੁੱਛਿਆ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਮੋਹਣੇ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਓਹ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਤ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।”

-“ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਾਇਦਾਦ ਮਿਲੀ...?” ਨਾਜ਼ਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਹਾਂ! ਪਰ ਉਹਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀ ਸਾਡੀ ਉੱਧਰ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਕਿਉਂ..?” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਬਈ ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਰੱਬ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਾਣਦੇ ਆ ਕਿਉਂ।” ਬਾਪੂ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਸੀ।

-“ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੋਣਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਨਾਜ਼ਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੀ ਸੀ, ਕਹਿ ਲੋ ਕਿ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਓਹ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਆ।” ਬਾਪੂ ਸਭ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ...?” ਜਗੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਸਵੇਰੇ ਘਰੋਂ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੈਦ-ਹਕੀਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਓਹ ਵਿਚਾਰਾ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ 'ਤੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਆਖੀ।

-“ਇਹ ਆ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਇੱਕ ਏਹ ਸਿੱਖ ਆ 'ਤੇ ਇੱਕ ਓਹ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ ਕੌਮ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੀ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆਏ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੁੱਛ ਪਰਿਵਾਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਅਲਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਛ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਨੰਬਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ

ਓਹ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਮਿਲੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਬਾਪੂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ...?” ਜਗੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।

–ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਆ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ ਭੇਜਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਦਿੰਦੇ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

–“ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਓਹ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਓਹ ਬਾਬੂ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਓਹ ਕਹਿੰਦਾ ਬਈ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੜ ਵਸੇਬਾ ਕਰਨਾ, ਬਾਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਕੋਈ ਰਿਪੋਟ ਨਹੀਂ ਆਈ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਓਹ ਦੱਸਿਆ।

–“ਫਿਰ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਫਿਰ ਕੀ! ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਪਰ ਓਹ ਬਾਬੂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁੜ ਵਸੇਬਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਵੀ ਛੇਤੀ ਮੁੜ ਵਸੇਬਾ ਹੋਵੇਗਾ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਬੋਲ ਚਿੱਟੇ ਚਾਨਣ ਵਰਗਾ ਸਾਫ਼ ਸੀ।

–“ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਗਏ...?” ਹਰਮੀਤ ਅੱਗੇ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ।

–“ਅਸੀਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਅੱਤਰੂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲੇ ਸੀ ਤਾਂ...” ਬਾਪੂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ।

–“ਓਹ ਵੈਸਾਖੇ ਤੂੰ ਇੱਥੇ...?” ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਫੜਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

–ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਓਹ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਸਾਲਾ ਸੀ।

–“ਹੈ:ਅ ਮਾਮਾ! ਤੁਸੀਂ।” ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਵੇਖਕੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਕਦੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

–“ਹਾਂ ਵੈਸਾਖੇ ਮੈਂ, ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਆ...?” ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਾ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਮਾਮਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

–“ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ...।” ਕਹਿਕੇ ਮੈਂ ਮਾਮੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

-“ਕਿਉਂ...? ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ...?” ਕਾਹਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਮਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ।” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਰਾਹ ਵਿੱਚ...?” ਮਾਮੇ ਨੇ ਹੌਕਾ ਲਿਆ।

-“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਮਾਮਾ...? ਸਭ ਕੁੱਛ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਬਸ ਮੈਂ 'ਤੇ ਅੱਤਰੂ ਹੀ ਬਚੇ ਆ।” ਮਾਮੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗਾ ਰੋਂਦਾ-ਰੋਂਦਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਐਨਾਂ ਕਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਛ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹਾਏ ਉਏ ਰੱਬਾ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਜਾਈ ਭੈਣ ਸਾਥੋਂ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਵਿੱਛੜ ਗਈ।” ਮਾਮਾ ਆਖ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗਾ।

-“ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾਓ ਮਾਮਾ, ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਆ ਗਏ, ਤੁਹਾਡਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ...?” ਮੈਂ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸ ਗਿਆ।

-“ਹਾਂ ਵੈਸਾਖੇ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹੀਆਂ।” ਮਾਮੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਚੱਲੋ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰਿਵਾਰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

-“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੇਹਰ ਰਹੀ ਆ ਵੈਸਾਖੇ।” ਮਾਮੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸੀ।

-“ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਆ...?” ਮੈਂ ਮਾਮੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਜਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ।” ਕਹਿਕੇ ਮਾਮਾ ਸਾਡੇ ਮੋਹਰੇ-ਮੋਹਰੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

-ਮਾਮਾ ਸਾਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਆਖਿਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਠਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਕਹਿਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਵੀ ਉਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ। ਤੀਜੇ ਕੁ ਦਿਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਤਰੂ ਨੂੰ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰੋਪੜ ਕੋਲ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਤ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਇਸ ਪਿੰਡ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਆ ਕੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਧੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ

ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨਵੇਂ ਕੋਲੀਆਂ ਵਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹੋ ਹੀ ਸਾਡਾ ਪੱਕਾ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਆਹ ਹੁਣ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਉਦੋਂ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉੱਨੀਂ ਸੌ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕੋ ਪਿੰਡ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ।

-“ਉਦੋਂ ਫ਼ਸਲ-ਵਾੜੀ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਕੱਲਰ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੱਲਰ, ਜੁਵਾਏ 'ਤੇ ਦੱਬ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸੀ।”

-“ਅੱਛਾ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਮੇਹਰ ਆ।” ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਚਮਕਦੀ ਆ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇੱਕ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਖ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਸਭ ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਆ ਪੁੱਤ, ਬੰਦਾ ਕਾਹਦੇ ਜੋਗਾ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪ੍ਰੰਮਰਾ ਬੋਲੀ।

-“ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਮੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੀ ਜ਼ਮੀਨ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਓਹ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਗਏ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਓਹ ਕਦੀ ਆਏ ਗਏ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

-“ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੱਕ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਹੱਟ ਗਏ ਆਉਣੋ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ।

-“ਅਗਾਂਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆ ਪੁੱਤ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ...ਆਉਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਆਉਣਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਗਿਆ ਪਰ ਓਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਣੋਂ ਹਟ

ਗਿਆ। ਮੱਖਣ ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਗਏ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਭਾਉਣ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਆ,
ਖੇਤ ਖਰੀਦਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਖੇਤ ਤਾਂ ਵਹੁਣ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਆ।
ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਲ੍ਹਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਦਰੱਖਤਾਂ ਉੱਪਰ,
ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਨਹੀਂ ਬਿੰਦਰ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਆ।”

-“ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਾਪਾ ਤਾਂ ਇਸੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ...?” ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀ।

-“ਹਾਂ! ਅੱਤਰੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਥੇ ਆ ਗਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਮੇਰੇ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਨੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ। ਦੋ ਕਿੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਾਂ ਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਅਤੇ ਕੱਠੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਨਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ। ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣਾ, ਬਸ ਫਿਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹੇ ਆ।” ਬਾਪੂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਹੰਢਾਈ ਹਕੀਕਤ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-ਕਾਂਡ 20

-“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਜੋ ਵੀ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਹੋਇਆ ਇਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਾਨ ਦਾ ਹੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ।” ਨਾਜਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।” ਨਾਜਰ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਪਰ ਗਫੂਰ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਫਰਤ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ।”

-“ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਫੂਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸ ਗਿਆ...?” ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ-ਛੇ ਸਾਲ ਦੀਵਾਲੀ ਉੱਤੇ ਅੰਬਰਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਗਫੂਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੱਠ ਤੱਕ ਗਫੂਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉੱਧਰੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਨ ਲੈ ਆਉਣਾ 'ਤੇ ਇੱਧਰੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਲੈ ਜਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਉੱਧਰ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਵੇਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੱਟ ਜਾਹ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਹਟਿਆ। ਫਿਰ ਸੱਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜ ਲਏ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਾਡਰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਫੜਿਆ-ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਗਫੂਰ ਹਰ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਅੰਬਰਸਰ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਬਰਸਰ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਸਾਥੋਂ ਦੀਵਾਲੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਅੰਬਰਸਰ ਗਏ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਪਾਣੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਬੂ ਤੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਝਾੜੂ ਫੇਰ ਰਹੇ ਗਫੂਰ 'ਤੇ ਪਈ, ਪਰ ਦਿਲ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਪਾਸੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਰਿਹਾ...।

-“ਅੱਤਰੂ ਜਰਾ ਵੇਖ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਪਰਕਰਮਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਉਹ ਕੀਹਦੇ ਵਰਗਾ।” ਮੈਂ ਅੱਤਰੂ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਹੜਾ ਵੈਸਾਖੇ...?” ਪਰਕਰਮਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਤਰੂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਯਾਰ ਓਹ ਜਿਹੜਾ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜਿਆ ਵਾਲਾ।” ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

-“ਯਾਰ ਓਹ ਤਾਂ ਗਫੂਰ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗਫੂਰ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ।” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਮਗਰੋਂ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਆ ਅੱਤਰੂ ਕੋਲ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਆ।” ਮੈਂ ਅੱਤਰੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਬਈ ਵੈਸਾਖੇ।” ਆਖਦਾ ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ।

-ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ...। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ।

-“ਓਹ ਵੈਸਾਖੇ ਤੁਸੀਂ ਯਾਰ ਕਿੱਥੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਮੇਰੇ ਰੱਬ 'ਤੇ ਕਿ ਓਹ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਾਏਗਾ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਝੱਟ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਲਈ 'ਤੇ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

ਹਉ ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ ਮੈਂ ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥

ਮੈਂ ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤਿ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੋ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥

-“ਗਫੂਰ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ 'ਤੇ ਕਦੋਂ ਆਇਆਂ...?” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਸਵਾਲ ਕੱਠੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

-“ਵੈਸਾਖੇ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹਰ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾਲੇ ਅੱਗੋਂ-ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਗੋੜਾ ਲੱਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਲੰਘ ਗਏ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਤੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹਰ ਸਾਲ ਰਿਹਾ 'ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆ, ਘਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।” ਮੈਂ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਟਿਕਾਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਸ ਇਹੋ ਆਖਰੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਓਗੇ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਆਸ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਮੁੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ।” ਗੱਲ ਦੱਸਦੇ ਗਫੂਰ ਦੇ ਉਦਾਸ ਚੇਹਰੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਬਰਸੀ।

-“ਅਸੀਂ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਏ ਆ, ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲ ਸਾਥੋਂ ਵੀ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।” ਮੈਂ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ।

-“ਆਜ਼ਾ ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਬਹਿਕੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਫੋਲ ਦੇ ਆਂ।” ਮੈਂ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ।

-ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੁੰਜੇ ਜਿਹੇ ਬਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜੀ ਵੇਖੀ ਤੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੱਦੋਂ ਤੜਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਚੱਲ ਪਰ ਓਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਨਾ ਆਇਆ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰੀ ਗਈ।

-“ਕਿਉਂ...? ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਵਾਪਿਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁੜਨਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਾਥੋਂ ਪਤਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪੁੱਛ ਲਿਆ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਾਂਗਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਗਫੂਰ ਦੇ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ...?” ਨਾਜਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਹਾਂ! ਫਿਰ ਦੋ-ਢਾਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮੀ ਓਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਦਾ-ਪੁੱਛਦਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਵੈਸਾਖੇ ਘਰੋਂ ਈ ਆ...?” ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚ ਖੜਕੇ ਗਫੂਰ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਕੌਣ ਆ ਬਈ...?” ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਮੈਂ ਆ ਗਫੂਰ।” ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਅੱਗੋਂ ਗਫੂਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

-“ਆਜਾ-ਆਜਾ ਭਰਾਵਾ ਲੰਘਿਆਂ, ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਰੱਬ ਦਾ ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਿਆ।” ਅੱਤਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਵੈਸਾਖਾ ਕਿੱਥੇ ਆ...?” ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਅਜੇ ਖੇਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।” ਅੱਤਰੂ ਹੁਣ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੂਤਰ ਧਾਰ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਇੱਥੇ...? ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।”

-“ਭਰਾਵਾ ਛੜਿਆ ਦਾ ਘਰ ਆ, ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲ ਕੋਈ ਨੀ, ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਕੇ ਬਣਾਉਣੇ ਆਂ, ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਹ ਸਮਾਨ ਸਾਂਭ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਸਮਾਨ ਵਾਲਾ ਝੋਲਾ ਅੱਤਰੂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਕੀ ਆ...?” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ, ਅੰਮੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵੇ ਘੱਲੇ ਆ। ਅੰਮੀ ਕਹਿੰਦੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰਦੇ ਹੋਣੇ ਆ। ਸਮਾਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਯਾਰ ਲਿਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ।” ਗਫੂਰ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਅੰਮੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਆ...?” ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਕਮਲਿਆ ਯਾਦ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੁੱਲੇ ਹੋਈਏ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਆ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆ ਪੈ ਗਈਆਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਈ ਆ ਤੇ ਆਪਾਂ ਵੀ ਓਹੀ ਆ।” ਅੱਤਰੂ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-ਤੱਦ ਤੱਕ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਖੇਤੋਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ, ਅੱਤਰੂ ਨਾਲ ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਬੈਠਾ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਗਫੂਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਝੱਟ ਮੇਰੇ ਗਲ ਆਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹਨੇ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲਈਆਂ। ਹੁਣ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

-“ਵੈਸਾਖੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਮੁੜਕੇ ਆਉਂਗਾ, ਵੇਖ ਲੈ ਆ ਗਿਆ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਛਾਤੀ ਥਾਪੜੀ।

-“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ ਯਾਰ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ, ਚੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਨੇ ਆ, ਫਿਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਾਗੇ। ਤੂੰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਲੈ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਆਂ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢਿੱਡ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ।

-“ਗਫੂਰ ਜੇ ਥਕਾਵਟ ਲਾਉਣੀ ਆ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ...?” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

-“ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆ ਯਾਰ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦਾ ਗਫੂਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਝੱਟ ਦੇਸੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਆਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਗਲਾਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ। ਗਫੂਰ ਵੀ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਆਣ ਬੈਠਾ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਲਾਈ।

-“ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਕੀ ਬਣਾਇਆ...?” ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਓਹ ਪਤੰਦਰਾ ਇੱਥੇ ਤੇਰੀ ਕਿਹੜੀ ਭਾਬੀ ਆ...?” ਆਸਾ-ਪਾਸਾ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਓਹ ਜਿਹਨੇ ਅੱਜ ਚੁੱਲ੍ਹਾ-ਚੌਕਾ ਕੀਤਾ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਚੁੱਲ੍ਹਾ-ਚੌਕਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀਤਾ।” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ ਭਾਬੀ ਵੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਹੋਈ।” ਗਫੂਰ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਸੀ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਭਾਬੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ।”

ਅੱਤਰੂ ਆਖ ਗਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿਵੇਂ ਅੱਤਰੂ...?” ਗਫੂਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ।

-“ਅੱਜ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਰੂਗਾ ਵੈਸਾਖਾ ਤੇ ਪਰਸੋਂ ਕਰੇਂਗਾ ਤੂੰ।” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ।

-“ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ ਬਈ...?” ਗਫੂਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਕੜ ਕੇ ਆਖਿਆ।

-“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਨਵੀਂ ਭਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਵੀ ਖਾ ਲਈਏ ਚਾਰ ਦਿਨ।” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ।

-ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ।

-“ਅੱਤਰੂ ਪਾ ਯਾਰ ਪੈਂਗ, ਗਫੂਰ ਦੀ ਬਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰੀਏ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਲੈ ਬਈ ਗਫੂਰ ਅੱਜ ਤੂੰ ਪੈਂਗ ਪਾ।” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਗਫੂਰ ਵੱਲ ਬੋਤਲ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਲਿਆ ਬਈ ਮੈਂ ਪਾ ਦੇਨਾ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਫੜ ਲਈ।

- ਗਫੂਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਫੜੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੈਂਗ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਪੈਂਗ ਪੀਤਾ 'ਤੇ ਫਿਰ ਕੁੱਝ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

-“ਗਫੂਰ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਅੰਬਰਸਰ ਮਿਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਕੇ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਧਰ ਆ ਗਏ...?” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਤੇ ਪਲਾਂ ਦੀ ਰਾਖ ਫਰੋਲੀ।

-“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ..? ਮੈਨੂੰ ਫੌਜ ਵਾਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਛੱਡਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠੀਕ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਹੋਈ ਘਟਨਾ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਆਪਣੇ ਅੱਬੂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅੱਬੂ ਖਾਨ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋਕ ਖਾਨ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਸਨ।

-“ਜੋ ਵੀ ਆ ਗਫੂਰ! ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਕੀਤੀ, ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ ਓਹ ਖਾਨ। ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਆਹ ਡਰਾਮਾ ਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵੱਟ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗਾ।

-“ਨਾ ਵੈਸਾਖੇ ਨਾ! ਤੂੰ ਕੁਫਰ ਨਾ ਤੋਲ ਵੈਸਾਖੇ।” ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗਫੂਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਗਫੂਰ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਆ।” ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਤਿਲਮਿਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਗੂੰ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਮਾਨੋਵਾਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਰਦਾ

ਤਾਂ ਓਹ ਉਸੇ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਕਿਉਂ...? ਓਹ ਪਿੰਡ ਕੀ ਲੈਣ ਆਇਆ...?” ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਤਰੂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਖਾਨ ਅਣਖੀ ਬੰਦਾ! ਜਿਉਂਦੇ ਜ਼ਮੀਰ ਵਾਲਾ! ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ...?” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਭਰਾਵੋ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਕਲੰਕ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਾ ਲਾਓ। ਇਹ ਕਲੰਕ ਲੈ ਕੇ ਜੀਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਆ, ਮੈਥੋਂ ਤੇ ਮਰਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਸੱਚੀ ਪੁੱਛੋ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਬਰ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝੱਲਣਾ।” ਖਾਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਪਰ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਆ।” ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਇਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਣਖੀ ਬੰਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਨਾਲੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ...? ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਓਹ ਕੌਣ ਸਨ।”

-“ਨਹੀਂ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਇਲਮ ਨਹੀਂ।” ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਓਹ ਕੰਮਬਖ਼ਤੋ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਦੋ ਮੇਰੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਗਿਰ ਸਕਦਾ।” ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਓਹ ਵੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲੇ ਭਰਾ ਵਾਸਤੇ।” ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਅੱਖਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਲਈਆਂ ਸਨ।

-“ਭਰਾ ਤਾਂ ਭਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਮੂੰਹ ਬੋਲਿਆ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮਾਂ ਜਾਇਆ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਆ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।” ਖਾਨ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਦੱਸਿਆ।

-“ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿੰਨਾ ਗਲਤ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ।” ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਲੱਗੇ।

-“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ ਭਰਾਵੋ, ਮਾਫ਼ੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਮੰਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਵਾਅਦਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਨਾਲੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ।” ਖਾਨ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ।” ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕੀਤਾ।

-“ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ ਭਰਾਵੋ, ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਹੁਣੇ ਹੀ ਲੈ ਲਵੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਤੋਂ ਮਣਾਮੂੰਹੀ ਭਾਰ ਲੱਥ ਗਿਆ ਅੱਜ।” ਖਾਨ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

-“ਮਰਨ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਖਾਨ ਸਾਬੂ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਵੱਸਦੇ ਰਹੋ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖ਼ਸ਼ੇ।” ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੇਨਤੀ ਆ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਵੈਸਾਖੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਉਹਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਦੱਸਣਾ।” ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

-“ਯਾਰ ਗਫ਼ੂਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੋਸਦੇ ਰਹੇ, ਸਾਥੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੋ ਗਿਆ।” ਪੈਂਗ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਨਾਹ ਹੋਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।” ਗਫ਼ੂਰ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਣਜਾਣ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆ।”

-“ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਬਰਸਰ ਮਿਲਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਖਾਨ ਸਾਬੂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਲਾਵੇ।” ਗਫ਼ੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ...?” ਅੱਤਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਕਹਿੰਦਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਆਇਆ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਉਂਦੀ ਏ।” ਖਾਨ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਗਫ਼ੂਰ ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਵਾਪਿਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ 'ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚੇ ਸਮਝਕੇ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ।”

-“ਹੁਣ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਦੀ।” ਗਫ਼ੂਰ ਨੇ ਗਲਾਸ ਚੱਕ ਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਉਂ...? ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਈ...?” ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ ਕਾਹਦੀ ਸ਼ਰਮ ਆ ਗਫ਼ੂਰ।

-“ਮੇਰੇ ਇੱਧਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਨ ਸਾਬੁ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ।” ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਗਫੂਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਅੱਛਾ! ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ।” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਾਉਕਾ ਨਿਕਲਿਆ।

-“ਗਫੂਰ ਸਾਡੀ ਰਾਣੋ ਭੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਲੱਗਾ...?” ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਰਾਣੋ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਯਾਰ, ਅਸੀਂ ਬਥੇਰੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ।

-“ਅੱਛਾ! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਆ।” ਕਹਿਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ।

-“ਨਾ ਯਾਰ ਵੈਸਾਖੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕੀਤੀ ਨਾਲੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਓਹ ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਝੱਟ ਉਸ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਭੈਣ ਰਾਣੋ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਮਿਲੀ।” ਗਫੂਰ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਦੱਸੀ।

-“ਰੱਬ ਮੇਹਰ ਕਰੇ! ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਉਂਦੀ ਵੱਸਦੀ ਰਹੇ।” ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲ ਅੱਤਰੂ ਪਾ ਪੈਂਗ ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਈਏ।” ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਮੋੜਦੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

-ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਤੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਫੂਰ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਦਿਨ ਗਫੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੰਜ ਕੁ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਿਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।”

-“ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਦੇ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਸੀ।”

-“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

-“ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਫਿਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਵੱਲ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਪੈਂਦਾ ਟੱਲੀ, ਉੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਚਾਚੀ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਾਕ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।”

-“ਤੁਹਾਡੇ ਸਹੁਰੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਜਾਂ ਓਹ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਸੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

-“ਓਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਗੂੰ ਉੱਜੜਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਦੀ ਧੰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਸਕਾ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਵਾਗੂੰ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਭਰਾ ਸੀ ਓਹ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਂ-ਪਿਉ ਵੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ-ਚਾਚੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਮਸਾਂ ਬੱਚਕੇ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਚਾਚੇ ਨੇ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਓਹ ਮਿਲਣ ਲਈ। ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੱਟ ਗਏ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਧੰਨ ਕੌਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਆਏ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਦੀ ਆਏ ਨਹੀਂ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਸੀ।

-“ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ! ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਬੁਖਾਰ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੱਖਣ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਦੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਢਿੱਲੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਵੀ ਹੋ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਉਹਨੇ ਅੱਤਰੂ ਦਾ ਘਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਆਈ ਸੀ। ਬੜੇ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਨਿੱਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਨਾਜਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ 'ਤੇ ਨਾਜਰ ਤੋਂ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।”

-“ਫਿਰ ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਹੋਰੀਂ ਤਿੰਨੇ ਹਮ ਉਮਰ ਹੀ ਆ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਬਸ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਫਰਕ ਆ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ। ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨੇ ਖੇਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਸੱਚੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੌਣਕ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਨ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਫਿਰ ਕੀ ਪੁੱਤ! ਵਕਤ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ! ਸਾਡਾ ਫਸਲ-ਬੰਨਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ! ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਖੂਹ ਵੀ ਲਾ ਲਏ ਸੀ। ਧੰਨ

ਕੌਰ 'ਤੇ ਨਾਜਰ ਦੀ ਬੀਬੀ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਵੀ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਅੱਤਰੂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੱਖਣ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਬੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ। ਮੱਘਰ 'ਤੇ ਨਾਜਰ ਨੇ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੂਹ ਦੀ ਗਾਧੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਬੈਠ ਕੇ ਬੱਲਦ ਹੱਕੀ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿਣਾ ਤੁਸੀਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕਹਿਣਾ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਹੋਰ ਝੂਟੇ ਲੈਣੇ ਆ। ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਵਧੀਆ ਚੱਲ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਛ ਹੋਰ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੱਸਦੇ-ਦੱਸਦੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਦਾ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ।

-“ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਨਾਜਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੀ ਬੀਬੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਜਰ ਦੀ ਬੀਬੀ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੱਤਰੂ ਜਿਵੇਂ ਟੁੱਟ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਧੰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਮਮਤਾ ਦੀ ਛਾਂ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬਦ-ਨਸੀਬਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਾ ਰਹੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਕਿਹਾ।

-“ਓਹ ਕਿਉਂ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਮੀਤ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਸਿਆਲ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਨਾਲ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਹਟੇ ਸੀ ਕਿ ਧੰਨ ਕੌਰ ਕਹਿੰਦੀ ਮੇਰੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਵੱਟ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ ਹੋਣਾ, ਉੱਤੋਂ ਲੋੜੇ ਦੀ ਠੰਡ ਆ। ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵੱਟ ਪੈਂਦਾ, ਤੂੰ ਭੋਰਾ ਜੁਵੈਣ ਖਾ ਲੈ ਜਾਂ ਜੁਵੈਣ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਬਣਾਕੇ ਪੀ ਲਾ, ਆਪੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਉਹਨੇ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜੁਵੈਣ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲਈ, ਕਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਕੱਲੀ ਨੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੀਤਾ ਈ ਆ, ਬਸ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਤੀ 'ਤੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚਾਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਹਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਆਖਰੀ ਚਾਹ ਸੀ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਡੌਲ ਰਹੇ ਸਨ।

-“ਕਿਉਂ ਚਾਹ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ...?” ਨਾਜਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚਾਹ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪੁੱਤ...? ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਧੰਨ ਕੌਰ ਅਜੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਠਾਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਫਿਰ ਸੋਚਿਆ ਰਾਤੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲਵੇ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠਾ-ਟੁੱਕ ਕਰ ਆਉਣਾ। ਮੈਂ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠਾ-ਟੁੱਕ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੀ। ਮੱਖਣ ਅਤੇ ਮੱਘਰ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਚਾਹ ਬਣੀ 'ਤੇ ਹੀ ਉੱਠਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਜੇ ਆਪ ਹੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ

ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਰਾਤੀ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਹ ਬਣਾਕੇ ਪਿਲਾ ਗਈ।”

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਹਰਮੀਤ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ ਧੰਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਰਜ਼ਾਈ ਚੱਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਧੰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਠੰਡਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਹ ਵੀ ਕਦੋਂ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਠਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ...? ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਗਲ ਲੱਗੇ ਰੋਈ ਜਾਣ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੋਣ ਸੁਣਕੇ ਅੱਤਰੂ ਵੀ ਘਰੋਂ ਭੱਜਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਜੜ ਗਈ।” ਬਾਪੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਦਾਸੀ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਡਿੱਗਿਆ ਏ ਪਹਾੜ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਨਸੀਬਾਂ ਦਾ, ਦਰਦ ਵਡਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਰਹੇ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਲ ਸਾਡਾ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ। ਆਪਣੇ-ਬੇਗਾਨੇ ਰਹੇ ਆਣਕੇ ਆਪਣਾ ਸਦਾ ਹੀ ਹਰ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੇ, ਸਾਡਾ ਲੁੱਟਿਆਂ ਗਿਆ ਸੰਸਾਰ ਬਿੰਦਰ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੈ ਬਦ-ਨਸੀਬਾਂ ਦਾ।”

-“ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ।” ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮੱਖਣ 'ਤੇ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਹਰੇ ਉਹ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੀ ਬਦਨਸੀਬ ਸਵੇਰ ਆ ਗਈ।

-ਕਾਂਡ 21

-ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕੋ ਹੀ ਸਵਾਲ ਹੋਣਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦਾ ਜਿਗਰਾਂ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਤੇ ਬਾਪੂ ਕਿੰਨਾ ਦਲੇਰ ਆ, ਜਿਹਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਤਨ ਉੱਤੇ ਐਨਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਆ ਕਿ ਜੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੀਆ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

-“ਨਾਜਰ ਨੂੰ ਆਹ ਬਿਮਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗ ਗਈ ਬਾਪੂ ਜੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਜਰ ਦੀ ਬੀਬੀ 'ਤੇ ਫਿਰ ਧੰਨ ਕੌਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਅੱਤਰੂ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਘਰ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਵੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਬਸ ਉਸੇ ਹੀ ਭੈੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਜਰ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ 'ਤੇ ਨਾ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਸਦਾ ਲਈ ਪੱਲੇ ਪਾ ਲਈ। ਨਾਜਰ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੱਤਰੂ ਚੱਲ ਵੱਸਿਆ 'ਤੇ ਮੈਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮਾਰ ਸਹਿਣ ਲਈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਆਣ ਪਈ। ਨਾ ਤਾਂ ਘਰਦਾ ਸਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵਕਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੁੱਛ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਮੁੰਡੇ ਰੁਲਦੇ ਸੀ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਖੇਤੀ ਉੱਜੜਦੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਕੁੱਛ ਵਕਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਆਪ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਨਾਜਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹਦੀ ਆਹ ਚੰਦਰੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲਤ ਹੱਟ ਜਾਵੇ ਪਰ ਨਾ ਹਟਾ ਸਕੇ। ਉੱਝ ਨਾਜਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਦੀ ਇਹਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਮੈਨੂੰ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਨਾਜਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ।

-“ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਨਾਜਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਆ ਕਿ ਇਹਨੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ।” ਨਾਜਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਬਹੁਤ ਰਹੇ ਆ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ।

-“ਪੁੱਤ ਦੁੱਖ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੇਖੇ 'ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਸੁੱਖ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਮਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਾਲਿਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ।” ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ ਸੀ।

-“ਫਿਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਰੋਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕੋਈ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਆਪ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਬਾਲਿਆ, ਫਿਰ ਮੱਖਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੁੱਲ੍ਹਾ-ਚੌਂਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆ ਗਈ ਬਸੰਤ ਕੌਰ। ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਸੁਣ ਲਈ। ਧੰਨ ਕੌਰ ਵਾਗੂੰ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਕੋਈ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਮਾਲਿਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਾਲ ਇਸ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਖਿੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਅੱਜ ਇਸ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੁੱਲ ਮਹਿਕ ਰਹੇ ਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ 'ਤੇ ਬਹਾਰਾਂ ਹੀ ਬਹਾਰਾਂ ਨੇ।” ਬਾਪੂ ਜਿਵੇਂ ਟਾਹਣੀ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਕਿਤੇ ਨਾਜਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੀ...?” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਨਾਜਰ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਆਏ ਸੀ ਪਰ ਇਹਦੀ ਇਸ ਚੰਦਰੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲਤ ਨੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਨਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕੋਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

-“ਚੱਲੋ ਜੀ ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ ਭਰਾਵੇ।” ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਜਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਵੀ ਲੱਗਾ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੀ ਪੁੱਤ! ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਕੇ, ਨਾਲੇ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਸੁਣਾਇਆ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸੁਣਕੇ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ।”

-“ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

“ਵੇਖ ਚਮਕ ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਨਾ ਕਹਿੰਦਾ ਪਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ, ਫੜ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਕਲਮ ਘਸਾਈ ਬਿੰਦਰ ਪਰ ਲਿਖੇ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ।”

-“ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਿਤੇ ਫਿਰ ਸਹੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿਆਂ, ਉੱਠੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਆਓ 'ਤੇ ਕਰੋ ਆਪਣੀ ਮੌਜ਼-ਮਸਤੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ

ਮੂੰਹ ਬਣਾਈ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਹਰਮੀਤ ਕਰੋ ਬਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿਹੰ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਪਾਣੀ। ਪਰ੍ਹੋਣਾ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਕਹੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ।

-“ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ।” ਅੱਗੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲੋ ਉੱਠੋ ਵਕੀਲ ਸਾਬੂ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਆਓ।” ਟਾਂਚ ਜਿਹੀ ਕਰਦੇ ਨਾਜ਼ਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਚੱਲ ਬਈ ਹਰਮੀਤ ਚੱਲੀਏ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦਾ ਚਾਚਾ ਅਮਲੀ।” ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬਸ ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਵੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀ ਖੱਟਿਆ। ਇਸ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਖੱਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਂਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਅਸਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਫ਼ਾਸੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅੱਜ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁੱਝ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਅਖੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂ ਫ਼ਾਸੀ ਅਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੀਡਰੀ ਤੇ ਕੁਰਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਗੰਦੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਸੁਧਾਰ ਆਉਂਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ।

-“ਹਰਮੀਤ ਤੈਨੂੰ ਬਾਪੂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਹ ਜਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਕੇ ਆ।” ਘਰ ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਨਸੀਬ ਨੇ ਹਰਮੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਕੀ ਗੱਲ ਆ।” ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਸਿੱਧਾ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਦੱਸੋ...?” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਅੱਜ ਸਰੀਰ ਟੁੱਟਦਾ ਤੇ ਮਨ ਵੀ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

-“ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਬਾਪੂ ਜੀ...? ਕਹੋ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂ।” ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ।

-“ਹੋਰ ਦੱਸੋ ਫਿਰ ਕੀ ਲਿਆਵਾਂ..?” ਹਰਮੀਤ ਖੜ੍ਹਾ ਬਾਪੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਅੱਜ ਗਰਮੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆ ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੱਛੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਦਾ, ਕਿਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ।

-“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ...? ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਲੈ ਵੀ ਆਉਣੀ ਸੀ।” ਹਰਮੀਤ ਨੇ ਝੱਟ ਆਖਿਆ।

-“ਚੱਲ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਾਹ ਹੁਣ ਲੈ ਆ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਝੱਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਆਹ ਲੋ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਕੋਚ ਫੈਕਟਰੀ ਫੋਨ ਕਰਦਾ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਮੱਛੀ ਤਿਆਰ, ਮੈਂ ਬਸ ਗਿਆ 'ਤੇ ਆਇਆ।”

-ਕਹਿਕੇ ਹਰਮੀਤ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ 'ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਹੁਸੈਨ ਪੁਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰੇ ਚੇਹਰੇ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਂਝ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਆ। ਘੰਟੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਮੱਛੀ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਬਹਿਕੇ ਲੱਗੇ ਜ਼ਸਨ ਮਨਾਉਣ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਅੱਜ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਦੇਸੀ ਦਾ ਲਿਆ ਤੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਪੀਸ ਮੱਛੀ ਦੇ ਖਾਏ। ਹਰਮੀਤ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਜ਼ ਮਸਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜ਼ ਮਸਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਨੇ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਖਾਧਾ 'ਤੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਤੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਸੀਬੋ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹਰਮੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਜੋਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ 'ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਗਿਆ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੁੜਕੇ ਛੇਤੀ ਗੋੜਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ, ਓਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਘੱਟ ਹੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਮਸਾਂ ਕਿਤੇ ਸੱਤੀ-ਅੱਠੀ ਮਹੀਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੋੜਾ ਵੱਜਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਬਾਪੂ ਨੇ ਜਗੀਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

-“ਹਾਂ ਜੀ ਬਾਪੂ ਕੀ ਹੋਇਆ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਜਗੀਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਪੁੱਤ ਜਾਹ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ 'ਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀਓਂ ਬੁਲਾਕੇ ਲਿਆ।” ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਬੋਲਿਆ।

-“ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਆ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਸਭ ਠੀਕ ਠਾਕ ਆ...?” ਹਾਲਤ ਵਿਗੜੀ ਵੇਖਕੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਪੁੱਤ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਜਿਹਾ ਪੱਟ ਹੁੰਦਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਜਗੀਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

-“ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾਨਾ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖੋ।”

-ਕਹਿਕੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਜਗੀਰ ਬਾਹਰ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਓਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਜਰ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰੇ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਚਾਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ

ਸਿੱਧੇ ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਮਗਰੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਿਆ

-“ਕੀ ਹੋਇਆ ਚਾਚਾ...?” ਅੰਦਰ ਵੜਦੇ ਹੀ ਨਾਜਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ।

-“ਲੱਗਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਆ ਗਿਆ ਆਪਣਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾਣਦਾ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

-“ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਆ। ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਆ।” ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

-“ਓਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਪੁੱਤਰੋ! ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਜੱਗ ਉੱਤੇ ਆਏ ਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਾਣਾ ਵੀ ਆ।” ਬਾਪੂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ।

-“ਤੁਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੋ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹੁਣੇ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ।” ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਝੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਜਾਹ ਵੇ ਹਰਮੀਤ ਡਾਕਟਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਲੈ ਚੱਲੋ।” ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਭਾਗਭਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

-“ਪੁੱਤ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰ ਲਈ ਆ। ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਜਦ ਵੀ ਨਿਕਲੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਵੋਂ।” ਕੰਬਦੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

-“ਜਾਹ ਵੇ ਹਰਮੀਤ ਨਸੀਬ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਕਿ ਓਹ ਛੇਤੀ ਆ ਜਾਵੇ।” ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।

-“ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਧੀਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਐ.....?” ਬਾਪੂ ਕਹਿੰਦਾ-ਕਹਿੰਦਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ

-ਐਨੇ ਸਾਹ ਕਹਿਣਾ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ 'ਤੇ ਤਨ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਹ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਉੱਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿੰਜਰਾ ਖ਼ਾਲੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਸ ਉਸੇ ਵਕਤ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੋਣਾ ਕੁਰਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਾਪੂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ। ਉਸੇ ਹੀ ਵਕਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੱਜਣ-ਮਿੱਤਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ਼ਾਮੀ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਨਮ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਪੂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

“ਜੇਹਾ ਚੀਰੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇਹਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਹਿ॥

ਘਲੇ ਆਵਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸਦੇ ਉਠੀ ਜਾਹਿ।।”

-ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੀ ਇਸ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਕੇ ਆਪ ਸਿਵਿਆਂ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਾਲ੍ਹਣੇ ਪੈਂਦੇ ਆ। ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਬੱਚਦੀ ਉਮਰ ਮਾਪੇ ਉਸ ਬਲਦੇ ਸਿਵੇਂ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਬਾਪੂ ਪੋਤੇ-ਪੜਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਮਾਲਿਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਜ ਬਾਪੂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਬਾਪੂ ਵੈਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਵੱਡਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚਾਹ ਨਾਲ ਬਦਾਨਾ-ਭੁੱਜੀਆ, ਪਕੌੜੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਪੀਲੇ ਚੌਲ ਤੇ ਨਾਲ ਜਲੇਬੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਕੌੜੇ ਫੜੀ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜਲੇਬੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਚੌਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕੌਲੀ ਫੜੀ ਬਾਹਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੱਦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਟੈਪੂ ਆ ਕੇ ਰੁਕਦਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧਾਈ ਲੈਣ ਆਏ ਇੱਕ ਕਿੰਨਰ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਕਾਕੇ ਆਹ ਜਿਹਨਾ ਦੇ ਘਰ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅੱਜ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆ।” ਇੱਕ ਕਿੰਨਰ ਨੇ ਜੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਣਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਣੀ ਮੱਤ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਆਹ ਚੌਲ-ਜਲੇਬੀਆਂ ਕਾਹਦੇ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪੀਲੇ ਚੌਲ 'ਤੇ ਜਲੇਬੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੀ 'ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

-“ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ।” ਨਿਆਣੀ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਨਿਆਣੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ।

-“ਅੱਛਾ! ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ...? ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਆ ਬੱਚਿਓ।”

-ਕਹਿਕੇ ਕਿੰਨਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਲ੍ਹਦੇ ਰਹੇ।

-----ਸਮਾਪਤ-----